

Fakultet za poslovne studije i pravo
UNIVERZITETA “UNION-NIKOLA TESLA” u Beogradu

GODIŠNJAK
Fakulteta za poslovne studije i pravo 2024.
GODINA 2, BROJ 2, Tom 1

2024.

GODIŠNJAK
Fakulteta za poslovne studije i pravo 2024.
GODINA 2, BROJ 2, Tom 1

Urednik:

Prof. dr Milan Radosavljević,
dekan, Fakulteta za poslovne studije i pravo

Izdavač:

Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd

Za izdavača:

Prof. dr Milan Radosavljević
Dekan Fakulteta za poslovne studije i pravo

Recezeni:

prof. dr Milan Milošević
Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd

prof. dr Vladan Stanković
Fakultet za poslovne studije i pravo
Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd

prof. dr Edita Kastratović
Visoka škola za poslovnu ekonomiju i preduzetništvo, Beograd

Odobrava:

Nastavno-naučno veće Fakulteta za poslovne studije i pravo

Redakcija:

Fakultet za poslovne studije i pravo u Beogradu
Jurija Gagarina 149A, Novi Beograd, Srbija
www.fpsp.edu.rs info@fpsp.edu.rs

ISSN 3009-2019 (Online)

PREDGOVOR

Sa velikim zadovoljstvom predstavljamo drugi broj Godišnjaka Fakulteta za poslovne studije i pravo, koji je deo Univerziteta Union Nikola Tesla u Beogradu. Ovaj Godišnjak izlazi u veoma složenim i turbulentnim uslovima, kakvi nisu zabeleženi u poslednjim decenijama ovog veka. Suočavamo se sa klimatskim promenama koje izazivaju integrisane krize, uključujući poplave, požare, suše, zemljotrese, klizišta i druge prirodne nepogode. Uz to, imamo migracije, nestabilnu političku klimu na globalnom nivou, ekonomske krize i krizu morala, koja postaje uzrok drugih kriza. Iako postoje brojne rezolucije međunarodnih organizacija, ljudska prava su i dalje urušena i nastavlja se njihov dalji pad. Ratni sukobi prete globalnim ratovima s ozbiljnim posledicama po živote, zdravlje, životnu sredinu, kao i nedostatak zdrave vode, čistog vazduha i hrane.

Svet se danas nalazi u dramatičnim uslovima života i rada, sa malo izgleda za brzu promenu. Za ovo stanje delimično je odgovorna i nauka, posebno društveno-humanističke nauke koje nisu dovoljno doprinele sprečavanju turbulencija ili unapređenju uslova života i rada. Ključnu ulogu u ovom kontekstu imaju nauke koje se bave pravom, ekonomijom, bezbednošću, menadžmentom, organizacijom, sociologijom, psihologijom i ekologijom, koja objedinjava sve pomenute oblasti. Napredovanje u ovim naukama i otkrivanje zakonitosti iz njihovog delokruga istraživanja presudni su za poboljšanje stanja i uspostavljanje pozitivnih trendova. Međutim, primetno je da su ove nauke zapostavljene u odnosu na tehničke i informatičke nauke, koje često preuzimaju ulogu čoveka u misaonim funkcijama. Primeri veštačke inteligencije potvrđuju ovu tendenciju, budući da njeno stvaranje nije uvek pratilo odgovarajuće pravne, etičke i bezbednosne regulative, što može ugroziti ljudska prava i zdravlje populacije.

U ovom Godišnjaku obrađujemo pitanja i problematiku u vezi sa pravom, ekonomijom, biznisom, menadžmentom i bezbednošću, kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou. Radovi iz ovih oblasti osvetljavaju probleme iz različitih perspektiva, što je ključno za objektivizaciju istraživanja i interpretaciju rezultata. Godišnjaku su doprinosili nastavnici Fakulteta za poslovne studije i pravo i njihovi saradnici. Ne pružamo konačne ili apsolutne odgovore, jer društveno-humanističke nauke obuhvataju brojne promenljive varijable. Međutim, samo postavljanje pitanja doprinosi nauci, jer odgovori često leže u pitanjima, što naglašava potrebu da naučnici i istraživači kontinuirano preispituju i istražuju. Cilj ovog Godišnjaka je da pruži najvažnije teorijsko-istraživačke radove iz oblasti prava, bezbednosti, ljudskih prava, ekonomije i menadžmenta, te da ohrabri mlade naučnike i istraživače za nova promišljanja i delovanja u kontekstu društva. Očekujemo da će u budućnosti ključni izazovi biti kvalitet života, ljudska prava, pravda, bezbednost, etika, humanost i solidarnost. Društveno-humanističke nauke imaju značajnu ulogu u

rešavanju ovih izazova, u saradnji s drugim naukama, kako bi se svet oslobodio trenutnih problema.

Zahvaljujemo se autorima, koautorima i recenzentima na njihovom trudu i doprinosu kvalitetu Godišnjaka. Nadamo se da će novi Godišnjak u sledećoj godini biti objavljen u boljem međunarodnom okruženju i da će radovi pratiti društvene pojave i davati adekvatne odgovore na nove izazove. Izražavamo zahvalnost članovima uredništva i svim akterima koji su učestvovali u oblikovanju i izdavanju ovog Godišnjaka.

Beograd, 2024.

SADRŽAJ

Dragana Barjaktarević, PRAVO NA PRAVNU ZAŠTITU U PITANJIMA ŽIVOTNE SREDINE	6
Iris Bjelica Vlajić, PRAVA, OBAVEZE I ODGOVORNOST DRŽAVE I NJENIH PREDSTAVNIKA U MIROVNIM MISIJAMA	23
Božidar Forca, Milan Glišović, Goran Župac, GEOPOLITIČKI POLOŽAJ REPUBLIKE SRBIJE I UPRAVLJANJE KRIZOM NA KOSOVU I METOHIJI	39
Mohamad Najab Hamza, Dragana Radosavljević, Suzana Pajić, KONCEPT I KARAKTERISTIKE KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI I ODRŽIVOG RAZVOJA U SAVREMENOM BIZNISU	63
Nedžad Imamović, Aleksandra Gajdobranski, ULOGA RAČUNOVODSTVA U SAVREMENOM POSLOVANJU PREDUZEĆA	93
Branislav Milosavljević, Milan Glišović, UPOTREBA TERORIZMA ZA OSTVARIVANJE SECESIONISTIČKIH CILJEVA	107
Ljupka Petrevska, Ivana Mirevska, OSNOVNE ODLIKE PRAVA I NAJVAŽNIJI IZVORI PRAVA U SREDNJEM VEKU NA PRIMERU ENGLJSKE	127
Zoran R. Pešić, POLITIČKA MOĆ I DISKURSI MOĆI U SRBIJI	141
Ljupka Petrevska, Milivoje Kuzmić, Janko Reko, DRŽAVNA ORGANIZACIJA, DRŽAVNI ORGANI DRŽAVNO SLUŽBENO LICE	171
Jovo Vučković, Milena Stević Milosavljević, OBAVEŠTAJNA SLUŽBA KAO SOCIOLOŠKA KATEGORIJA	185

PRAVO NA PRAVNU ZAŠTITU U PITANJIMA ŽIVOTNE SREDINE

Dragana Barjaktarević

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Beograd
dragana.barjaktarevic@fpp.edu.rs

***Apstrakt:** Pravna zaštita u pitanjima životne sredine može se ostvariti u upravnom postupku, u upravnom sporu, kao i u postupcima građanskopravne i krivičnopravne zaštite.*

U upravnom postupku zaštita se može ostvariti pred Poverenikom za informacije od javnog značaja, ekološkom inspekcijom, kao i pred Zaštitnikom građana. Ispitivanje ispravnosti odluka u pitanjima životne sredine može se vršiti kako u prvostepenom, tako i u drugostepenom upravnom postupku, dok se konačne odluke ispituju u upravnom sporu.

Instrumentima građanskopravne i krivičnopravne zaštite takođe se štite dobra životne sredine od mogućih štetnih uticaja. Dakle, instrumentima kao što su ekološka tužba, koja je normirana članom 156. Zakona o obligacionim odnosima, kao i krivičnom prijavom mogu se pokrenuti odgovarajući sudski postupci koji imaju za cilj naknadu štete, sankcionisanje učinilaca krivičnih dela, utvrđivanje prekršajne odgovornosti i dr.

U ovom radu se govori o instrumentima upravnog prava, građanskog prava i krivičnog prava u cilju ostvarivanja pravne zaštite u oblasti životne sredine. Takođe, u radu se iznose stavovi koji se odnose na potrebu za uvođenjem novih oblika zaštite životne sredine, kao što su ekološki ombudsman i ekološki sud, imajući u vidu da navedeni oblici zaštite, kada je u pitanju materija ekološkog prava, već postoje, o čemu svedoči praksa pojedinih zemalja. Stoga će se u radu ukazati na značaj uvođenja navedenih institucija u našem pravu.

***Ključne reči:** Poverenik za informacije od javnog značaja, Zaštitnik građana, ekološka tužba, instrumenti zaštite životne sredine, ekološki ombudsman, ekološki sud.*

THE RIGHT TO LEGAL PROTECTION IN MATTERS OF THE ENVIRONMENT

Dragana Barjaktarević

Faculty of business studies and law University „Union – Nikola Tesla“ in Belgrade dragana.barjaktarevic@fbsp.edu.rs

***Abstract:** Legal protection in environmental matters can be achieved in administrative proceedings, administrative disputes, as well as in civil and criminal law protection procedures.*

In administrative proceedings, protection can be achieved with the Commissioner for Information of Public Importance, the environmental inspection, the Administrative Inspectorate, as well as the Protector of Citizens. The validity of decisions regarding environmental matters can be examined in both first-instance and second-instance administrative procedures, while final decisions are reviewed in administrative disputes.

Civil and criminal law instruments also protect environmental assets from potential harmful effects. Thus, instruments such as the environmental lawsuit, regulated by Article 156 of the Law on Obligations, as well as criminal complaints, can initiate appropriate judicial proceedings aimed at compensating damages, sanctioning perpetrators of criminal acts, determining misdemeanor liability, etc.

This paper discusses the instruments of administrative, civil, and criminal law aimed at achieving legal protection in the field of environmental law. Additionally, it presents opinions regarding the need for the introduction of new forms of protection, such as the environmental ombudsman and environmental court, considering that these forms of protection already exist, as evidenced by the practices of some countries. Therefore, the paper will emphasize the importance of introducing these institutions into our legal system.

***Keywords:** Commissioner for Information of Public Importance, Protector of Citizens, environmental lawsuit, environmental protection instruments, Environmental Ombudsman, Environmental Court*

UVOD

Instrumenti zaštite životne sredine služe postizanju ekološke pravde. Ovaj cilj nije uvek lako dostižan i u potpunosti ostvariv, polazeći od toga da nije uvek jednostavno odmeriti i ravnomerno rasporediti dobra u ekološkom smislu među svim pojedincima. Stoga, velika je uloga organa uprave i sudova, kako bi svim ljudima bilo dostupno pravo na pristup upravnim organima i pravo na pravično suđenje. Takođe, važna je mogućnost postojanja dvostepenosti u odlučivanju, odnosno ponovnog ispitivanja donete odluke kako u upravnom, tako i u sudskom postupku.

U tu svrhu, pravo na pristup ekološkim informacijama, normirano Arhuskom konvencijom, uživa pravnu zaštitu u postupku pred Poverenikom za informacije od javnog značaja, za slučaj da dođe do povrede ovog prava, pa i dalje pred Upravnim inspektoratom i zaštitnikom građana. Zatim, upravnosudskom zaštitom takođe se štiti ovo pravo, s obzirom na mogućnost ponovnog ispitivanja odluka koje je doneo organ uprave, od strane upravnog suda.

Potom, instrumentima građanskopravne i krivičnopravne zaštite štite se dobra životne sredine, preventivno - ekološkom tužbom, kao i utvrđivanjem krivične odgovornosti na strani učinilaca krivičnih dela protiv životne sredine.

Polazeći od postojećih instrumenata zaštite životne sredine, potrebno je razmotriti mogućnost uvođenja novih oblika zaštite kao što su ekološki ombudsman i ekološki sud, a sve u cilju očuvanja zdrave životne sredine.

1. PRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE U UPRAVNOM POSTUPKU

Organi uprave rešavaju o pravima i obavezama učesnika u upravnom postupku primenom jasno definisanih pravila ovog postupka. Tom prilikom imaju se u vidu osnovna načela upravnog postupka, nadležnost organa uprave za rešavanje u postupku, načini opštenja između organa i stranaka, rokovi koji se moraju poštovati, kao i troškovi upravnog postupka. Upravo se u ovom postupku štite određena prava kao što su pravo javnosti da bude upoznata sa donošenjem ekoloških odluka, te da bude aktivni učesnik u njihovom donošenju, kao i pravo na pristup informacijama od javnog značaja, u koje spadaju i odluke koje se donose u ekološkim stvarima.

Poverenik za informacije od javnog značaja

Pravo na pristup informacijama o stanju životne sredine normirano je članom 4. Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine.¹ Ova Konvencija ratifikovana je Zakonom o potvrđivanju konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine.²

Shodno navedenim propisima, tražilac informacije (svako lice) može se obratiti organu za koji smatra da poseduje traženu informaciju čime se pokreće postupak pred nadležnim organom za pristup informacijama od javnog značaja, u koje spadju i ekološke informacije, odnosno informacije o stanju životne sredine. Za slučaj da organ kome je podnet zahtev ne udovolji tražiocu informacije, u smislu da odbije zahtev ili da propusti da u propisanom roku postupi po primljenom zahtevu ("ćutanje uprave"), tražilac informacije ima pravo na zaštitu pred Poverenikom za informacije od javnog značaja.

Ono što može biti sporno jeste pitanje izvršenja rešenja Poverenika, u situacijama kada Poverenik donese rešenje kojim nalaže organu pred kojim je pokrenut postupak da tražene informacije učini dostupnim, a ovaj organ to ne učini.

Uvidom u postupanje Poverenika za informacije od javnog značaja može se steći uvid u praksu ovog organa prilikom postupanja u predmetima iz svoje nadležnosti, odnosno ovlašćenja Poverenika za informacije od javnog značaja prilikom odlučivanja o žalbama. Polazeći od navedenog, u predmetu broj: 071-11-1625/2022-03 od 07.10.2022. godine Poverenik je odlučio na taj način što je naložio jednoj ustanovi od koje je zatražena određena informacija da tu informaciju učini dostupnom, pozivajući se na član 16. st. 1 i 12. Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, imajući u vidu da je školska ustanova od koje je zatražena određena informacija povredila pravo tražioca na pristup informacijama od javnog značaja, na taj način što nije u potpunosti udovoljila njegovom zahtevu.³

U drugom slučaju, Poverenik je naložio nadležnom organu uprave, pred kojim je pokrenut postupak, da obavesti podnosioca zahteva o tome da li poseduje taksa-

¹ Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine , https://www.aarhussu.rs/docs/tina_arhuska_26_12_2007-1.pdf, pristupljeno 12.09.2024. godine.

³ Iz obrazloženja rešenja Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti broj: 071-11-1625/2022-03 od 07.10.2022. godine.

tivno navedene tražene informacije, te da, ukoliko takve informacije poseduje, iste dostavi tražiocu informacija u vidu kopija istih, na taj način što će podatke o ličnosti zaštititi, kao i da o izvršenju ovog rešenja obavesti Poverenika u ostavljenom roku.⁴

U cilju činjenja dostupnim informacija od javnog značaja i postupanja u skladu sa prvim stubom Arhuske konvencije, uvedena je institucionalna kontrola postupanja organa uprave i preispitivanja odluka hijerarhijski nižeg organa uprave od strane hijerarhijski višeg organa uprave, kao oblik kontrole ispravnosti postupanja upravnih organa u upravnim stvarima.⁵ Navedeno je važno jer da bi javnost bila upoznata sa stanjem životne sredine i mogla da bude aktivni učesnik u određenim postupcima ona mora da ima pristup informacijama koje su od značaja za životnu sredinu.

Zaštitnik građana

Za slučaj da dođe do povrede prava na pristup informacijama od javnog značaja, odnosno da i nakon donetog rešenja Poverenika kojim se žalba usvaja i nalaže dostavljanje tražene informacije, podnosilac žalbe ostane uskraćen za traženu informaciju, ima mogućnost da podnese pritužbu Zaštitniku građana, shodno članu 28. stav 9. Zakona o zaštitniku građana.⁶ Dakle, u pitanju je nemogućnost izvršenja rešenja Poverenika odgovarajućim pravnim sredstvima, u postupku upravnog izvršenja.

Zaštitnik građana nema mogućnost da svojim odlukama menja već donete upravne odluke ali može uticati na ispravno i blagovremeno postupanje organa uprave prilikom odlučivanja o zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja.

U vezi sa iznetim, uvidom u Preporuku Zaštitnika građana del.br. 31261 od 14.12.2022. godine može se sagledati postupanje ovog organa u jednom slučaju i to po pritužbi građana zbog nepostupanja Ministarstva finansija, po zahtevu za razgledanje spisa predmeta. Preporuke Zaštitnika građana date u ovom predmetu odnose se na postupanje Ministarstva finansija u ovom, kao i u budućim slučajevima po takvim zahtevima, a odnose se na to da ovo Ministarstvo treba da omogući

⁴ Iz obrazloženja rešenja Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti broj: 07-00-01358/2010-03 od 01.10.2010. godine.

⁵ Mirjana Drenovak – Ivanović, *Pristup pravdi u ekološkim upravnim stvarima*, Monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.

⁶ Zakon o zaštitniku građana, „Službeni glasnik RS“, br.105/21.

pritužiocu ostvarivanje prava na razgledanje, odnosno uvid u spisa predmeta, bilo u štampanom ili u elektronskom obliku.⁷

U drugom slučaju, Zaštitnik građana uputio je preporuku za postupanje Ministarstvu unutrašnjih poslova, po rešenju Poverenika za informacije od javnog značaja, u predmetu broj 3310-182/22 od 25.11.2022. godine, koja se odnosi kako na ovaj, tako i na buduće slučajeve. Naime, u navedenom slučaju, Ministarstvo unutrašnjih poslova nije postupilo po obavezujućem konačnom i izvršnom rešenju Poverenika, na koji način je došlo do povrede prava pritužioca, posebno imajući u vidu da se ovakvim postupanjem povređuju prava garantovana Ustavom i pozitivnim zakonskim propisima, a da ta povreda dolazi od državnih organa koji su dužni da svakom omoguće jednaku pravnu zaštitu, kao i brzo i efikasno ostvarivanje svojih prava i pravnih interesa, a ne da isto otežavaju.⁸

Kada se pogleda broj pritužbi koje su podnete Zaštitniku građana, a koje se odnose na zaštitu životne sredine, uočava se trend njihovog porasta. U 2023. godini, Zaštitnik građana je najveći broj pritužbi koje se odnose na ovu oblast primio vezano za problem buke i neprijatnih mirisa, koji nastaju usled obavljanja različitih privrednih delatnosti, zagađenja vazduha, vode i zemljišta, kao i pritužbe na rad određenih inspeksijskih službi.⁹ Navedeno je posledica jačanja svesti javnosti o potrebi zaštite životne sredine.

Ekološka inspekcija

U vršenju inspeksijskog nadzora ekološki inspektor ima propisana ovlašćenja, pomoću kojih može nadziranom subjektu naložiti preduzimanje odgovarajućih mera. Ustanova inspeksijskog nadzora, uvedena Zakonom o inspeksijskom nadzoru, ima za cilj spečavanje štetnih posledica do kojih može doći postupanjem nadziranih subjekata protivno njihovim propisanim obavezama.

⁷ Preporuka Zaštitnika građana del.br. 31261 od 14.12.2022. godine.

⁸ Preporuka Zaštitnika građana 3310-182/22 od 25.11.2022. godine.

⁹ Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2023. godinu, <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7979/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202023.%20godinu.pdf>, pristupljeno 16.09.2024. godine.

Inspeksijski nadzor vrše organi državne uprave (Ministarstva preko ovlašćenih inspektora), sa ciljem da se preventivnim delovanjem ili nalaganjem mera obezbedi zakonitost i bezbednost poslovanja i postupanja nadziranih subjekata i spreče ili otklone štetne posledice po zakonom i drugim propisom zaštićena dobra, prava i interese.¹⁰

Inspeksijski nadzor u oblasti zaštite voda vrši inspektor nadležan za poslove vodoprivrede, kada je u pitanju sprovođenja Zakona o vodama. Ovim zakonom propisana su prava i dužnosti vodnog inspektora, kao i mere koje može da naloži svojim rešenjem, ukoliko prilikom vršenja kontrole utvrdi određene nepravilnosti (npr. da se vodna akta ne vode u skladu sa ovim zakonom). Mere koje ovaj inspektor može da naloži kreću se od zabrane obavljanja određenih radova, do izricanja novčanih kazni i podnošenja zahteva za pokretanje prekršajnog postupka.¹¹

Po pitanju zaštite vazduha, Zakonom o zaštiti vazduha propisana su prava i dužnosti, kao i odgovarajuća ovlašćenja inspektora za zaštitu životne sredine. S tim u vezi, jedno od ovlašćenja ovog inspektora je da zabrani uvoz i izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač ukoliko utvrdida se uvoz i izvoz supstanci koje oštećuju ozonski omotač ne vrši na osnovu dozvole, kao i da primeni druge mere ukoliko uoči određene nepravilnosti u postupku inspeksijske kontrole.¹²

U oblasti zaštite životinja, Zakonom o dobrobiti životinja propisan je inspeksijski nadzor koji vrši ministarstvo nadležno za poslove veterinarstva, preko veterinarskih inspektora. Ovi inspektori proveravaju da li držaoci životinja poštuju propisane uslove za njihov uzgoj, držanje, prevoz i promet, kao i korišćenje u reklamne i druge svrhe, u skladu sa osnovnim načelima zaštite dobrobiti životinja, kao i opštom i posebnom zaštitom dobrobiti životinja.¹³

Inspeksijski nadzor nad sprovođenjem Zakona o zdravlju bilja u nadležnosti je fitosanitarnih inspektora, dok je nadzor nad primenom Zakona o poljoprivrednom zemljištu u nadležnosti poljoprivrednih inspektora, itd.

Nakon što uoče određene nepravilnosti u vršenju inspeksijskog nadzora, postupajući inspektori donose odgovarajuće odluke. Protiv odluka postupajućih inspektora može se izjaviti žalba drugostepenom organu. Ukoliko je nadzirani subjekt

¹⁰ Zakon o inspeksijskom nadzoru, , „*Službeni glasnik RS*“, br.36/15, 44/18-dr.zakon, 95/18.

¹¹ Zakon o vodama, „*Službeni glasnik RS*“, br.30/10, 93/12, 101/16, 95/18, 95/18-dr.zakon, čl. 196-203.

¹² Zakon o zaštiti vazduha, , „*Službeni glasnik RS*“, br.36/09, 10/13, 26/21-dr.zakon, čl. 74-76.

¹³ Zakon o dobrobiti životinja, „*Službeni glasnik RS*“, br.41/09, čl. 74-76.

i dalje nezadovoljan donetom odlukom, protiv konačne odluke može pokrenuti upravni spor.¹⁴

Inspekcijskim nadzorom vrši se kontrola rada organa državne uprave i to specifičnim metodama, u različitim oblastima, preko za to ovlašćenih lica – inspektora koji vrše nadzor nad poslovanjem nadziranih subjekata.¹⁵ Svrha inspekcijskog nadzora jeste sprečavanje štetnih posledica preventivnim delovanjem ovlašćenih inspektora.

2. PRAVNA ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE U UPRAVNOM SPORU

Protiv odluka koje su konačne u upravnom postupku može se pokrenuti upravni spor. U pitanju je kontrola zakonitosti odluka donetih u upravnom postupku, od strane suda.

S tim u vezi, protiv rešenja Poverenika donetih po žalbi na rešenje o odbijanju zahteva ili zbog ćutanja uprave može se pokrenuti upravni spor. Takođe, protiv konačne odluke nadležnog organa kojom se daje saglasnost ili odbija zahtev za davanje saglasnosti na studiju o proceni uticaja na životnu sredinu zainteresovana javnost i podnosilac zahteva mogu pokrenuti upravni spor.¹⁶ Dalje, protiv rešenja ministra koji je odlučivao po žalbi nadziranog subjekta, izjavljenoj na rešenje nadležnog inspektora za zaštitu životne sredine, moguće je pokrenuti upravni spor.

Bitna pitanja vezana za upravni spor tiču se legitimacije stranka, potom ko može biti tužilac a ko tuženi, koje sve elemente tužba treba da sadrži i koji se dokazi prilažu uz tužbu, kao i koji su razlozi za pokretanje upravnog spora.

Kada odlučuje o tužbi, Upravni sud može doneti presudu kojom se zamenjuje poništeni upravni akt koji se tužbom pobija. U drugom slučaju, Upravni sud svojom presudom može poništiti upravni akt i predmet vratiti nadležnom organu na ponovni postupak. Ovaj drugi slučaj predstavlja pravilo u postupanju Upravnog suda i ug-

¹⁴ Dragana Barjaktarević, *Ekološko pravo*, Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Beograd, 2021.

¹⁵ Tatjana Živković, „Pojam inspekcijskog nadzora u oblasti zaštite životne sredine“, *Pravni zapisi 1/2011*, Pravni fakultet Univerziteta Union, str.296-305.

¹⁶ S. Lilić – M. Drenovak Ivanović, *Ekološko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.

lavnom sud postupa na ovaj način. U slučaju ćutanja uprave sud nalaže donošenje odluke organu koji je tu svoju obavezu propustio.¹⁷

Donoseći odluke u upravnom sporu sud kontroliše upravne odluke i odgovornost organa uprave u postupcima zaštite životne sredine. Donete odluke formiraju sudsku praksu i predstavljaju podlogu za postupanja u budućim sličnim slučajevima, što može proizvesti određeni stepen izvesnosti i poverenja građana u pravni sistem, a sa druge strane doprineti efikasnijoj zaštiti životne sredine. Budući da je svrha upravnog spora zaštita subjektivnog prava ali i zaštita zakonitosti, na strani tužioca mogu se pojaviti kako fizička i pravna lica, tako i nadležni državni organ – javni tužilac kao i javni pravobranilac. U cilju postizanja ekološke pravde, primarna svrha postupka pred upravnim sudom jeste sprečavanje nastanka štete u životnoj sredini.¹⁸

3. ZAŠTITA PRAVA NA ZDRAVU ŽIVOTNU SREDINU U GRAĐANSKOM SUDSKOM POSTUPKU

U građanskom sudskom postupku ostvaruje se zaštita od štetnih imisija koje potiču bilo od susedne nepokretnosti, bilo od obavljanja određene delatnosti. Ova vrsta zaštite normirana je članom 5. Zakona o osnovama svojinsko pravnih odnosa kojim je propisano da je vlasnik nepokretnosti dužan da se pri korišćenju svoje nepokretnosti uzdržava od radnji i da otklanja uzroke koji potiču od njegove nepokretnosti, kojima se otežava korišćenje drugih nepokretnosti (prenošenje dima, neprijatnih mirisa, toplote, čađi, potresa, buke, oticanja otpadnih voda i sl.) preko mere koja je uobičajena s obzirom na prirodu i namenu nepokretnosti i na mesne prilike, ili kojima se prouzrokuje znatnija šteta,¹⁹ kao i članom 156. stav 1. Zakona o obligacionim odnosima kojim je propisano da svako može zahtevati od drugoga da ukloni izvor opasnosti od koga pretili znatnija šteta njemu ili neodređenom broju lica, kao i da se uzdrži od delatnosti od koje proizlazi uznemiravanje ili opasnost štete, ako se nastanak uznemiravanja ili štete ne može sprečiti odgovarajućim merama, dok je stavom 3. istog člana propisano da ako šteta nastane u obavljanju

¹⁷ Mirjana Drenovak Ivanović - Sreten Đorđević, Monografija „Pravni instrumenti ekološke zaštite – građanskopravna i krivičnopravna zaštita“, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2015, str. 103-108.

¹⁸ Mirjana Drenovak – Ivanović, *Pristup pravdi u ekološkim upravnim stvarima*, Monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2014.

¹⁹ Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa, „Sl. list SFRJ“, br. 6/80 i 36/90, „Sl. list SRJ“, br. 29/96 i „Sl. glasnik RS“, br. 115/2005 - dr. zakon.

opštekorisne delatnosti za koju je dobijena dozvola nadležnog organa, može se zah-tevati samo naknada štete koja prelazi normalne granice.²⁰

Zaštite od imisija potiče od susedskog prava koje reguliše odnose vlasnika su-sednih nepokretnosti i tiče se ograničenja svojinskih prava u smislu da je vlasnik susedne nepokretnosti dužan da se uzdržava od određenih radnji koje ometaju nje-govog suseda u korišćenju sopstvene nepokretnosti, odnosno da trpi štetne uticaje koji potiču od susedne nepokretnosti. Prilikom procene da li je određeni štetni uticaj podnošljiv ili ne sudovima stoje na raspolaganju nalazi veštaka odgovarajuće struke.²¹

Sa druge strane, a polazeći od člana 156. stav 3. Zakona o obligacionim odno-sima, ekološka tužba se ne može podići kada je u pitanju obavljanje opštekorisne delatnosti za koju je dobijena dozvola nadležnog državnog organa.²²

Po pitanju aktivne legitimacije, svako fizičko i pravno lice (udruženja građana koja se bave zaštitom životne sredine) može biti stranka u građanskom sudskom postupku sa elementom zaštite životne sredine. U ovim postupcima šteta predstavlja stvarni izvor obligacije, a odgovornost za štetu može biti subjektivna i objektivna, pri čemu je za tužioca povoljniji drugi vid odgovornosti štetnika (odgovornost za štetu od opasne stvari ili od opasne delatnosti) budući da je na njemu jedino teret dokazivanja činjenice da tuženi obavlja opasnu delatnost ili da je imalac opasne stvari od koje potiče šteta. Primarna svrha ovog postupka je, ukoliko je to moguće, uspostavljanje pređašnjeg stanja, a potom, ukoliko to nije moguće, reparacija.²³ Budući da je gotovo nemoguće uspostaviti pravičnu naknadu štete nastale u životnoj sredini nalaganjem štetniku da pričinjenu štetu nadoknadi u potpunosti, nastoji se pronaći pravična rešenja koja bi predstavljala balans između suprotstavl-jenih interesa – zaštite životne sredine i ekonomskog razvoja.

²⁰ Zakon o obligacionim odnosima, „*Sl. list SFRJ*“, br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, „*Sl. list SRJ*“, br. 31/93 i „*Sl. list SCG*“, br. 1/2003 - Ustavna povelja i „*Sl. glasnik RS*“, br. 18/2020).

²¹ Zaštita životne sredine u građanskom pravu, <https://www.otvorenavratapravosudja.rs/teme/ostalo/zastita-zivotne-sredine-u-gradanskom-pravu>, pristupljeno 17.09.2024. godine.

²² Stevan Lilić - Mirjana Drenovak Ivanović, *Ekološko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 69.

²³ Mirjana Drenovak Ivanović - Sreten Đorđević, Monografija „Pravni instrumenti ekološke zaštite – građanskopravna i krivičnopravna zaštita“, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2015, str. 67-110.

4. EKOLOŠKA KRIVIČNA DELA

U Krivičnom zakoniku, u glavi XXIV, normirana su krivična dela protiv životne sredine, i to sledećim radosledom: zagađenje životne sredine, nepreduzimanje mera zaštite životne sredine, protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu, oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine, oštećenje životne sredine, uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra, unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija, nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja, povreda prava na informisanje o stanju životne sredine, ubijanje i zlostavljanje životinja, prenošenje zaraznih bolesti kod životinja i biljaka, nesavesno pružanje veterinarske pomoći, proizvodnja štetnih sredstava za lečenje životinja, zagađivanje hrane i vode za ishranu, odnosno napajanje životinja, pustošenje šuma, šumska krađa, nezakonit lov i nezakonit ribolov.²⁴

S tim u vezi, zaštita životne sredine se tretira kao samostalno zaštićeno dobro u okviru normi čiji je zaštitni objekat pravo čoveka na očuvanu sredinu. Dakle, krivična dela protiv životne sredine propisana su u cilju sprečavanja protivpravnih radnji na polju ekološkog prava.²⁵

Za razliku od građanskopravne odgovornosti za štetu nanetu životnoj sredini, gde je u građanskim sudskim postupcima objektivna odgovornost značajniji pravni institut, a što je i povoljnije po oštećenog, kada su u pitanju ekološka krivična dela odgovornost po osnovu krivice (subjektivna odgovornost) je osnovni princip.²⁶

Radnja, kao bitan element krivičnog dela, kod ovih krivičnih dela može se sastojati u činjenju, kao na primer kod krivičnog dela zagađenja životne sredine ili u nečinjenju, kao kod krivičnog dela nepreduzimanje mera zaštite životne sredine.

S obzirom da se za krivična dela protiv životne sredine gonjenje preduzima po službenoj dužnosti, ovlašćeni tužilac u ovim postupcima jeste javni tužilac koji postupa po podnetoj krivičnoj prijavi i nakon što prikupi potrebne informacije i obaveštenja odlučuje da li će podići optužnicu. Imajući u vidu da je za ova krivičnih dela zaprećena novčana kazna ili kazna zatvora do 8 godina (osim za teži oblik pojedinih krivičnih dela), u ovim postupcima se sprovodi skraćeni krivični postupak,

²⁴ Krivični zakonik „Službeni glasnik RS“, 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019, čl. 260-277.

²⁵ S. Lilić – M. Drenovak Ivanović, *Ekološko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 53.

²⁶ Ibid.

što utiče i na rok za izjavljivanje žalbe protiv prvostepene presude, koji rok je kraći u odnosu na rok u redovnom krivičnom postupku i iznosi osam dana.²⁷

5. MOGUĆNOST UVOĐENJA NOVIH INSTRUMENATA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Uvođenje novih instrumenata pravne zaštite u oblasti zaštite životne sredine, u našem pravnom sistemu, zahteva ispunjavanje prethodnih uslova koji se tiču obučenosti kadrova, odnosno specijalizacije zaposlenih za ovu oblast, kao i izmene u propisima.

Zaštitnik građana, u Ustavu Republike Srbije, ustanovljen je kao nezavisan državni organ koji štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave, organa nadležnog za pravnu zaštitu imovinskih prava i interesa Republike Srbije, kao i drugih organa i organizacija, preduzeća i ustanova kojima su poverena javna ovlašćenja.²⁸ Polazeći od ovakve odredbe, može se zaključiti da nema smetnji da se i kod nas ustanove posebni, specijalizovani ombudsmeni za pojedine oblasti prava, po uzoru na brojne razvijene zemlje, kao što je npr. Švedska koja u tom pogledu zauzima prvo mesto.

Sa druge strane, u ekološkim upravnim stvarima postavlja se pitanje opravdanosti postojanja posebnog postupka u kojem bi se odlučivalo u upravnom sporu u ekološkim upravnim stvarima. S tim u vezi, otvara se pitanje neophodnosti postojanja specijalizovanog ekološkog suda.²⁹

Ekološki ombudsman

Konvencijom iz Arhusa, članom 4, normirano je pravo na pristup informacijama o stanju životne sredine (prvi stub Konvencije). Posmatrajući redovne godišnje

²⁷ Mirjana Drenovak Ivanović - Sreten Đorđević, Monografija „Pravni instrumenti ekološke zaštite – građanskopravna i krivičnopravna zaštita“, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2015, str. 113-160.

²⁸ Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik RS“, br. 98/06, 16/22 – dr.propis.

²⁹ Mirjana Drenovak – Ivanović, *Pristup pravdi u ekološkim upravnim stvarima*, Monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 255.

izveštaje Zaštitnika građana, može se uočiti da se broj pritužbi, iz oblasti zaštite životne sredine, iz godine u godinu uvećava. S tim u vezi, postavlja se pitanje korisnosti od uvođenja institucije ekološkog ombudsmana i u našem pravnom sistemu, imajući u vidu da specijalizovani ombudsmani već postoje u pojedinim zemljama.

Zaštitnik građana, svojom ulogom i propisanim nadležnostima zauzima značajno mesto i u ovoj oblasti. U našem sistemu ne postoje specijalizovani ombudsmani za pojedine oblasti rada već se zaposleni koji rade u ovoj ustanovi obučavaju za obavljanje poslova iz pojedinih oblasti koje su u nadležnosti Zaštitnika građana.^{30, 31}

Sa druge strane, javnost je sve više zainteresovana za stanje životne sredine, te polazeći od toga kao i od činjenice porasta broja pritužbi iz oblasti zaštite životne sredine, izvlači se zaključak o svrsishodnosti postojanja specijalizovanog ombudsmana, poput ekološkog ombudsmana, u našem pravnom sistemu. Tim pre, što bi u nadležnosti ovog ombudsmana bilo da podnosi izveštaje parlamentu o aktivnostima koje su preduzete, kao i o planiranim budućim koracima i uočenim problemima sa kojima se susreće u svom radu, a sve u cilju prevazilaženja uočenih prepreka i predlaganja eventualnih izmena u propisima kako bi se prevazišli uočeni nedostaci.³² Posebno što bi postupak pristupa informacijama od javnog značaja (ekološkim informacijama) mogao biti efikasniji ukoliko bi tražilac informacije imao mogućnost da podnese pritužbu ekološkom ombudsmanu zbog povrede ovog prava, odnosno zbog nemogućnosti da ostvari svoje pravo na pristup informaciji od javnog značaja.³³

Svakako, korisnosti od uvođenja ove institucije sastojale bi se u bržem postupanju po pritužbama građana, efikasnijoj kontroli rada organa uprave u ovoj oblasti, davanju odgovarajućih preporuka za postupanje organima uprave i adekvatnom praćenju primene propisa iz oblasti zaštite životne sredine.

Ekološki sud

³⁰ Gudžulić, Aleksandra. Institucija Zaštitnika građana specijalizovanog za zaštitu životne sredine – mogućnost ili potreba. <http://www.arhusnbg.mis.org.rs/institucija-zastitnika-gradana-specijalizovanog-za-zastitu-zivotne-sredine-mogucnost-ili-potreba/>, pristupljeno 23.09.2024. godine.

³¹ Drenovak – Ivanović, Mirjana. 2021. *Ekološko pravo*, Beograd: Pravni fakultet: 172.

³² Lilić, Stevan, Drenovak – Ivanović, Mirjana. 2014. *Ekološko pravo*, Beograd: Pravni fakultet: 51-52..

³³ M. Drenovak – Ivanović, *Pristup pravdi u Ekološkim upravnim stvarima*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu 2014, str. 213.

Prethodno pitanje, u vezi sa konstituisanjem ekološkog suda, tiče se postupka u kojem bi se donosile odluge pred ovim posebnim, specijalizovanim organom.

Ostala pitanja tiču se postojanja aktivne legitimacije u ovom postupku, odnosno ko može podneti tužbu, kao i koji bi sud u drugom stepenu bio nadležan da odlučuje po žalbama izjavljenim na prvostepene presude ovog suda. Ovakvi specijalizovani sudovi već su osnovani u Australiji (1979. godine), na Novom Zelandu (1996. godine) i u Švedskoj (1999. godine).³⁴

Pitanje opravdanosti postojanja ekološkog suda nalazi se u činjenici da se pred Upravnim sudom nalazi veliki broj predmeta iz oblasti zaštite životne sredine, pa bi se konstituisanjem jednog ovakvog suda mogla uspostaviti efikasnija zaštita, polazeći od toga da bi se samim tim smanjio broj predmeta pred Upravnim sudom sa jedne strane, a sa druge strane doprinelo kvalitetnijoj zaštiti prava na zdravu životnu sredinu.

Ustanovljavanjem jednog ovakvog organa svakako bi se omogućilo javnosti da uzme šire učešće u postupcima zaštite životne sredine, imajući u vidu da je javnost veoma zainteresovana da bude obavještena o stanju životne sredine i da joj bude omogućeno da u bilo kom vidu uzme učešće u postupcima donošenja odluka u ekološkim stvarima.

6. ZAKLJUČAK

Pravo na zdravu životnu sredinu, koje je kao takvo normirano propisima, mora i da uživa odgovarajuću pravnu zaštitu. S tim u vezi, nije dovoljno samo proklamovati određenu vrstu prava već i omogućiti svakom pojedincu mogućnost adekvatnog ostvarivanja istog, kroz odgovarajuću pravnu zaštitu.

Navedeno se postiže odgovarajućim instrumentima pravne zaštite u oblasti zaštite životne sredine, kao što su ekološka inspekcija, Poverenik za informacije od javnog značaja, Zaštitnik građana, kao i putem odgovarajućih upravnih i sudskih postupaka kontrole odgovarajućih upravnih akata.

Osnovni razlog za uvođenje kontrole rada upravnih i sudskih organa od strane viših instanci jeste postizanje ekološke pravde, odnosno dovođenje u ravnotežu svih ekoloških dobara kao i negativnih posledica do kojih može doći nepovoljnim uticajima i mogućim štetama koje mogu nastupiti u životnoj sredini.

³⁴ Ibid.

S tim u vezi, neophodno je kontinuirano praćenje i usavršavanje stanja po pitanju pravne zaštite u ekološkim stvarima, a na dobrobit svakog pojedinca, kao i šire društvene zajednice .

Props

1. Krivični zakonik „*Službeni glasnik RS*“, 85/2005, 88/2005-ispr, 107/2005-ispr, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.
2. Ustav Republike Srbije, „*Službeni glasnik RS*“, br. 98/06, 16/22 – dr.propis
3. Zakon o inspekcijском nadzoru, , „*Službeni glasnik RS*“, br.36/15, 44/18-dr.zakon, 95/18.
4. Zakon o dobrobiti životinja, „*Službeni glasnik RS*“, br.41/09.
5. Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa, „*Sl. list SFRJ*“, br. 6/80 i 36/90, „*Sl. list SRJ*“, br. 29/96 i „*Sl. glasnik RS*“, br. 115/2005 - dr. zakon.
6. Zakon o obligacionim odnosima, „*Sl. list SFRJ*“, br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "*Sl. list SRJ*", br. 31/93 i "*Sl. list SCG*", br. 1/2003 - Ustavna povelja i "*Sl.glasnik RS*", br. 18/2020).
7. Zakon o potvrđivanju konvencije o dostupnosti informacija, [učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine, „Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori“](#), broj 38/2009).
8. Zakon o vodama, „*Službeni glasnik RS*“, br.30/10, 93/12, 101/16, 95/18, 95/18-dr.zakon.
9. Zakon o zaštitniku građana, „*Službeni glasnik RS*“, br.105/21.
10. Zakon o zaštiti vazduha, , „*Službeni glasnik RS*“, br.36/09, 10/13, 26/21-dr.zakon.

Literatura

1. Dragana Barjaktarević, *Ekološko pravo*, Fakultet za poslovne studije i pravo Univerzitet „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu, Beograd, 2021.
2. Iz obrazloženja rešenja Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti broj: 071-11-1625/2022-03 od 07.10.2022. godine.

3. Iz obrazloženja rešenja Poverenika za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti broj: 07-00-01358/2010-03 od 01.10.2010. godine.
4. Mirjana Drenovak – Ivanović, *Pristup pravdi u ekološkim upravnim stvarima*, Monografija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.
5. Mirjana Drenovak Ivanović - Sreten Đorđević, Monografija „Pravni instrumenti ekološke zaštite – građanskopravna i krivičnopravna zaštita“, Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Misija u Srbiji i Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2015, str. 103-108.
6. Preporuka Zaštitnika građana del.br. 31261 od 14.12.2022. godine.
7. Preporuka Zaštitnika građana 3310-182/22 od 25.11.2022. godine.
8. Stevan Lilić - Mirjana Drenovak Ivanović, *Ekološko pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014, str. 69.
9. Tatjana Živković, „Pojam inspeksijskog nadzora u oblasti zaštite životne sredine“, *Pravni zapisi 1/2011*, Pravni fakultet Univerziteta Union, str.296-305.

Internet izvori

1. Gudžulić, Aleksandra. Institucija Zaštitnika građana specijalizovanog za zaštitu životne sredine – mogućnost ili potreba. <http://www.arhusnbg.mis.org.rs/institucija-zastitnika-gradana-specijalizovanog-za-zastitu-zivotne-sredine-mogucnost-ili-potreba/>, pristupljeno 23.09.2024. godine.
2. Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine , https://www.aarhussu.rs/docs/tina_arhuska_26_12_2007-1.pdf, pristupljeno 12.09.2024. godine;
3. Redovan godišnji izveštaj zaštitnika građana za 2023. godinu, <https://www.ombudsman.rs/attachments/article/7979/Redovan%20Godisnji%20izvestaj%20Zastitnika%20gradjana%20za%202023.%20godinu.pdf>, pristupljeno 16.09.2024. godine.
4. Zaštita životne sredine u građanskom pravu, <https://www.otvorenavratapravosudja.rs teme/ostalo/zastita-zivotne-sredine-u-gradanskom-pravu>, pristupljeno 17.09.2024. godine.

ПРАВА, ОБАВЕЗЕ И ОДГОВОРНОСТ ДРЖАВЕ И ЊЕНИХ ПРЕДСТАВНИКА У МИРОВНИМ МИСИЈАМА

Др Ирис Бјелица Влајић

Факултет за пословне студије и право Универзитет Унион Никола Тесла,
Београд

iris.bjelica.vlajic@fpp.edu.rs

Апстракт

Основни циљ Повеље Уједињених нација је очување мира и јачање међународне безбедности, који се, између осталог, спроводи мировним операцијама и спречавањем конфликта. Закључивањем међународних уговора у области безбедности и одбране, држава добија одређене одговорности, а војни и цивилни представници Републике Србије постају важни за међународну сарадњу. Међународно војно и цивилно ангажовање на регионалном и глобалном нивоу, средство је и за отклањање претњи националној безбедности уз ојачавање капацитета државе, али је неопходно испунити строге услове да би такво ангажовање било легитимно. Међународним мисијама и операцијама сматрају се се различите мисије и операције које се предузимају под покровитељством међународних и регионалних организација или коалиција држава или билатералне мисије. Предузимају се са циљем очување међународног мира и безбедности и могу да садрже и цивилну компоненту. У раду су представљене обавезе Републике Србије када у мировне мисије шаље своје цивилне и војне представнике, али и обавезе које ова лица имају. Анализом садржаја домаћих и међународних аката приказан је правни оквир који регулишу материју уз коришћење компаративног, историјског и метода дедукције.

Кључне речи: мировне мисије, Уједињене нације, Војска Србије, цивилни представници

RIGHTS, OBLIGATIONS AND RESPONSIBILITIES OF THE STATE AND ITS REPRESENTATIVES IN PEACE MISSIONS

Iris Bjelica Vlajić

Faculty of Business Studies and Law, Union Nikola Tesla University, Belgrade
iris.bjelica.vlajic@fbsp.edu.rs

Summary

The main goal of the United Nations Charter is to preserve peace and strengthen international security, which is implemented, among other things, through peace operations and conflict prevention. By concluding international agreements in the field of security and defense, the state acquires certain responsibilities, and the military and civilian representatives of the Republic of Serbia become important for international cooperation. International military and civilian engagement at the regional and global level is also a means of eliminating threats to national security while strengthening the state's capacity, but it is necessary to meet strict conditions for such engagement to be legitimate. International missions and operations mean missions and operations of international and regional organizations, missions and operations of a coalition of states, as well as bilateral missions and operations of importance for the preservation of international peace and security, which may include a civilian component. The paper presents the obligations of the Republic of Serbia when it sends its civilian and military representatives to peacekeeping missions, as well as the obligations that these persons have. The analysis of the content of domestic and international acts shows the legal framework that regulates the matter using comparative, historical and deduction methods.

Keywords: Military Missions, United Nation, Serbian Army, civilian component

Увод

И раније је постојала идеја о значају колективне безбедности, али у пуном смислу користи се након Другог светског рата и усвајања Повеље Уједињених нација која наводи одржавање међународног мира и безбедности као основни циљ. Повељом су предвиђене мере за очување мира попут мирног решавања сукоба и мере у случају претњи миру, али мировне операције нису предвиђене као инструмент за очување мира и безбедности у овом документу. Оне су се развиле накнадно, са циљем да помогну УН у очувању међународног мира и безбедности као ефикасне колективне мере ради спречавања и отклањања свих облика претњи миру уколико то није било могуће постићи мирним средствима, применом начела међународног права и правде. Сви чланови Уједињених нација имају обавезу да на позив Савета безбедности учествују у одржања међународног мира и безбедности било стављањем на располагање оружане силе или путем других облика помоћи и олакшица, укључујући и право пролаза. Термин се први пут користи 1956. године током Суецке кризе. Ипак, мировне мисије нису тековина одерних времена нити Уједињених нација јер се појављују још у 19. веку, мада су тада служиле интересима великих сила. Формирањем Друштва народа задатак остваривања колективне безбедности прелази у надлежност те организације, што ограничава колонијалне интересе великих сила, али Друштво народа није успело у мисији очувања мира, па Уједињене нације добијају шира овлашћења.

Прама усвојеним правилима, Савет безбедности позива државу чланицу која није заступљена у Савету да учествује у доношењу одлука које се односе на употребу контингената њених оружаних снага након доношења одлуке о употреби силе. За помоћ Савету безбедности у свим питањима која се тичу војних потреба односно употребе и командовања снагама Савета безбедности које су стављене на располагање формира се Комитета војног штаба, који чине начелници штабова сталних чланова Савета безбедности или њихови представници. Чланицама Уједињених нација дозвољено је регионално удруживање ради заједничке одбрамбене политике, како је то дефинисано члановима 51. и 52. Повеље. Позивајући се на ово овлашћење, по окончању Другог светског рата, државе се организују у регионалне организације које почињу да се укључују у решавање сукоба. Данас се поред УН појављују бројни актери који истовремено могу допринети успостављању мира попут ЕУ, НАТО, регионалних организације, хуманитарних организација и приватних војних компанија. Пратећи еволуцију мировних операција, теорија разликује неколико врста. *Традиционалне мировне операције* или мисије очувања мира биле су историјски прве активности војних посматрача из држава чланица Уједињених нација распоређени између зарађених снага са задатком праћења споразума о прекиду ватре или повлачењу трупа и успостављања тампон зона. Правни основ за њихово

успостављање налази се у глави VI Повеље, а чинио их је мали број лако наоружаних припадника мисија са циљем да се сукоб замрзне и да сукобљене стране започну преговоре. **Операције одржавања мира** су друга генерација мировних мисија ангажованих у условима унутрашњих, а не међдржавних сукоба. Формирају се под окриљем главе VII са задатком успостављања демократске и одговорне власти и помоћи у развоју цивилног друштва, економске обнове и развоја. Спровode се уз сагласност сукобљених али се спроводе у условима који могу бити насилни. **Операције наметања мира** настају када постоји овлашћење су од стране Савета безбедности да применом одговарајућих средстава, укључујући војну силу, припадници мировне операције принуде једну или више страна да се придржавају мировних споразума око којих су се претходно усагласиле. Ове операције захтевају активности које се спроводе под окриљем главе VII Повеље. **Операције изградње мира** користе снаге УН да обезбеде стабилно окружење и изградњу институција у земљи која је била захваћена сукобом. За циљ имају да кроз јачање националних капацитета смање ризик да земља поновно упадне у сукоб. Укључују активности доставе хуманитарне помоћи, демобилизације трупа, реинтеграције бивших бораца, јачање владавине права, надгледање механизма за поштовање људских права. **Операције подршке миру** обухватају значајну војну и цивилну компоненту. Циљ је да снажно подрже трансформацију ратом уништеног друштва у друштво способно да самостално одржава стабилан мир (Димитријевић, 2024).

Упућивање припадника мировних мисија у земљу пријема регулишу билатерални уговори (*Status of Force Agreements*) које закључује Секретаријат Уједињених нација са земљом пријема. Ови споразуми резултат су вишедеценијског искуства организације настали са циљем да припадницима мисија пруже највиши могући степен безбедности (Милисављевић, 2021). Узорак споразума сачињен је још 1990. године и заведен под бројем А/45/594 од 9. октобра 1990. године. Ипак, постоје случајеви да су главне стране или званична влада дале пристанак за спровођење мировних операција УН, а проблем представљају присутне наоружане групе које не прихватају ничији ауторитет. У тим случајевима, Савет безбедности даје дозволу да припадници мировних снага користе силу у самоодбрани или за заштиту цивила. При томе, очекује се да припадници мировних снага буду непристрасни, односно да не стају на страну једне од зараћених снага. Припадници Војске Србије учествују у мисијама под окриљем Уједињених нација и Европске уније што су изузеци од правила да није дозвољено њихово ангажовање ван националних граница.

Са мировним мисијама нове генерације уводи се мултидимезионалност, односно поред војног захтева се и цивилни допринос мировним мисијама, па државе у мисије шаљу невојно људство (полицију, медицинско особље, правосудне стручњаке, државне службенике, припаднике цивилног сектора и стручњаке ван јавне управе) у зависности од потреба

земље у којој се мисија ангажује. Пракса показује да су предности цивилног доприноса мировним мисијама вишеструке како за земљу пројема, тако и за земље учеснице. Република Србија се релативно касно определила за слање цивила у мировне мисије, усвајањем одговарајућег закона, док су неке државе региона то урадиле одавно. Ангажовањем цивила у међународним мисијама и операцијама Републике Србије даје свој допринос светском миру, као и европској и регионалној безбедности, јер су међународне мисије и операције инструмент спољне политике, који омогућава спровођење спољнополитичких приоритета, неких од националних интереса и промоције Републике Србије. Учешће цивилних представника у међународне мисије и операције је добровољно. Упућивање омогућавају Устав, као и закључени мултилатерални или билатерални уговори или чланство у међународним организацијама. Под појмом цивила подразумевају се државни службеници и намештеници запослени у органима аутономних покрајина и јединицама локалне самоуправе. Поред њих, у мисије могу да се упуте и „друга лица која поседују одговарајуће образовање, радно искуство, стручну оспособљеност, знања и вештине, односно компетенције релевантне за међународне мисије и операције, али не и припадници Војске Србије, запослени у Министарству одбране и лица која се упућују у међународне мисије и операције на основу закона који уређује учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије“ како то наводи Закон. Ангажовање цивила у међународним војним мултинационалним операцијама могуће је искључиво на основу одлуке Народне скупштине Републике Србије, а уколико се ради о цивилним позицијама у оквиру војног контингента Војске Србије, ангажовање се регулише применом одговарајућих одредби закона који уређује учешће Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије.

Права и обавезе војних и цивилних представника

Устав као највећи правни акт у члану 140. садржи правила које се односе на употребу војске ван граница земље. Одлуку о томе ангажовању доноси Народна скупштина на предлог Владе. Закон о учешћу Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије наводи да је за то потребна одлука Народне скупштине. Одлука садржи назив мултинационалне операције, мандат и укупан број припадника Војске Србије који се могу ангажовати у тим операцијама, односно уколико се продужава или прекида учешће у постојећој операцији на предлог Владе, одлучује о наставку ангажовања, односно повлачењу припадника Војске Србије. По доношењу одлуке Народне скупштине Влада усваја Годишњи план реализације учешћа Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама. Овај план се, потом, доставља

Председнику Републике који доноси одлуку о упућивању припадника Војске Србије.

Закон о одбрани у члану 1. одређује да се „одбрана Републике Србије, поред осталог, остварује и кроз учешће снага одбране у мултинационалним операцијама и кроз сарадњу са међународним организацијама и институцијама“. Члан 8. овог акта установљава обавезу припадника свих снага одбране да се апсолутно придржавају правила међународног хуманитарног права и међународних стандарда о употреби силе, без обзира да ли се ради о борбеним или неборбеним операцијама. Сличну обавезу садржи и Закон о Војсци Србије у члану 2.

Закон о употреби Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ван граница Републике Србије уређују „употребу и припрему Војске Србије за извршавање мисија и задатака у очувању безбедности и мира у свету и пружању хуманитарне помоћи другим државама у кризним ситуацијама, као и сва питања која су у вези са тим“. Влада оснива Тело за координацију послова и усмеравање активности у вези са учешћем Војске Србије и других снага одбране у мултинационалним операцијама ради ефикаснијег извршавања задатака у вези са планирањем, припремом и ангажовањем припадника Војске Србије.

Закон о учешћу цивилних представника у члану 11. наводи да је „цивил ангажован у међународним мисијама и операцијама дужан да поступа у складу са међународним правом, међународним конвенцијама о заштити људских права, правилима ангажовања донетих за конкретну међународну мисију или операцију, као и са Уставом и законима Републике Србије, актима Владе, Министарства спољних послова и других надлежних органа.“

За време учешћа у мировним мисијама, преставници Републике Србије уживају одређене привилегије и имунитете везане за функцију коју обављају (тзв. функционални имунитет). То значи да не могу бити гоњени за речи и дела која су учињена током обављања званичних послова и дужности и односи се на званичнике, експерте и невојни персонал. Просторије војне мисије, превозна средства, опрема, инсталације и комуникације уживају неповредивост. Поред тога припадници мисије имају право на несметану комуникацију. Неповредивост уживају њихови документи и архиве. Виши војни представник представља контингент Војске Србије током трајања војне операције и консултује се са командантом мировних снага о свим питањима од значаја за ту операцију. Поред тога, он је одговоран за свакодневну дисциплину свог контингента. Обавеза је припадника мисије да поштују законе државе домаћина, начин на који се одвија улазак и кретање на територији државе домаћина, те привилегије и имунитете припадника мисије из трећих држава које дају војне или цивилне снаге као подршку мисији (Митић, Ђорђевић, 2007). Сви припадници особља Уједињених нација, морају поштовати своје обавезе назначене у Правилима и прописима за запослене, морају се придржавати локалних закона и опходити се према локалном

становништву с поштовањем и достојанством у сваком тренутку. Од чланова особља УН мисија очекују се непристрасност и независност, компетентност, професионализам. Унутрашња правила Организације прописују обавезу запослених да пријаве свако кршење одредби и правила Организације званичницима чија је дужност да предузму одговарајуће мере и да сарађују у прописно овлашћеним истрагама. За сваку мисију усваја се кодекс понашања, које очекује да све особље Уједињених нација има дужност да пријаве све наводе о повредама дужности на које или сумњају или су их свесни све док су поднете у доброј намери. Резолуцијим Генералне скупштине (59/300 од 22. јуна 2005) усвојене су препоруке Специјалног комитета за мировне операције, С - 34 -А/59/19 Rev. 10 чију примену контролише тим за радну дисциплину и правила понашања (CDT). Основна улога CDT је да помогне да се спрече и утврде повреде дужности на раду, као и да надгледа поштовање и примена стандарда понашања у УН, користећи се тространом стратегијом која обухвата превенцију, примену и поправне мере. Особље упућено од стране држава извршава своје дужности у складу са интересом те мировне операције док она траје, а држава којој припадају задржава право да врши кривичну и дисциплинску надлежност над својим припадницима у складу са националним правом чак и на територији државе домаћина. Ово значи да припадници наших снага одбране и на територији друге земље морају да поштују правила међународног права, односно међународног хуманитарног права. Припадници мисија уживају имунитет од кривичне, грађанске и управне надлежности државе домаћина као што га уживају и дипломатски представници те државе. Сходном применом правила дипломатског права, наведених у закону и закљученим међународним уговорима, надлежности сопствене државе се протеже за повреде дужности без обзира да ли се ради о дисциплинској, прекршајној или кривичној одговорности. Сваки припадник мисије има индивидуалну кривичну одговорност за дела која су класификована као међународни злочин (геноцид, злочин против човечности, ратни злочин и злочин агресије) како овај институт познаје међународно право. Ово се посебно истиче због општег значаја вредности које се повређују међународним злочинима због чега државе гоне и кажњавају починиоце, инспираторе и налогодавце тих проптивправних аката, без обзира да ли постоји територијална веза или веза на основу држављанства. Пракса показује да снаге које учествују у мировним операцијама или операцијама управљања кризама ретко добијају наређење да изврше неки међународни злочин. дешава да појединци који учествују у тим мисијама сами прекрше одредбе међународног хуманитарног права, за шта, онда, носе личну одговорност.

Сви држављани Србије, за време док се налазе у мултинационалној мисији, имају право на дипломатску и правну помоћ и заштиту. Дипломатска заштита је један од традиционалних института међународног права и подразумева низ правно дозвољених активности које држава користи у вршењу дипломатске заштите, укључујући протест, захтев за истрагу или

преговоре у циљу решавања спорова. У међувремену, појединац и сам добија могућност да подношењем одређених представки или тужби захтева поштовање својих права. Учествовање у мировним операцијама УН за припаднике Војске Србије намеће обавезу поштовања принципа међународног права, али и договореног опсега овлашћења из мандата који државама учесницама у тим операцијама даје Савет безбедности.

Држављанин Републике Србије упућен у међународне мисије и операције учешћем у међународној мисији или операцији штити и промовише углед Републике Србије. Има обавезу да савесно и одговорно извршава поверене дужности и задатке. Поред тога, постоји обавеза чувања материјалних средстава Републике Србије која се користе у међународним мисијама. У противном, лице који се упућује одговара по прописима о одговорности лица за штету учињену у обављању службе. Поред тога, припадник мисије који самовољно прекине ангажовање сноси трошкове по општим правилима о накнади штете. Запослени има право на мировање радног односа за време учешћа у међународној мисији, као и право да се по окончању ангажовања врати на радно место на које је био распоређен пре доношења решења о упућивању у мисију. Лица упућена у мисије закључују уговор којим се регулишу права и обавезе током боравка у међународној мисији са Министарством спољних послова, или операцији, без обзира да ли су у радном односу или незапослени, ако је њихово ангажовање потребно због стручне оспособљености, знања и искустава релевантних за међународне мисије. Закон овлашћује министра спољних послова да цивилу који је распоређен на високо руководеће место у међународној мисији додели дипломатски пасош ако сматра да ће се на тај начин ефикасније обављати поверени послови.

Одговорност државе током трајања мултинационалне операције

Мултинационалне операције ван граница Републике Србије, обухватају низ различитих операције усмерених на очување, одржавање и изградњу мира у свету и пружања помоћи у отклањању последица међународног тероризма или природних, техничко-технолошких и еколошких несрећа већих размера, што значи да је за учешће у таквим операцијама потребна посебна оспособљеност или специјалност. Због тога се у такве операције могу се упућивати само лица са одговарајућим сертификатима о оспособљености која се добијају након завршених обука у земљи или иностранству. Чланови мисије се суочавају са низом комплексних ситуација, а свака њихова активност посматра се као одговорност државе којој припадају. За учешће лица у мултинационалним операцијама примењују се правила

ангажовања која прописују организације надлежне за конкретну мултинационалну операцију, која морају бити усклађена са општим принципима међународног права. Сагласност државе домаћина је *conditio sine qua non* за учешће држављана Србије у некој међународној операцији. У случају проглашења и трајања ратног или ванредног стања, обуставља се упућивање припадника Војске Србије. Изузетак су операције отклањања и ублажавања последица природних катастрофа или других несрећа које јачином или простором који обухватају угрожавају живот или здравље људи, материјална добра и природну околину, без обзира да ли за отклањање тих несрећа и катастрофа држава домаћин нема капацитет или их не отклања из неког другог разлога. Међународни суд се бави питањем суверенитета државе у предмету Никарагва против САД. У својој одлуци Суд даје признаје начело неинтервенције као једног од приоритетних принципа међународног обичајног права јер је по његовом мишљењу поштовање међународног суверенитета основ међународних односа (*Nicaragua v. United States of America, Merits, Judgment, ICJ Reports 1986, cmp. 106*). Начело неинтервенције је потом још једном потврђено 1970. године када је Генерална скупштина УН усвојила Декларацију о седам начела. Према наведеним начелима, питање покретања хуманитарних акција без сагласности државе на чијој се територији изводе представља нарушавање принципа суверености и кршење међународног права. Из тог разлога не можемо да се сложимо са ауторима који тврде да се услов добијања сагласности државе домаћина може занемарити при извођењу хуманитарних операција. јер то није војна већ операција пружања помоћи, граница је веома јасно повучена. Наиме, закључци са Светског самита Генералне скупштине УН-а из 2005. године, у параграфу 138. наводе да је дужност сваке државе да заштити своје грађане од геноцида, ратних злочина, етничког чишћења и злочина против човечности, а у параграфу 139. одобрава се уплитање међународне заједнице за пружање такве заштите уколико сама држава то није у стању или то не жели учинити (Алић, 2011). Хуманитарна војна интервенција, по дефиницији Института за међународне послове Краљевине Данске, је „војна интервенција у чијој позадини се налазе различити политички, стратешки или безбедносни мотиви држава које интервенишу, а која за циљ има спречавања или заустављања кршења људских права или окончања патњи цивилног становништва у рату или миру.“ (Алић, 2011). Стога да би хуманитарна интервенција једне или групе држава била легална мора да постоји сагласност државе на чијој територији се изводи и Савета безбедности. А, праведност разлога за интервенцију није меродавна.

По Уставу Републике Србије општеприхваћена правила међународног права (наведена у Повељи Уједињених нација или у међународном обичајном праву) и потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују због чега су држављани Србије ангажовани у међународним мисијама обавезни да потују одредбе Устава

Републике Србије, закона и одлука надлежних органа, у једнакој мери у којој се придржавају принципа међународног или правила ангажовања која уређују конкретну међународну мисију.

О одговорности државе за међународно противправне акте изјаснила се и Генерална скупштина Уједињених нација усвајила је 28. јануара 2002. године Резолуцију A/RES/56/83, у којој се наводи да сваки акт државе противан међународном праву који представљају кршење међународних обавеза има за последицу међународну одговорност те државе, а подразумева радње које се састоје у чињењу или нечињењу.¹ Законитост одређеног акта по правилима унутрашњег права нема утицаја на његову квалификацију у складу са правилима међународног права. У члановим 7-9. Резолуције, актом државе сматраће се сви поступци државних органа, других лица или тела овлашћених да врше елементе државне власти када поступају у свом званичном својству, без обзира да ли су прекорачили овлашћења или добијена упутства. Такође, чињењем државе сматраће се и поступања лица или група лица ако делују по упутствима државе или њеним управљањем или контролом, али и поступања лица или групе лица који у одсуству или због пропуста званичних власти фактички врше елементе државне власти или налажу такво вршење власти. Противправност искључују пуноважна сагласност државе за подређене активности, започињање самоодбране или противмера у обиму који не прелази границе постављене међународним правом. Обавеза је одговорне државе да у потпуности накнади сву материјалну и нематеријалну штету насталу њеним противним актом, а може се дати у облику реституције, новчане накнаде или сатисфакције, било појединачно или заједно.

Европски суд за људска права, као једини орган надлежан за надзор над поштовањем Европске конвенције о основним правима и слободама, потврдио је да се правни простор Конвенције у одређеним случајевима може простирати и изван граница територије чланица Савета Европе, када држава чланица преко својих војника ангажованих у безбедносним операцијама вршила такву власт и контролу над појединцима, да је успостављена веза између надлежности државе чланице и појединаца над којим се врши контрола.² Овај став о екстратериторијалној надлежности чланица Европског суда за људска права указује да се обавеза поштовања и заштите људских права не искључује ни када су у питању активности оружаних снага државе у мултинационалним операцијама ван европског континента чиме се поставља изузета територијалном важењу Конвенције. Током трајања мисије ван граница Републике Србије, постоји одговорност државе за све акте које на

¹ Responsibility of States for internationally wrongful acts (Official Records of the General Assembly, A/RES/56/83, 28 January 2002.

² Ал-Скеини и остали против Велике Британије, представка бр. 55721/07, одлука Великог већа од 7. јула 2011. године, пара.142.

територији друге државе изврше њени држављани, чланови мисије. Основ за то се налази у међународним споразумима, али и пракси Европског суда за људска права.

Тако је у случају Лозиду против Турске Суд подсетио да, иако су чланом 1. који регулише обавезу на поштовање људских права Европске конвенције о људским правима постављена ограничења досега Конвенције, појам „надлежност“ према тој одредби није ограничен на државну територију чланица.³ Конкретно, одговорност државе постоји и у случају делотворне контроле над неким подручјем изван своје државне територије. Обавеза држава да на таквим подручјима осигурају права и слободе из Конвенције произашла је из чињенице да тамо врше делотворну контролу, било да се то извршавало директно, путем оружаних снага државе или путем подређене локалне управе. Даље, у предмету Кипар против Турске, Суд је нагласио да одговорност Турске на основу Конвенције не може бити ограничена само на радње њених властитих војника и службеника који делују на северном Кипру, већ се одговорност преузима и за радње локалне управе која је преживљавала захваљујући турској војној и другој помоћи. Стога је Турска одговорна за њихова дела на основу Конвенције.⁴

И у предмету Писари против Републике Молдавије и Русије, Суд се бавио питањем вантериторијалне надлежности државе за дела њених војника на територији друге чланице. Ради се о догађају у ком је руски војник усмртио младића на контролној тачки која се налазила у сигурносној зони коју су успоставили и којом су заповедали руски војници у складу са споразумом којим се окончао војни сукоб у трансдњестарској регији Молдавије.⁵ У свом закључку, Суд је истакао да када се распоређивање војника једне државе на територију друге државе, вантериторијална надлежност државе се може проширити тако да обухвати и оне који су погођени деловањем њених војника. Због тога је Суд утврдио да је младић био под надлежношћу Руске Федерације када је убијен.

Изузетак од напред наведених ставова представљали су случајеви Бехрами и Сарамати, поднети Европском суду за људска права против држава чији припадници учествују у операцијама мировних снага на Косову и Метохији (KFOR). Подносиоци представки су тражили одговорност припадника тих оружаних снага, али је Суд, у оба наведена случаја, донео одлуку о неприхватљивости тужби. У својим закључцима, Суд је навео да се активности мировних снага могу приписати искључиво Уједињеним нацијама које су им делегирале овлашћења на основу главе VII Повеље УН, а не државама чији контингенти учествују ни регионалној организацији под чијом се командом налазе (НАТО) (Milanović, Paříć 2009). Не можемо да се не

³ Лоизиду против Турске, представка бр. 15318/89, пресуда од 23. марта 1995. године

⁴ Кипар против Турске, представка 25781/94, пресуда од 10. маја 2001. године

⁵ Писари против Републике Молдавија и Русије, пресуда од 20. априла 2015. године

сложимо са овим ауторима, који анализирајући наведене одлуке закључују да је такав став Европског суда погрешан, јер омогућава државама да избегну сопствену одговорност за повреде људских права заклањајући се иза одговорности међународне организације.

На основу правила међународног права, држава ће бити одговорна за кршење њене међународне обавезе јер ће се противправни акт који изврши лице које делује у својству државног органа сматрати актом те државе. Током учешћа у међународним операцијама припадници Војске Србије или цивили делују као органи државе Србије па, постоје основи за утврђивање одговорности државе Србије за повреде међународног права које они изврше. Током трајања операције, забрањено је свако мешање у унутрашње послове земље домаћина изван одобреног мандата мисије и свако друго деловање изван мандата мисије према важећем споразуму о статусу снага. Република Србија може бити тужена у вези учешћа у међународним операцијама неког члана њеног контингента због делатности тог лица којим је узрокована смрт, повреда или штета нанета физичком или правном лицу из државе у којој се изводи операција. И, ако се утврди њена одговорност, Република Србија ће бити дужна да плати одштету.

Закључак

Након Другог светског рата у свету започињу интеграциони поступци који уобличавају међународне односе какве данас познајемо. Несумњиво је да дипломатска средства иза којих стоји војна сила дају предност у међународним односима. Поред Уједињених нација, очувањем заједничког мира и безбедности баве се ЕУ, НАТО савеза, као и друге регионалне организације.

Традиционалне мировне операције су се спроводиле у ситуацијама међудржавних сукоба и војних претњи безбедности, али и организованог насиља упереног ка цивилном становништву. Мировне операције Уједињених нација показале су се као изузетно ефикасан начин прекида сукоба и пружање помоћи земљама погођеним сукобом да створе услове за трајни мир. Мандат који им даје Савет безбедности, те учешће припадника из различитих земаља мисијама даје легитимитет, а у новије време успех се постиже и њиховом интеграцијом са цивилним мировним снагама. Да би мировна мисија била покренута потребна је сагласност свих страна сукобу, а представници Републике Србије учествују у међународним мисијама ради очувања вредности као што су регионални и међународни мир и безбедност у складу са домаћим и међународним правом. За сваку конкретну операцију одлука о учешћу се доноси на основу процене да ли је учешће представника Србије у

тој операцији у складу са националним, безбедносним, одбрамбеним и спољнополитичким интересима државе.

Повељом Уједињених нација централизована је контрола употребе силе, јер је Савет безбедности једини овлашћен да усвоји резолуцију и одлучи о предузимању неопходних мера, које могу укључивати и интервенцију оружаних на основу главе VII Повеље Уједињених нација. Чланом 53. Повеље Уједињених нација даје могућност Савету безбедности да за спровођење принудних мера у циљу очувања међународног мира користи регионалне споразуме или агенције. Када Савет безбедности позива Европску унију да помогне у реализацији принудних мера, одлуке Савета Европске уније за отпочињање операције у уводном делу увек се позивају на релевантне резолуције Савета безбедности. Мултинационалне операције Европске уније могу обухватити и задатке који подразумевају употребу силе, али та употреба мора бити у складу са принципима из Повеље Уједињених нација.

Учешће представника Србије у међународним операцијама испуњавају се међународно прихваћене обавезе које произилазе из чланства у међународним организацијама и потписаним међународним споразумима. Током трајања мисије припадницима снага одбране или ангажованим цивилима обезбеђују се адекватна дипломатска и правна заштита, али се захтева и поштовање уговорних обавеза од стране учесника због њихове безбедности, али и збегавања одговорности државе за њихове противправне акте. Учешће у међународним мисијама корисно је јер се снаге одбране Републике Србије прилагођавају и усавршавају, како би достизањем одговарајућег нивоа оспособљености људства и технике могле одговорити на савремене изазове, поштујући домаћа и међународна правила која уређују ту материју.

Литература

1. Adel Abusara (2010) Mirovne Misije Ujedinjenih Nacija Između Slavne Prošlosti i Nesigurne Budućnosti, Bezbednost Zapadnog Blakana, VCBP Beogradski centar za bezbednosnu politiku, бр.16, 14-24 [UN Peacekeeping Missions Between Glorious Past And Uncertain Future]
2. Glorija Alić (2011) „Humanitarne intervencije i međunarodno pravo“, Anali br.21, str.309-332 [Humanitarian interventions and International law]
3. Iris Bjelica Vlajić (2021) „Vojska Srbije kao činilac međunarodne saradnje i evropintegracija“, Vojno delo 3/2021, 48-60 [Serbian Army as factor in international cooperation and eurointegrations]

4. Dimitrijević, Duško (2024) *Razvoj misija Ujedinjenih nacija u očuvanju međunarodnog mira i bezbednosti*. In: Međunarodna naučna konferencija Međunarodni izazovi, zdravstvo i Bujanovačka Banja. Edicija Bezbednost u postmodernom ambijentu (40). Centar za strateška istraživanja nacionalne bezbednosti - CESNA B: Međunarodna Akademija Nauka, Umetnosti i Bezbednosti - MANUB; Univerzitet "Sveti Kiril i Metodij", Beograd; Veliko Trnovo, pp. 19-33 [Development of UN Missions in Preservation of International Peace and Security]
5. Dimović Lav (2018) Mirovne misije Ujedinjenih nacija - prošlost, sadašnjost i budućnost Bezbednost, vol. 60, br. 3, str. 153-166 [UN Peacekeeping Missions- Past, Present And Future]
6. Renata Dwan, Sharon Wiharta Multilateral peace missions: challenges of peace-building, Security and conflicts, 2004, pp.140-198
7. Željko Jović (2013) Mirovne misije Ujedinjenih nacija i savremeni izazovi Međunarodna politika, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Vol 64, No: 1149, 11-22 [United Nations Peace Missions and Contemporary Challenges]
8. Željko Jović (2014) Mirovne misije Ujedinjenih nacija i globalizacija, Bezbednost 1, str.126-144 [United Nations Peace Missions and Globalisation]
9. Željko Jović (2015) „Mirovne misije Ujedinjenih nacija i saradnja sa regionalnim akterima”, Vojno delo. br. 4, str. 97-10 [UN Peace Missions And Cooperation with Regional Actors]
10. Zoran Keković, Nenad Komazec, Momčilo Milinović (2011) „Uloga Vojske Srbije u odgovoru na nevojne pretnje“, Vojno delo, str. 228-250 [Role of the Serbian Armed Forces in Responding to non-Military Treaths]Milenko Kreća, Bojan Milisavljević (2006) „Međunarodno pravo predstavljanja“, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu [International Law of Representation]
11. Aleksandar Magarašević (1974) „Osnovi međunarodnog prava i međunarodnih odnosa”, u: Sveska 1, Zavoda za naučnoistraživački rad, Pravni fakultet, Novi Sad, str. 1. [The bases of the International Law and International Relations]
12. Milica V. Matijević Aleksandra Rabrenović (2011) Operacije Ujedinjenih nacija za izgradnju mira i pojam “održivog mira”, Strani pravni život

3/2011, str.57-69 [United Nations Operations for Peace Development and the Sustainable Peace Term]

13. Marko Milanovic, Tatjana Papic (2009) „As Bad As It Gets: The European Court of Human Rights’s Behrami and Saramati Decision and General International Law“, *International and Comparative Law Quarterly*, pp. 267-296.
14. Tatjana Milić (2015) „Međunarodno pravo i učešće pripradnika Vojske Srbije u multinacionalnim operacijama Evropske unije“, *Vojno delo* 2/15, str. 146-169 [The International law and Participation of members of the Serbian Armed forces in multilateral operations of European Union]
15. Bojan Milisavljević (2021) „Diplomatsko i konzularno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu [Diplomatic and Consular Law]
16. Miodrag Mitić, Stevan Đorđević (2007) „Diplomatsko i konzularno pravo“, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu [Diplomatic and Consular Law]
17. Slavimir S. Nikolić (2016) „Mirovne operacije Ujedinjenih nacija- prilagođavanje novi bezbednosnim izazovima“, *Vojno delo*, vol. 68, br. 5, str. 7-45
18. Trineke Palm, Ben Crum, (2019) „Military operations and the EU’s identity as an international security actor“, *Europe Security*, Volume 28, Issue 4, pp. 513-534
19. Sava Savić (2007) „Međunarodno pravo i humanitarna intervencija“, *MP* 1, Vol. LIX, str. 5-48 [International law and humanitarian intervention]
20. Saša Stefanović, Božidar Forca (2015) “Preduslovi i neophodne mere za efikasno i eefektivno učešće Vojske Srbije u misijama i operacijama Zajedničke bezbednosne i odbrambene politike EU“, *Vojno delo*, vol. 67, br. 3, str.222-250 [Prerequisites and necessary measures for the efficient and effective participation of the Serbian Armed Forces in the missions and operations of the EU's Common Security and Defense Policy]
21. William Thomas Worster Immunities of United Nations Peacekeepers in the Absence of a Status of Forces Agreement „Draft Articles on the Responsibility of International Organizations“, *Yearbook of the International Law Commission* 2011, vol. II part II.

22. „Reparations for Injuries Suffered in the Service of United Nations“, Advisory Opinion, ICJ Reports, 1949, pp. 178-79.
23. „Responsibility of States for internationally wrongful acts“, Official Records of the General Assembly, A/RES/56/83, 28 January 2002 [on the report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr.1)]

ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И УПРАВЉАЊЕ КРИЗОМ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ¹

Божидар Форца

Факултет за пословне студије и право Универзитета УНИОН-Никола Тесла,
Београд
bozidar.forca@fpp.edu.rs

Милан Глишовић

Факултет за пословне студије и право Универзитета УНИОН-Никола Тесла,
Београд
milan.glisovic@fpp.edu.rs

Горан Жупац

Факултет за пословне студије и право Универзитета УНИОН-Никола Тесла,
Београд
goran.zupac@fpp.edu.rs

Апстракт: Република Србија је постала независна и самостална, али недовршена држава 2006.године, у току распада бивше СФР Југославије. Тај распад се није завршио управо на простору Србије, где велике западне силе, након агресије НАТО на СР Југославију, 1999, настоје да формирају независну државу Косово.

Циљ овог рада је покушај да се идентификује геополитичка позиција Србије у савременим геополитичким процесима у Европи и свету, с једне, као и да се утврди ко управља кризом на Косову и Метохији, с друге стране. Општи закључак рада јесте;1) Геополитички положај Србије је неповољан, иако има привидних побољшања у односу на деведесете године прошлог века и 2) Кризом на Косову и Метохији стварно управљају земље колективног запада, које инструментализују званичне међународне организације и подржавају привремене органе власти на КиМ у намери да формирају независну државу.

Кључне речи: Република Србија, Косово и Метохија, Геополитички положај, Управљање кризом.

¹ Овај рад је саставни део научног пројекта који се реализује на Факултету за пословне студије и право под насловом САВРЕМЕНИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ У ЕВРОПИ СА АСПЕКТА БЕЗБЕДНОСНЕ АНАЛИТИКЕ И УПРАВЉАЊА КРИЗАМА, бр. ФПДХ/БЕЗ/01241225/2024-2025.

GEOPOLITICAL POSITION OF THE REPUBLIC OF SERBIA I CRISIS MANAGEMENT IN KOSOVO AND METOHIA

Božidar Forca

Faculty of Business Studies and Law, University of UNION-Nikola Tesla, Belgrade
milan.glisovic@fbsp.edu.rs

Milan Glišović

Faculty of Business Studies and Law, University of UNION-Nikola Tesla, Belgrade
milan.glisovic@fbsp.edu.rs

Goran Zupac

Faculty of Business Studies and Law, University of UNION-Nikola Tesla, Belgrade
goran.zupac@fbsp.edu.rs

***Abstract:** The Republic of Serbia became an independent and autonomous, but unfinished state in 2006, during the disintegration of the former SFR Yugoslavia. That disintegration did not end exactly on the territory of Serbia, where the major Western powers, after NATO's aggression against FR Yugoslavia in 1999, are trying to form the independent state of Kosovo.*

The aim of this work is to try to identify the geopolitical position of Serbia in contemporary geopolitical processes in Europe and the world, on the one hand, as well as to determine who manages the crisis in Kosovo and Metohija, on the other hand. The general conclusion of the work is; 1) The geopolitical position of Serbia is unfavorable, although there are apparent improvements compared to the nineties of the last century and 2) The crisis in Kosovo and Metohija is really managed by the countries of the collective West, which instrumentalize official international organizations and support the temporary authorities of Kosovo and Metohija in order to form an independent state.

***Keywords:** Republic of Serbia, Kosovo and Metohija, Geopolitical position, Crisis management.*

УВОД

Последња деценија прошлог века почела је снажим дезинтеграционим и интеграционим процесима на простору Европе, који су именовани као крај Хладног рата. Тако, дошло је до уједињења Немачке (1990) и формирања Европске уније (1992), а опстао је НАТО као најјачи политичко-војни одбрамбени савез формиран још 1949. године. С друге стране, распуштен је Варшавски уговор и распао се СССР (1991), а почео је разби-распад бивше СФР Југоаславије. Прошли век је завршен „врџим ратом“, у коме је најјачи политичко-војни савез НАТО, 1999. године, извршио агресију на полураспадану државу – СР Југославију, чиме је разби-распад бивше СФРЈ почео да улази у завршну фазу.

Агресија НАТО на СР Југославију (1999) имала је најмање две последице. Прво, слично као на примеру осталих република СФРЈ, СРЈ као заједница Србије и Црне Горе се распала 2006. године на две самосталне државе. Друго, на територији Србије, од њене аутономне покрајине Косово и Метохија, од стране западних сила и локалних власти почело је стварање независне државе Косово.

Србија је након скоро пуног века (1918-2006) поново постала самостална и независна, али недовршена држава. Кажемо недовршена јер је чињеница да Србија не функционише на делу своје Уставом утврђене територије – на Косову и Метохији. Уређење државе по угледу на модерне земље Европе и успостављање спољнополитичких односа оптерећено је нерешеним статусом Косова и Метохије, на коме је *de iure* протекторат УН, а *de facto*, ствара се независна држава.

Геополитички положај Србије и управљање кризом на Косову и Метохији, јесу два основна дела овог рада.

1. ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Геополитика је релативно млада наука, настала напрелазу из 19 у 20. Век, када је Рудолф Кјелен (Rudolf Kjellen) први пут употребио израз *геополитика*. Геополитику карактеришу комплексност, вишедимензионалност и функционалност, неопходни предуслови за објективно и озбиљно разумевање и тумачење међународних односа. Другачије казано, геополитика је кључ за разумевање међународних односа, због чега она заслужује пажњу у научној, политичкој и друштвеној средини и равни,

Геополитика се у теорији дефинише на врло сличне начине, „као наука која се бави просторним политичким односима и везама између (и унутар) држава и нација и других територијално-политичких творевина, као и

просторном расподелом и структуром политичке моћи по кључним светским регионима“ (Секуловић, Форца, 2024). Тако, навешћемо само неке ставове признатих аутора о геополитици (Табела 1).

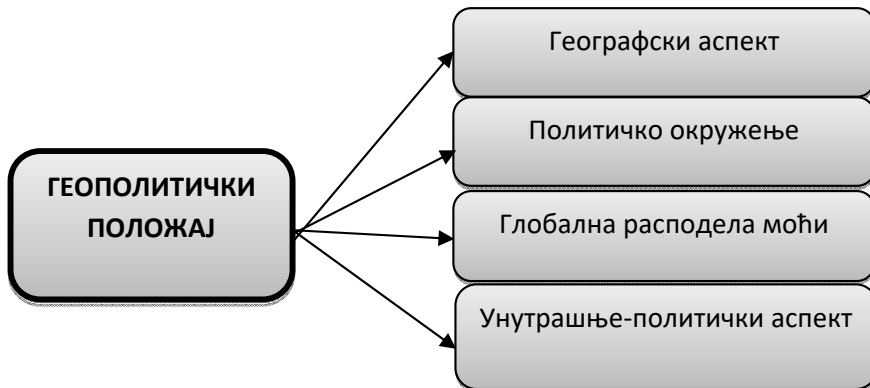
Из појма геополитика, кад је нека држава (територија) у питању, извучи се синтагма „геополитички положај“. Најкраће казано, *геополитички положај* представља просторно позиционирање политичког субјекта (најчешће државе) у географским другостима, тј. у постојећем окружењу и утицајима. Он осликава везу између просторног положаја (места) и утицаја географских и политичких фактора на њега (Гајић, 2023:56).

Табела 1. Неке дефиниције појма „геополитика“

ИЗВОР	ДЕФИНИЦИЈА ПОЈМА ГЕОПОЛИТИКА
Ото Маул (OttoMaull, 1941)	Геополитика и теорија и вештина предвиђања политичких догађаја и упутство за практичну политичку делатност.
Николас Спајкман (Nicholas John Spykman, 1944)	Геополитика је одређивање политике државне безбедности на основу географских фактора.
Саул Коен (Kohen B. Saull 2008)	Геополитика примењено истраживање о односу географског простора и политике.
Владмир А. Дергачев (2004)	Геополитика наука о закономерностима расподеле и прерасподеле сфере утицаја (центра моћи) различитих држава и међудржавних асоцијација у вишедимензионалном комуникацијском простору.
Мирко Грчић (2000)	Геополитика истражује место одређене државе на политичкој карти света и одговарајућих географских региона, с циљем да укаже на најповољније облике и начине за њен развој и функционисање.
Миломир Степић (2016)	Геополитика је синтезна наука која проучава улогу и међузависност географског положаја, природних ресурса, физичкогеографских и друштвеногеографских чинилаца, на једној страни, и политичких појава и процеса, на другој страни.

Извор: Тешановић Бранко, Форца Божидар, 2024

Савремена геополитика сваки политички субјект посматра са четири основна аспекта његовог геополитичког положаја (Слика 1).

Слика 1. Геополитички положај (Извор: Гајић, 2023, обрада аутора)

(1) *Географски аспект* геополитичког положаја чине географски положај, положај физичкогеографских датости у односу на државну границу, распоред саобраћајница и њихов промет:

«Србија има централни положај у јужној Европи који јој даје велики значај и указује на њену велику геополитичку осетљивост која произлази из чињенице да се налази између Панонске низије и Црноморског, Егејског и Јадранског басена. По површини је једна од већих држава Балканског полуострва. Мања је од Румуније, Мађарске и Бугарске а већа од свих осталих балканских држава. По броју становника мања је од Мађарске и Румуније.

Централни део Балкана обухвата простор Краљево–Приштина–Скопље–Софија, а највећи део припада Србији. То је *централни маневарски простор* на Балкану преко којег пролазе значајне комуникације. Из њега се природно проходне зоне комуникација зракасто шире на остале делове Балканског полуострва. Највећи значај и осетљивост геопростора Србије дају међународне комуникације. Преко Србије пролази комуникацијски сноп Европе који повезује западну и средњу Европу са Азијом и Блиским истоком. Овај комуникацијски сноп представља једину копнену везу између Балтика и Блиског истока. Изузетно значајан међународни пут јесте дунавски међународни пловни пут који повезује Северно и Црно море. Преко простора Србије он пролази у дужини од 588 km.

Са етничког становишта Балкан је једно од најхетерогенијих подручја света са великим бројем држава и националних мањина, што се користи за отварање кризних жаришта. Облик геопростора Србије у односу на

највећу дужину (488 km), најсевернија тачка (Келебија–Суботица) – најјужнија тачка (Пестелица–Драгаш) и ширину (449,5 km), најзападнија тачка (Бездан–Сомбор) – најисточнија тачка (Сребрна звона, врх 1.932 m) јесте полуприкупљен и мало издужен правцем север–југ.

Дужина граница Србије износи 2.358,3 km по граничној линији, од чега је сувоземна 1.609,4 km, речна 705,6 km и језерска 43,3 km. Највећи део копнене границе је природно јак, јер води планинским гребенима и великим рекама. Отворена и добро проходна граница налази се на панонском простору.

Геопростор Србије представља највишу стратегијску категорију географског простора. Географски простор је мале величине са површином 88.361km². Можемо га посматрати као саставни део европског геопростора; својим деловима припада јужној Европи, односно налази се највећим својим делом на Балканском полуострву» (Секуловић, Форца, 2024:262).

(2) *Аспект политичког окружења* као део геополитичког положаја, примарно обухвата регионално окружење и распоред моћи.

«Регионално окружење Србије чини низ балканских и средњоевропских држава, од којих је већина настао на развалинама бивше Југославије, државне творевине у коју је Србија уградила своју државност и највеће војне победе у својој историји. Са запада, севера и истока Србија је окружена државама које су чланице ЕУ и НАТО савеза, а са југа и југоистока чланицама НАТО-а које теже пуноправном чланству у ЕУ. Односи су окружењем суложени услед читавог низа историјских спорова и међусобних претензија на просторе које српски народ насељава низ векова. Овај антагонизам је у највећој мери индукован споља, услед геополитичког надметања. „великих сила”, представника „четири велика простора” који се сустичу на Балкану, а који се преливају на њихове локалне цивилизацијске заступнике, односно њихове државне творевине, а који се често инструментализују за реализацију ширих геостратешких циљева њихови хпокровитеља. „Диференцирање држава у окружењу се махом подудару са верском и културно-цивилизацијском опредељеношћу носећих нација у државама: римокатоличке државе у окружењу гравитирају свом западном цивилизацијском језгру – средњоевропској геополитичкој опцији, али и тренутно надмоћним атлантистима; државе са муслиманском већином усмерене су ка Оријенту, тачније Турској као најприсутнијој регионалној сили овог усмерења, а православне државе –

руском континентализму (уколико нису подјармљене, директно или суптилно, атлантистима)” (Гајић 2022, 128).

(3) *Аспект глобалног распореда моћи* и његова геополитичка структура, као део геополитичког положаја, примарно обухватају распрострањивање великих сила, њихових војно-политичких савеза и њихово ширење, повлачење и места додира.

„Трећи аспект геополитичког положаја (и свакако по свом значају најважнији) тиче се позиције Србије у односу на глобалне геополитичке структуре. Како Балканско полуострво представља јужни ободни део „медитеранске кључаонице” (Бжежински) смештене на прелазу између западног (Европа) и централног (Блиски исток) дела Римланда, приобаља евроазијског копна који одваја његово континентално језгро, Хартланд (Русија) од приступа светским морима, ово подручје представља простор честих историјских потреса (shatterbelt) услед сталног надметања великих сила различитог геополитичког предзнака. У питању су четири силе – представнице три културноцивилизацијска типа: **Запада**, који из Средње Европе тежи продору ка источном Медитерану; **Оријента**, који са простора Источног Средоземља тежи експанзији ка северозападу; **Евроазије**, која из срца копнене масе тежи да продре ка Медитерану, и **Атлантиста**, такође западног цивилизацијског одређења, који контролишу светска мора и спречавају успостављање хегемонистичке копнене силе која би јој могла угрозити постојећу превласт. Због оваквих геополитичких прилика „дугог трајања” простор Балкана (са Србијом у свом средишту) чешће је имао улогу препреке него моста и споне између различитих цивилизацијских творевина те простора које оне обухватају. Нестабилност геополитичких прилика услед сталног конфронтирања „великих сила” онемогућавало је стварање трајних и стабилних (и, поготово, самосталних аутохтоних државних творевина, па тако и српске државе. Све оне су своје постојање у великој мери морале да ускладе у односу на интересе „великих сила”, уклапајући своје виталне интересе са њиховим стратегијама деловања. **Ипак, релативна самосталност српске државе стално је била трн у оку интересима „великих сила”,** (Гајић, 2023:58).

(4) *Унутрашњи политички аспекти* јесу значајан део геополитичког положаја, а примарно подразумевају: вид политичког уређења; карактер власти, уставни поредак, привредну развијеност и друго.

Овај аспект геополитичког положаја Србије представља историјски исход како спољашњих утицаја тако и унутрашњег дуготрајног развојног процеса на датом географском простору, односно

државотворно наслеђа са свим својим позитивним и негативним карактеристикама. Сасвим је очигледно колико су спољни (гео)политички утицаји имали значај и науставно-правне и политичке и економске прилике у Србији кроз целу њену историју, па тако и у последњем, постјугословенском периоду, након поновног стицања државне самосталности. Ово је посебно видљиво како у привредним активностима (зависност српске економије од директних страних инвестиција и финансијских улагања), тако и у унутрашњој политичкој (не)стабилности. Кључни камен спотицања унутрашњег аспекта положаја Србије јесте нефункционисање државе на целој Уставом утврђеној територији, односно настојање западних сила да од аутономне покрајине Косово и Метохија створе независну државу Косово.

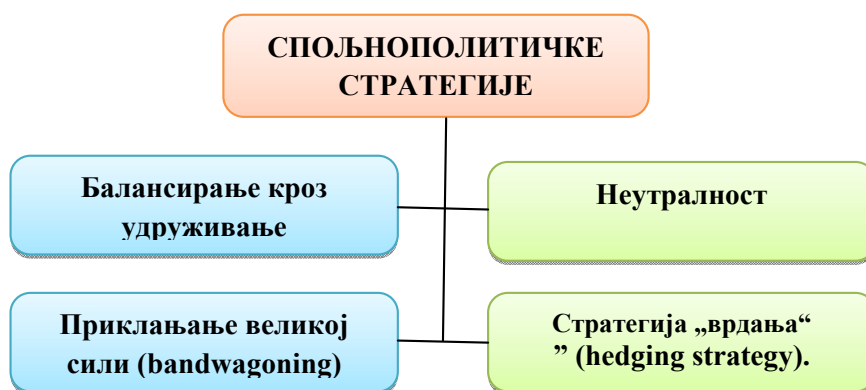
Укупно узевши, иако неки елементи имају карактер повољног, геополитички положај Србије је неповољан. Ту неповољност посебно осликавају следеће чињенице:

- У физичкогеографском смислу посматрано, Србија се налази на раскрсници врло значајних светских и регионалних комуникација, као и правац продора идеја и моћи светских сила,
- У складу с претходним, по географским показатељима, Србија припада групи малих земаља, што а priori повлачи за собом потребу удруживања у савезе;
- Србија има осам суседа, од којих делом није регулисана међусобна граница (Македонија, БиХ, Хрватска), а постоје и отворена политичка, национална и друга питања, која датирају из даље и ближе прошлости;
- Све суседне државе изузев БиХ су чланице НАТО, који је 1999. године извршио агресију на СР Југославију и који представља главну снагу и заговорника да Косово и Метохија постане независна држава Косово;
- Србија је недовршена држава, јер је на делу њене територије (Косово и Метохија) протекторат УН, на коме су привремени органи власти једнострано прокламовали независну државу – Република Косово;
- Србија има добре међународне односе са Кином и Русијом, што јој у ситуацији рата у Украјини и затезања односа запад - Кина није

олакшавајућа, већ отежавајућа околност на путу ка Европској унији, као утврђеном националном интересу.

Стратегијски избор државе

Кад је геополитички положај у питању, мале државе, каква је и Србија, имају на располагању неколико стратегија спољно-политичког деловања, а тиме и поправке свог положаја (Слика 2).

Слика 2. Опште спољнополитичке стратегије малих држава (Извор: Обрада аутора)

Стратегија балансирања кроз удруживање и стратегија приклањања великој сили су међусобно искључиве. Наиме, прибегавају им мале земље када, евидентно, немају капацитет да се супротставе некој великој сили. Стратегија удруживања, на пример, била је акртивна током Првог и Другог светског рата. Током Хладног рата, а и после њега, кад је Европа у питању, на снази је примарно стратегијаприклањања великој сили, или „ускакање у вагон јачег“ (bandwagoning), како је то именовано носилац неореализма Кенет Волц (Waltz, 1999). Данас је чињеница да је НАТО светска сила број један којој прибегава огромна већина земаља Европе. Међутим, и САД као предводник НАТО, али и друге силе света враћају се стратегији балансирања кроз удруживање. Кад су САД у питању врло су карактеристични савези: Група седам најразвијенијих држава света (Г7)²; Пет очију³, АУКУС⁴, Квад⁵,

² САД, Канада, Велика Британија, Немачка, Француска, Италија и Јапан.

И2+У2⁶ и Ц5⁷. С друге стране, Кина и Русија све више јачају две врло значајне интеграције као што су БРИКС⁸ и Шангајска организација за сарадњу – ШОС⁹. Чињеница је да те две организације, посебно БРИКС, привлаче огромну пажњу велике групе земаља тзв. глобалног југа (Африка, Латинска Америка).

Стратегија врдања искоришћава повољне прилике које омогућавају да се не заузме обавезујућа политика према другим државама и њиховим савезима, развијајући са свима *ad hoc* прагматичне и обострано корисне односе, тежећи да се при томе минимизира конфронтација са било којом од светских сила.

На крају се налази *стратегија неутралности*. Овој стратегији се прибегава услед устручавања малих држава да се приклоне међусобно антагонизованим блоковима, а у условима (пре свега геополитичким) које им омогућавају симетричан стратешки однос, тј. независност од конфликтних полова моћи. У најбољем случају ова стратегија добија статус сталне неутралности, какву је некада имала Швајцарска. Међутим, стална неутралност у међународним односима данас не постоји, иако Швајцарска најављује да ће покушати да је поврати. На сцени је, углавном, војна неутралност, која, принципијелно, подразумева неприпадање војним блоковима.

Од неведених стратегија, Србија је *de iure* примењује стратегију војне неутралности. *De facto*, може се рећи да Србија у спољној политици има и елементе стратегије врдања.

Србија је прокламовала (2007), а касније (2018/2019) и службено успоставила стратегију војне неутралности, као израз историјске нужности, али и рационалности у датом моменту као и привремености решења (Табела 2).

³ Канада, Сингапур, Индија, Аустралија и САД.

⁴ Аустралија, Уједињено Краљевство и САД.

⁵ САД, Индија, Јапан и Аустралија.

⁶ Индија и Израел+Уједињени арапски емирати и САД.

⁷ Покушај чвршће сарадње са азијским земљама Узбекистан, Киргистан, Азербејџан, Туркменистан и Казахстан.

⁸ БРИК су формирале Бразил, Русија, Кина и Индија, а придруживањем ЈАР добио је назив БРИКС. На самиту 2023. године, позив за приступање БРИКС-у добили су Етиопија, Египат, Аргентина, Саудијска Арабија, Уједињени Арапски Емирати и Иран, а десетак земаља чека на реду за прикључење.

⁹ Шангајска петорка (Казахстан, Киргистан, Русија, Кина и Таџикистан), формирана је 1996. да би прикључењем Узбекистана добила назив ШОС. Индија и Пакистан су прикључене 2017. године, а од 2022. Године пуноправни члан постаје и Иран.

Табела 2. Историјска нужност и рационалност војне неутралности Србије

ИСТОРИЈСКА НУЖНОСТ И РАЦИОНАЛНОСТ	ПРИВРЕМЕНОСТ
<ul style="list-style-type: none"> - Србија је бомбардована од стране НАТО - Србија је могла да постане само чланица НАТО или ОДКБ, што јој не иде у прилог, јер би улазак у један значио непријатељство са другим савезом - одређење за принципе Повеље УН, а не bandwagoning - стратешка одређеност за чланство у ЕУ - поштовање принципа ОЕБС-а - самосталност у одлучивању о стратешким питањима - питање морала не дозвољава Србији да се учлани у НАТО, јер би тиме оправдала агресију на СРЈ - могућности стратешког повезивања са Русијом и Кином, што је и остварено - земље чланице НАТО нису имале и немају негативан став према војној неутралности Србије - кохабитација унутар политичког система Србије 2007, (председник Републике и Влада нису били из исте странке) чинила је да војна неутралност буде рационална избор - огромна већина народа Србије је против чланства у НАТО 	<ul style="list-style-type: none"> - у међународним односима нема крајњих решења, они су динамична појава која се мења у времену и простору, - није решен статус Косова и Метохије - двоструки аршини у пријему држава у ЕУ (Кипар, Хрватска и Словенија) које имају нерешена територијална питања, - Ако ЕУ успостави Заједничку одбрану без ослонаца на НАТО, што је једна од варијанти у Лисабонском уговору 2009, - питање чланства у међународним организацијама јесте ствар РЕФЕРЕНДУМА,

Извор: Форца Божидар, 2022:169-175

2. УПРАВЉАЊЕ КРИЗОМ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Косово и Метохија је до јуна месеца 1999. године de facto и de iure било аутономна покрајина Републике Србије. Након агресије НАТО на СР Југославију, 1999, јуна месеца те године Савет безбедности УН је донео

Резолуцију бр. 1244 којом је на Косову и Метохији уведен протекторат УН, задејствована је мировна мисија – УНМИК и распоређене су мултинационалне снаге – КФОР (Форца, 2021). Позиција Косова и Метохије у Србији је деценијски проблем и не почиње јуна месеца 1999, али ћемо је као кризу управо посматрати од тог периода. Ово из основног разлога поимања кризе као дисфункционалности организације, изазване изненада (неочекивано), а што тражи реаговање и доношење одлука и може имати амбивалентан исход.

Криза на Косову и Метохији је мултидимензионална и сложена и спада у врсту модерних криза како их виде Боин и Лагадек:

„Модерну кризу карактерише: Велике последице (ефекти), погођен велики број људи Велика економска цена која надмашује могућности класичног система осигурања Без преседана (нова), генерички и комбиновани проблеми који утичу на виталне ресурсе Динамика попут „лавине“ услед мноштва резонантних феномена Системи за ванредне ситуације лоше реагују, застареле, неприменљиве или чак контрапродуктивне процедуре Екстерна несигурност која се не смањује током трајања кризе Дуго трајање с претњама које се временом мењају Конвергенција, односно велики број актера који се појављују Кризни проблеми у комуникацијама Значајне опасности свих врста“ (Форца, Жупац, 2024).

Криза на Косову и Метохији, истовремено је и сукоб државе Србије и сецесионистичких сила једног њеног дела, потпомогнут страним фактором.

Управљање кризама (кризни менаџмент) је теоријски солидно разрађена теорија, која обухвата мноштво ситуација, исте генерализује и нуди решења. Од бројних дефиниција кризног менаџмента узећемо ону коју су дали Боин и Харт:

„Кризни менаџмент се може дефинисати као скуп функција или процеса чији циљ је идентификовање, испитивање и прогнозирање могућих кризних ситуација и успостављање посебних средстава која би омогућила организацији да спречи кризу или да носити са тим и превазићи га уз минималне последице и најбржи могући повратак у нормално стање (Boin, Hart, 2001).

Суштинска питања нашег истраживања јесу: 1) шта се подразумева под кризом на Косову и Метохији и 2) Ко управља кризом на Косову и Метохији?

Шта је криза на Косову и Метохији

Криза, односно сукоби власти Републике Србије са сецесионистима на Косову и Метохији трају деценијама, а кулминирали су 1998 и 1999. године. Понукани поступцима бивших република СФРЈ (Словенија, Хрватска,

Македонија), сецесионисти на Косову и Метохији су довели до оружане побуне, којом су настојали да се одвоје од матице (Србије и Црне Горе) и постану самостална и независна држава. Избили су међуетнички сукоби, у које су се умешале снаге безбедности (Полиција и Војска) СР Југославије. Међутим, као наставак укључености у сукобе и распад СФР Југославије, међународна заједница се укључује и у сукобе на Косову и Метохији. Тако, у полазном гледишту на кризу на Косову и Метохији имамо два погледа на кризу: 1) Власти СРЈ и Србије кризу поимају као покушај албанске стране да створи самосталну и независну државу, 2) Међународна заједница кризу видела као прекомерну употребу силе од стране СРЈ (Србије) у решавању спорних питања са делом свог народа. Криза је кулминирала агресијом НАТО на СР Југославију (Србију) 1999. године. Агресија је изведена мимо мандата Савета безбедности УН и противно члану 5. Вашингтонског уговора о формирању Алијансе (Форца, 2021).

Криза (сукоб) на КиМ привремено су обустављени интервенцијом међународне заједнице и то: 1) Потписивањем војно-техничког спорзума између НАТО и Владе СРЈ и Србије, 09.06.1999., и 2) Резолуцијом Савета безбедности УН бр. 1244, од 10.06.1999. Основна решења из наведених докумената била су:

- Обустављају се оружана дејства,
- Снаге безбедности СРЈ морају се повући са територије КиМ,
- На територији КиМ се успоставља Мисија УН – УНМИК и распоређују мултинационалне снаге – КФОР; практично, КиМ се ставља под протекторат УН,
- Снаге безбедности СРЈ (Србије) ће моћи да се врате на КиМ у стотинама, не хиљадама, ради извршавања четири задатка: 1) разминирање терена, 2) сарадња са цивилним структурама УНМИК, 3) чување граничних прелаза и 4) чување културне баштине; Никада се снаге безбедности Србије нису вратиле на КиМ, иако је било покушаја;
- Демилитаризација ОВК и других оружаних формација на КиМ,
- Обезбеђење повратка избеглим лицима,
- Овлашћен је Генерални секретар УН да уз помоћ одговарајућих међународних организација успостави међународно цивилно присуство на Косову, како би се обезбедила привремена управа на

Косову, при чему ће народ Косова моћи да ужива суштинску аутономију у оквиру СРЈ и који ће обезбедити прелазну управу при чему ће успостављати и надгледати развој привремених демократских институција самоуправе, како би се обезбедили услови за мира и нормалан живот свих становника Косова (Резолуција СБ УН бр. 1244, 1999).

Дакле, оружани сукоби су обустављени јуна месеца 1999, одмах након агресије НАТО. Да ли је тиме завршена и криза на КиМ? Не, напротив, криза је настављена и константно, ево већ 25 година мења своје модалитете, углавном на штету Србије и Срба на КиМ. Кључни аспекти кризе на КиМ од јуна 1999 јесу:

- 1999 је прогнано је и присилно расељено преко 200.000 Срба са КиМ,
- Настављени су напади на Србе и њихову имовину,
- 2004. године је извршен поновни погром Срба са КиМ-а,
- 2007. године је пропала иницијатива Генералног секретара УН да се нађе решење за Косово,
- 2008. године привремени органи власти на КиМ једнострано су прокламовали наезависну Републику Косово. Чињеница је да је тада већина земаља света признала независно Косово. Међу државама које су признале независност Косова су САД, већина држава ЕУ, Велика Британија и још око 100 држава. Међу државама које су признале независно Косово су три сталне чланице Савета безбедности УН,
- Привремени органи власти на Косову формирали су све атрибуте самосталне и независне државе, од устава, закона, прописа, органа власти, до почетка стварања оружаних снага Косова, 2018. Године; Све то подржавале су западне земље на челу са САД,
- 2010. године од СБ УН Европска унија је добила мандат да води преговоре Београда и Приштине о нормализацији односа,
- Три су кључна документа од 2013. године та која регулишу однос Београда и Приштине: 1) Споразум из Брисела 2013, 2) Споразум из Брисела 2015 и 3) Споразум из Охрида 2023.,

- У складу с наведеним актима односи Београда и Приштине су имали синусоиду, али се живот Срба на КиМ константно погоршавао. Чињеница је да уназад две-три године под влашћу Аљбина Куртија привремени органи власти на КиМ настоје да етнички очисте Косово од Срба и тиме учврсте своју позицију самосталне и независне државе. Уназад две године са севера Косова се иселило додатних око 14% српског живља.

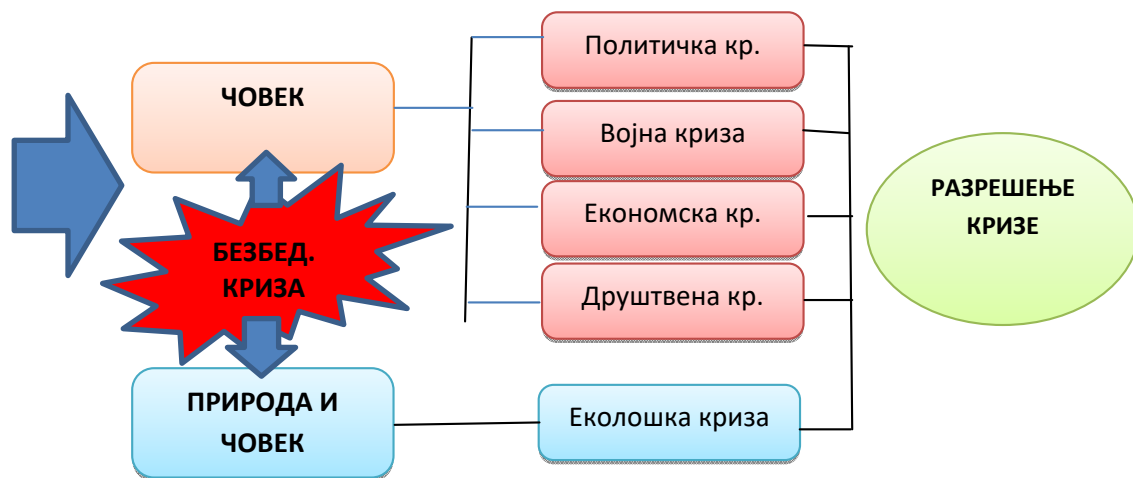
Шта су сада карактеристике кризе на КиМ, у односу на 1999? Евидентно, није се ништа променило боље, односно криза се продубљује на штету Србије и Срба. Тако, привремени органи власти на КиМ учвршћују своју независност и самосталност, уз стални притисак на север Косова, где су Срби у већини, да га дестабилизују и овладају и тим простором. У свему томе привремени органи власти на КиМ имају подршку и/или ћутање међународних фактора. С друге стране, Србија готово да нема механизме да се побољша статус преосталих Срба на Косову, а камо ли да се преговара о останку Косова у саставу Србије. Срби су напустили институције и полицију Косова, а у току је и заузимање објеката Канцеларије за Косово и Метохију.

Да бисмо прешли на друго истраживачко питање – управљање кризом на КиМ, неопходно је да изведемо једну општу матрицу кризе на том простору. Процеси на КиМ, још од времена почетка распада СФРЈ, именују се као преседан, или још горе – изузетак у међународном праву. У том смислу, криза на КиМ је међународна криза, како је виде неки аутори. Тако, Миланко Зорић наводи основне карактеристике међународне кризе:

- 1) Дубоке антагонистичке противречности у потребама, интересима и циљевима актера кризе или сукобљених страна и њихово велико напрезање;
- 2) комплексност и свеобухватност критичних стања, разорних процеса и конфликтних односа и веома напетих ситуација и хаотичних збивања;
- 3) динамичност, варијабилност и развојност и непредвидивост и неизвесност;
- 4) релативна дуготрајност, високи интензитет и велика територијална распрострањеност;
- 5) циклично или повремено избијање и нагло заоштравање, све до ивице ратног сукоба;
- 6) хијерархијско устројство комплекса кризогених појава–процеса–стања и конфликтних односа и мешовитих сукоба;

- 7) деструктивна и ретроградна дејства и разорне последице кризе, укључујући и насилно разбијање појединих држава;
- 8) циљно усмерен скуп интеракција непријатељства између сукобљених страна срачунатих на победу и наметање своје воље противнику;
- 9) примена и комбиновање разних метода и средстава за изазивање, разбуктавање, сузбијање и регулисање кризе;
- 10) постојање великих ризика, претњи и опасности, укључујући опасност међународног рата и других облика примене војнес иле, економског и трговинског ратовања, економских санкција, медијског ратовања и субверзивних активности. Ове опште одлике и природа међународних криза условљене су њиховим изворима и узроцима настанка и ескалације и другим међународним и унутрашњим околностима, а у пракси се испољавају на различите и специфичне начине (Зорић, 2010:299).

Принципијелно посматрано, криза на КиМ је иманентно *безбедносна криза*, ако се сагледа са аспекта савременог поимања безбедности. Са језичког (граматичког) аспекта посматрано, синтагма „безбедносна криза“ јесте збирна именица, што подразумева да се састоји од више криза које заједно доводе до поремећаја референтног објекта безбедности, а што захтева одлучивање и предузимање мера за разрешење кризе. Принципијелно посматрано, узрочници безбедносне кризе су човек и природа (Слика 3).

Слика 3. Безбедносна криза као збирна именица (сума криза)

Извор: Форца Божидар, Жупац Горан, 2024

Ко управља кризом на Косову и Метохији

Управљање кризом, у смислу садржаја активности које га чине, има више приступа у теорији. Један од приступа који кореспондира друштвеним (међународним, безбедносним) кризама јесте тај да управљање кризом чине кораци (фазе): 1) Ограничавање (спречавање) - **mitigation**, 2) Припрема - **preparedness**, 3) Одговор – **response**, 4) Опоравак – **recovery**, додајући још две - 5) Завршетак кризе и 6) Учење из кризе. (Кешетовић, Корајлић, Тотх, 2013). Дакле, онај ко је надлежан и има капацитет да спроводи наведене кораке, тај управља кризом. С обзиром да су процеси (криза) на КиМ одавно превазишли унутрашњи карактер сукоба и кризе и попримили значајне међународне размере, то се у управљању кризом на том простору могу издвојити међународни и унутрашњи чиниоци. У даљем, уз напомену да криза на КиМ није ни близу разрешењу, навешћемо неке од аспеката управљања кризом на том простору.

Међународни чиниоци управљања кризом на Косову и Метохији

У складу са званичним међународним актима, као и стањем на терену, међународни чиниоци који на изванредан начин управљају кризом на КиМ јесу: Савет безбедности УН; Европска унија и НАТО.

- 1) *Савет безбедности УН.* У складу са Повељом УН, СБ УН је титулар светске безбедности. То је тело УН које има чак и надлежност да покрене принудно успостављање мира и безбедности – употреба силе у неком региону (земљи) уколико на други начин није могуће. Кад је у питању КиМ, Савет безбедности је примарно укључен у управљање кризом преко: 1) Резолуције бр. 1244 и 2) Мисије УНМИК. Резолуција 1244 је обуставила грађански рат на КиМ, али није довела до решења кризе. Иако је Србија испунила све обавезе из Резолуције 1244, ипак, њени аспекти се различито тумаче и од стране оних који су учествовали у њеном доношењу – неке сталне чланице СБ УН. Иако је у Резолуцији недвосмислено наведено да ће се омогућити потпуна аутономија Косова у оквиру СРЈ и нема говора о независности и самосталности, поједине чланице СБ УН (Велика Британија) чврсто стоје на становишту да прокламована независност Косова од стране привремених органа власти није у супротности са међународним правом, а тиме ни Резолуцијом 1244. Мисија УНМИК је задејствована пре свега ради протектората на КиМ и уређења цивилне власти, као и регулисања међунационалних односа. Утврђено је првобитно да се

квартално у СБ УН расправља о Извештају шефа мисије УНМИК. Опет на захтве Велике Британије то је редуковано. Улога СБ УН је тренутно формална, јер је очевидно да се актери не понашају у складу с Резолуцијом 1244. Али, та резолуција једног дана мора да буде стављена ван снаге, а то значи да је постигнут некакав споразум Београда и Приштине.

- 2) *Европска унија*. Европска унија је на више начина инволвирана у кризу на КиМ, а тиме и учешће у управљању кризом. Прво, део земаља ЕУ, као чланице НАТО, произвели су кризу на КиМ, агресијом на СРЈ 1999. године. Од 13 земаља НАТО које су директно напаале СРЈ 1999, њих девет су чланице ЕУ. Друго, Европска унија је од 2008. године на волшебан начин задејствовала посебну цивилно-полицијску мисију на КиМ – ЕУЛЕКС. До данас није правно разјашњено како је дошло до ангажовања ЕУ у тој мисији, осим као део Заједничке спољне и безбедносне политике Уније. Чињеница да ЕУЛЕКС нема посебне резултате, али му се сваке године продужава мандат. Тако, мандат ЕУЛЕКС траје до јуна 2025. године. Треће, ЕУ је од СБ УН 2010. године добила мандат да води преговоре Београда и Приштине о нормализацији односа. У том процесу мониторинга преговора Београда и Приштине, значајан су три споразума: 1) Бриселски споразум из 2013, 2) Бриселски споразум из 2015 и 3) Охридски споразум из 2023. Бриселским споразумом из 2013, регулисани су учешће на изборима, организација полиције на северу Косова, нека енергетска питања и, посебно, обавеза албанске стране да формира Заједницу општина са већинским српским живљем, познато као Заједница српских општина - ЗСО. Србија је испунила све захтеве Бриселског споразума из 2013, али албанска страна није и нема намеру да формира ЗСО. Бриселски споразум из 2015 јесте конкретизација питања организације ЗСО. Међутим, кључним за садашњи аспект кризе на КиМ чини се Охридски споразум из 2023, односно „Папир Брисела“ о нормализацији односа Београда и Приштине. У том документу, за који српски представник (председник Вучић) зтврди да га није потписао и да има примедбе, кључне су тачка 1. и 4. у којима стоји: **Члан 1:** Стране ће развијати нормалне, добросуседске односе једна са другом, засноване на једнаким правима. Обе стране ће међусобно признати документе и националне симболе, укључујући пасоше, дипломе, регистарске таблице и царинске марке. **Члан 4:** Стране ће наставити на основу претпоставке да ниједна не може да представља другу у међународној сфери, нити да делује у њено име. Србија се неће противити чланству Косова у било којој међународној организацији (<https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-65004759>).

Четврто, Европска унија води пројекат ширења Уније у Европи, у ком смислу је заинтересована за простор и Србије и Косова и Метохије.

Оно што јесте чињеница, ЕУ према Србији и Косову наступа као одвојеним ентитетима. У том смислу, Србија је отпочела приступне преговоре са Унијом 2014, а Косово је у статусу потенцијалног кандидата. Дакле, де факто и де иуре, ЕУ јесте за разрешење косовске кризе тако што ће се формирати и међусобно признати две државе: Србија и Косово. Чињеница је да пет земаља ЕУ нису признале независно Косово (Шпанија, Словачка, Румунија, Грчка и Кипар).

- 3) *НАТО*. НАТО је непосредни произвођач кризе на Косову и Метохији, јер је извршио агресију на СРЈ 1999. године. При томе, а како то подвлачи Џон Миршајмер (Mearheimer): „Кад кажемо запад (НАТО) мислимо на САД“, (Mearheimer, 2023). Агресија на СРЈ уназадрила је нашу земљу непроцењиво и нанела јој штету и пад угледа у међународним односима. С друге стране, агресија НАТО на СРЈ посредно је довела до раздруживања Србије и Црне Горе, а непосредно отворила процес стварања независног Косова. Нема сумње да САД и земље чланице НАТО подржавају независно Косово (осим: Словачке, Румуније, Шпаније и Грчке). Друго, НАТО је титулар војне мисије на КиМ – КФОР. КФОР је примарно задужен за безбедност свих грађана КиМ-а. Међутим, у неколико случајева активности албанских сепаратиста и екстремиста су измакле контроли и десили су се озбиљни безбедносни проблеми за српски живаљ. У консталацији односа након агресије Русије на Украјину, појачан је притисак НАТО на Србију да призна независност Косова. С друге стране, уважавајући декларативно опредељење албанских власти на Косову за чланство у НАТО, 2024. године Косово је постало посматрач у Парламенту Алијансе.

Унутрашњи чиниоци управљања кризом на Косову и Метохији

Као унутрашњи чиниоци који се могу сматрати укљученим у управљањем кризом на Косову и Метохији појављују се Република Србија и привремени органи власти на КиМ.

- 1) *Република Србија*. Република Србија, тада у саставу СР Југославије, допринела је стварању кризе на КиМ 1999. године, из основног разлога што се није повиновала захтевима водећих западних сила, пре свих САД, Велика Британија и Немачка, како да се решавају проблеми на Косову и Метохији. С обзиром да је Србија одбила ултматуме са преговора у Рамбујеу, западне силе су преко мисје ОЕБС-а („Вокерова мисија“) произвеле борбену акцију у селу Рачак на КиМ, коју су окарактерисале као прекомерну употребу силе против цивила, а што је послужило за агресију Алијансе 24.марта 1999.

године. Наравно да је сасвим јасно да Србија није имала никакве шансе у оружаном сукобу са најјачом војном силом света, нити је излазак из кризе тражила у победи на бојном пољу. Међутим, Србија је успела да издејствује да СБ УН донесе Резолуцију бр. 1244, којом Косово јесте део СРЈ са највећом аутономијом. С обзиром да је наведеном Резолуцијом војска и полиција СРЈ (Србије) морала да се повуче са КиМ, то су Србији делом биле „везане руке“ да учествује у решавању безбедносних питања кризе на КиМ. У том смислу, Србија се морала ослонити на сарадњу са КФОР-ом, у чему су из дана у дан постизани све бољи резултати. Односи Србије и КФОР-а утицали су на то да се релаксирају копнена и ваздушна зона безбедности, успостављене од административне линеје Косова и централне Србије. Србија није успела да се укључи у Ахтисаријев предлог решења за КиМ (2007), нити је успела да спречи једнострано прокламовање независности Косова од стране привремених органа власти (2008). Потези које је тада вукла власт Републике Србије, у ствари, били су контрапродуктивни и ишли на сопствену штету. Ту се мисли на два аспекта. Прво, на питање које су српске власти поставиле Међународном суду правде у Хагу, а преко Генералне скупштине УН: „*Да ли је декларација привремених органа власти о проглашењу независности Косова у супротности са међународним правом*“? (Форца, 2021). Међународни суд правде је 2010 дао негативан одговор на питање српских власти, од када се, практично, сасвим другачије гледа и на Резолуцију СБ УН 1244. Други аспект јесте заједничка декларација коју су написале Србија и ЕУ, а којом се питање Косова и Метохије из надлежности СБ УН измешта у надлежност Уније. Након смене власти у Србији, 2012. године, долази и до заокрета у преговорима Србије и ЕУ у вези нормализације односа Београда и Приштине. Такође, нова власт је покушала да врши доминантан утицај на Србе на северу Косова у смислу њиховог политичког и сваког другог понашања према привременим властима на КиМ и међународним чиниоцима. Што се више политика Србије упињала у својим намерама, то је положај Срба на КиМ, прво јужно, а касније и северно од Ибра, постајао несноснији. Данашња слика на северу Косова је поражавајућа: Срби се поново иселљавају и то значајније; привремене власти у Приштини су узурпирале локалну власт у општинама на северу, али и блокирале канцеларије Србије на КиМ; Срби не учествују у власти и полицији; све је већи прогон, хапшења и малтретирања становника свера Косова од стране полиције; Срби

морају да региструју возила на таблице Републике Косово; бројна питања друштвеног карактера Срби морају да регулишу по косовским прописима; на Косову не функционише динар као средство плаћања; забрањен је увоз робе из централне Србије и друго. Срби су у безнађу. Властима у Београду остао је мали маневарски простор који се састоји у следећем: непрекидно давати до знања међународним чиниоцима на прекршаје које чини Куртијева власт; инсистирати на стварању ЗСО; јачати везу са КФОР-ом; константно појашњавати другим земљама стање и процесе на КиМ, што за сада даје резултате; одржавати добре односе са суседима, иако су чланице НАТО, зарад олакшавања рада КФОР-а и прихватања српских захтева; одржавати стабилну везу са Русијом и Кином, у смислу непризнавања независности Косова; налазити начина (тајно) да се регулишу бројна питања животног стандарда Срба на КиМ, која су им потезима привремених власти ускраћена. Србија, *de iure* не управља кризом на Косову, али *de facto* има утицај у неким њеним доменима, не искључујући и војну силу, у крајњем. У зависности од развоја ситуације у рату Русије и Украјине, односно Русије и запада, те односа запада и Кине, Србија ће у једном тренутку морати јасно да каже – шта је то компромис у преговорима са Приштином. Овако, испада да Приштина зна, а Србија не зна шта жели.

- 2) *Привремени органи власти на Косову.* Привремена власт на Косову установљена је Резолуцијом СБ УН бр. 1244. У почетном, њена улога је била да се у сарадњи са УНМИК-ом и подршком КФОР-а стабилизује стање на Косову и одржава потпуна аутономија у оквиру СРЈ (Србије) до постизања коначног решења. Међутим, врло брзо су привремени органи власти на Косову схватили да их колективни запад подржава у идеји да формирају самосталну и независну државу и тако су се почели понашати. Практично, на Косову је створена самостална и независна држава коју подржава велики број земаља света. Та држава има све прерогативе модерне европске државе, као и институције цивилне и војне власти. Остало је само да „тиња“ како ће се фактичко стање на терену претворити о свеобухватни и обавезујући споразум Београда и Приштине о нормализацији односа. У том смислу, привремени органи власти у Приштини су у потпуности релаксирани од осуда међународних чинилаца у повлачењу потеза који нису у складу са разговорима Београда и Приштине, или су им и чак веома контрадикторни. Привремени органи власти на Косову практично решили су бројна питања своју корист, а остало је да се

реши север Косова, који се колико – толико одупире мерама и активностима Куртијеве власти. У том смислу, привремени органи власти непосредно управљају кризом на Косову, тако што становништво српске националности доводе у безизлазно стање, са све већом намером да се са Косова иселе. На руку приштинским властима иде и позиција Србије у сукобу Русија – Украјина, у којој Србија није увела санкције Русији. Сви потези које су учиниле приштинске власти, ма колико били супротни договорима и противни прописима, нису блокирани од стране међународних чиниоца. Напротив, евентуално су наишли на речи „можда није време“, „прерано је“, „не треба једнострано чинити ништа“ и слично. Чини се да приштинске власти убрзано иду ка потпуној независности Косова, желећи да то учине пре избора у САД и током сукоба Русија – Украјина, односно Русија – колективни запад.

ЗАКЉУЧАК

Србија је самостална и независна од 2006. године. Скоро један век битисала је у разним државним ентитетима, делећи њихову судбину у сложеним међународним односима. У том смислу, Србија је у оквиру СФРЈ имала повољан геополитички положај, који су јој доносили несврстана политика и неприпадање ниједном политичко-војном блоку.

Крај Хладног рата довео је до сасвим другачије поделе сила на светској сцени, до снажних дезинтеграционих и интеграционих процеса, у којима се, између осталог, распала и СФРЈ. Распад СФРЈ имао је неколико периода. Прво, раздруживање на пет држава. Друго агресија НАТО на СРЈ и на крају раздруживање СРЈ на Србију и Црну Гору као самосталне државе, али са протекторатом УН на Косову и Метохији. Стиче се утисак да распад СФРЈ још није готов, а да се Србија кажњава за чињење током тог распада.

Геополитички положај Србије након агресије НАТО на СРЈ је неповољан.

Агресија НАТО на СРЈ, у ствари, јесте један од многих почетака (наставака) кризе на Косову и Метохији. Криза на Косову и Метохији је из унутрашњег питања Србије прерасла у међународну кризу, која се именује као преседан, али и изузетак у међународном праву. То је нонсес, јер изузетака у међународном праву не би смело да буде.

Кризу на Косову и Метохији изазвали су сецесионисти у намери да створе сопствену државу. Међутим, западне силе су то виделе као прекомерну

употребу силе од стране СРЈ (Србије) у решавању спорних питања са делом свог народа. Било како било, Србија је оптужена и постала мета агресије најјачег војног блока – НАТО. Агресија је извршена мимо мандата СБ УН и противно члану 5 Вашингтонског уговора о формирању Алијансе.

Криза на Косову и Метохији јесте међународна криза, са свим аспекта безбедносне кризе, јер се преплиће кроз политичко-правни, војни, економски и друштвени сектор.

Кризом на Косову и Метохији стварно управљају Савет безбедности, Европска унија и НАТО. У том управљању делом, и то изразито негативно, учествују привремени органи власти на Косову, а мањим делом Србија. Општа ситуација за сада јесте таква да међународни чиниоци и привремени органи властима на Косову имају исти циљ – створити независну и самосталну државу Косово. Супротан томе, али нејасно исказан циљ - као „компромис“ има Република Србија.

Разрешење кризе на Косову и Метохији у многоме ће зависити од исхода рата у Украјини, као и других односа међу великим светским силама у стварању мултиполарног светског поретка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Voin, A., Hart, P.t', (2001), "Public Leadership in Times of Crisis: Mission Impossible," Working paper at Leiden University.
2. Дергачев, В.А. (2004). *Геополитика*, Учебник, Издательство: ЮНИТИ-ДАНА, Москва.
3. Гајић, А., (2023), Геополитички положај Србије након отпочињања рата у Украјини: неутралност и стратешко одвраћање у кризном контексту; *Српскаполитичкамисаоброј 2/2023. Vol. 80 стр. 53-74.*
4. Гајић, А., (2022), „Геополитички положај и неутралност малих земаља: пример Србије.” У *Неутралност и стратешко одвраћање*, прир. Veljko Vladojević. Београд: Медија Центар „Одбрана”.
5. Грчић, М. (2000). *Политичка географија*, Географски факултет - Универзитет у Београду, Београд.
6. Глишовић, М., (2024), *Домашаји прве стратегије националне безбедности Немачке*, Зборник са научног скупа „Европа на раскрсници“, Факултет за пословне студије и право, Београд.
7. Жупац, Г., (2024), *Националне вредности, интереси и циљеви као основа управљања кризом у Европи*, Зборник са научног скупа „Европа на раскрсници“, Факултет за пословне студије и право, Београд.
8. Зорић, М., (2010); *Међународне кризе*, Војно дело, зима/2010, стр. 293-332.

9. Кешетовић, Ж, Кековић, З., (2008), *Системи кризног менаџмента*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
10. Кешетовић, Ж., Корајић, Н., Тотх, И., (2013), *Кризни менаџмент*, Факултет за криминалистику, криминологију и сигурносне студије Сарајево и Велеучилиште Велика Горица.
11. Kohen, B. S. (2008). *Geopolitics: The Geography of International Relations*, Second edition, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
12. Maull, O. (1941). *Štaje Geopolitika?*, Naklada „Rad“ K. D., Zagreb.
13. Mearsheimer, J., (2023), *The Darkness Ahead: Where The Ukraine War Is Headed*, https://mearsheimer.substack.com/p/the-darkness-ahead-where-the-ukraine?r=6o004&utm_campaign=post&utm_medium=web.
14. Резолуција СБ УН бр. 1244, <https://unmik.unmissions.org/sr/rezolucija-ujedinjenih-nacija-1244>.
15. Spykman, J. N. (1944). *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace, New York.
16. Секуловић, Д., Форца, Б., (2024); *Основи геополитике*, Факултет за пословне студије и право, Београд.
17. Степић, М. (2016). *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд.
18. Тешановић, Б., Форца, Б., (2024), *Геокономска димензија савремених геополитичких процеса у Европи*; Зборник са научног скупа „Европа на раскрсници“, Факултет за пословне студије и право, Београд.
19. Форца, Б., (2021), *Системи безбедности*, Факултет за пословне студије и право, Београд.
20. Форца, Б., (2022), *Војна неутралност Србије као рационално и прелазно решење*, *Српска политичка мисао, посебно издање*, стр. 147-188.
21. Форца, Б., Жупац, Г., (2024), *Кризни менаџмент у систему безбедности*, Необјављени материјал за монографију, Факултет за пословне студије и право, Београд.
22. Waltz K. N., (1999), *Globalization and Governance*, PS: Political Science and Politics, Vol. 32, No. 4, 1999.
23. <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-65004759>.

KONCEPT I KARAKTERISTIKE KORPORATIVNE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI I ODRŽIVOG RAZVOJA U SAVREMENOM BIZNISU

Mohamad Najab Hamza

Doktorand na Fakultetu za poslovne studije i pravo, Beograd,
Srbija hamzamnw@gmail.com

Dragana Radosavljević

Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd,
Srbija dragana.radosavljevic@fpp.edu.rs

Suzana Pajić

Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd, Srbija suzana.pajic@fpp.edu.rs

Apstrakt. Od druge polovine prošlog veka u korporativnom upravljanju je nastao novi koncept - korporativne društvene odgovornosti. Poznati teoretičar koji je prvi i označio termin korporativna društvena odgovornost je bio James Boen. Sve do tog trenutka, smatralo se da su kompanije odgovorne akcionarima, odnosno vlasnicima i da izvan ove odgovornosti organizacije ne mogu i ne trebaju biti odgovorne bilo kom subjektu. Ovo je razumno i logično, jer vlasnici ulažu svoj kapital, izloženi su poslovnim i drugim rizicima i njihova primarna, odnosno jedina odgovornost treba da bude prema kapitalu, koji je skupo ekonomsko dobro da bi se moglo prepustiti slučajnostima ili neizvesnostima. Teorijsko i argumentovano, ovaj stav je u svojim teorijskim razmatranjima potvrdio i nobelovac Milton Fridman.

U sedmoj deceniji prošlog veka nastao je koncept korporativne društvene odgovornosti, kao suprotnost prethodnog koncepta. Ideja je bila suprotna prethodnoj, što odgovara naučnoj činjenici da je nauka napredovala zahvaljujući njenoj osnovnoj karakteristici, a to je opovrgavanje. Ova ideja je prihvaćena od strane organizacija, kreirane su odgovarajuće kompanijske politike i strategije za njenu implementaciju. Osnovu za nastanak ove ideje je u činjenici da su poslovne i druge organizacije deo društvene zajednice, da su u funkciji društvene zajednice sa ciljem da proizvode kvalitetnije proizvode po što nižim cenama i da ojačavanjem okruženja stvaraju veće mogućnosti za korišćenje materijalnih, ljudskih i drugih potencijala iz okruženja. Pokazuje se da ekonomski jako okruženje utiče pozitivno na poslovanje organizacija, ali i da uspešne i odgovorne organizacije pozitivno utiču na okruženje.

Prethodne konstatacije nameću niz pitanja na koja treba odgovoriti. Prvo pitanje je odnos između korporativne društvene odgovornosti i održivog razvoja. Drugo pitanje je uticaj ovih koncepata na različite sfere života i rada, ali i kada su u pitanju interni i eksterni uticaji koji ovi koncepti ispoljavaju na društvene, socijalne, ekonomske, upravljačke, kulturološke i druge aspekte na nivou makro, odnosno mezo sistema.

Rad se bavi odnosima koji postoje između korporativne društvene odgovornosti i održivog razvoja, argumentacije kojima se opravdavaju, ili osporavaju ovi koncepti sa stanovišta njihove korisnosti u

primeni, kao i uticajima koji pokazuju na ekologiju, ljudska prava, ekonomsku, pravnu, etičku i druge dimenzije.

Cilj rada je da na naučni i logičan način raspravlja o prihvatljivosti navedenih koncepata, da li i koliko ovi koncepti korespondiraju sa sadašnjom praksom koja se primenjuje u svetu biznisa i šta treba činiti u daljem razvoju ovih koncepata.

Ključne reči: Društvena odgovornost, Korporativna društvena odgovornost, Održivi razvoj, Argumenti, Uticaji koncepata.

CONCEPT AND CHARACTERISTICS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN MODERN BUSINESS

Mohamad Najab Hamza

PhD student at the Faculty of Business Studies and Law, Belgrade,
Serbiahamzamnwe@gmail.com

Dragana Radosavljević

Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia
dragana.radosavljevic@fbsp.edu.rs

Suzana Pajić

Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia suzana.pajic@fbsp.edu.rs

***Abstract:** Since the second half of the last century, a new concept has emerged in corporate management - corporate social responsibility. The famous theorist who first coined the term corporate social responsibility was James Boen. Until that moment, it was considered that companies are responsible to shareholders, i.e. owners, and that beyond this responsibility, organizations cannot and should not be responsible to any entity. This is reasonable and logical, because the owners invest their capital, are exposed to business and other risks, and their primary, or only, responsibility should be towards capital, which is an expensive economic good to be left to chance or uncertainty. Theoretically and argumentatively, this position was confirmed by the Nobel laureate Milton Friedman in his theoretical considerations.*

In the seventh decade of the last century, the concept of corporate social responsibility emerged, as the opposite of the previous concept. The idea was the opposite of the previous one, which corresponds to the scientific fact that science has progressed thanks to its basic characteristic, which is refutation. This idea was accepted by organizations, appropriate company policies and strategies were created for its implementation. The basis for the emergence of this idea is the fact that business and other organizations are part of the social community, that they are in the function of the social community with the aim of producing better quality products at the lowest possible prices and that by strengthening the environment they create greater opportunities for the use of material, human and other potentials from environment. It is shown that an economically strong environment has a positive effect on the operations of organizations, but also that successful and responsible organizations have a positive effect on the environment.

The previous statements impose a number of questions that need to be answered. The first question is the relationship between corporate social responsibility and sustainable development. Another issue is the influence of these concepts on different spheres of life and work, but also when it comes to the

internal and external influences that these concepts exert on social, social, economic, management, cultural and other aspects at the level of macro and meso systems.

The work deals with the relationships that exist between corporate social responsibility and sustainable development, arguments that justify or challenge these concepts from the point of view of their usefulness in application, as well as the impacts they show on ecology, human rights, economic, legal, ethical and other dimensions.

The aim of the work is to discuss in a scientific and logical way the acceptability of the mentioned concepts, whether and to what extent these concepts correspond with the current practice applied in the business world and what should be done in the further development of these concepts.

Keywords: *Social responsibility, Corporate social responsibility, Sustainable development, Arguments, Impact of concepts.*

1. Uvod

O konceptu korporativne društvene odgovornosti i održivom razvoju je dosta napisano. Međutim, oni i danas imaju određenih nejasnoća i kontraverzi, zbog čega se i dalje vode rasprave o opravdanosti primene ovih koncepata od strane organizacija, odnosno akcionara, posebno kada se radi o zemljama u razvoju, zemljama u kojima ne postoji slobodna konkurentnost, odnosno jak državni sektor i monopoli. Istraživanja pokazuju da između korporativne društvene odgovornosti i održivog razvoja postoji uska povezanost, do te mere da mnogi ove koncepte smatraju sinonimima, zbog čega se korporativna odgovornost često zamenjuje sa konceptom, ili terminom održivog razvoja.

Na nivou Međunarodne zajednice su doneti odgovarajući standardi, poput standarda ISO 26000 koji se odnose na društvenu odgovornost, standardi 14000 i standardi 8000 koji se odnose na društvenu odgovornost prema ekologiji. Ipak se i dalje na globalnom nivou oseća odsustvo veze između razvojnih, ekoloških i socijalnih politika, jer se primećuje da postoje duboki jazovi između razvojnih, ekoloških i socijalnih politika koje vode države. To je dovelo do pojava mišljenja koja poziva se na zaustavljanje razvoja ili promenu njegovog pravca kako bi se izbegla šteta po životnu sredinu i postigla socijalna pravda. Uprkos tome, neosporno je da se razvoj ne može zaustaviti da bi se postigao ekološki mir i socijalna pravda, a razvoj se ne može nastaviti bez uzimanja u obzir ekoloških i društvenih uticaja ekonomskih projekata. Stoga je neophodno raditi na pomirenju razvoja, životne sredine i društva.

Ovakvo stanje nije rezultat sadašnjeg doba, već je ono što je karakterisalo privredne aktivnosti u svim civilizacijama kroz koje je čovečanstvo prošlo. Čovek je uvek bio u nemogućnosti da postigne kompatibilnost između svoje hitne želje da zadovolji sve veće kolektivne zahteve u kojima živi i oskudice resursa koji karakterišu prirodu i iz kojih on snabdeva svoje potrebe da bi ostvario te želje.¹

Kao rezultat toga, potreba da se pomire razvojna pitanja sa ekološkim i socijalnim pitanjima postala je opsesija koja proganja čovečanstvo u celini. Kako postići ekonomski razvoj uz najmanju količinu zagađenja i štete po životnu sredinu i ograničavanjem potrošnje prirodnih resursa i postizanjem socijalna pravda postala je jedan od zahteva koji se moraju uzeti u obzir pri izradi razvojne politike zemalja. Interesovanje za životnu sredinu u celom svetu seže u period posle Drugog svetskog

¹ Avad Al-Rahili, Dobrovoljno objavljivanje podataka o životnoj sredini u finansijskim izveštajima saudijskih akcionarskih društava, Saudijska korporacija osnovnih industrija kao studija slučaja, *Naučni časopis ekonomije i administracije*, Univerzitet Ain Shams, Kairo, Egipat, br.3, str.252.

rata i posledično zagađenje izazvano ovim katastrofom privuklo je pažnju mnogih ljudi zainteresovanih za ovu temu širom sveta.

U tom periodu pojavio se novi problem, a to je kako očuvati životnu sredinu u svetlu ekološke opasnosti koja proističe iz industrijske aktivnosti, a koja može rezultirati katastrofama koje transcendiraju okruženje ustanove u okruženje.

Ono što razlikuje privredne institucije u pogledu životne sredine i štete koju nanose kao rezultat svojih proizvodnih aktivnosti odnosi se i na društvenu situaciju, posebno u odnosu na njihov odnos prema radnicima, jer je tehnološki razvoj kojem se pripisuju svi ekološki problemi takođe uzrok zdravstvenih i bezbednosnih problema i obezbeđivanjem odgovarajućih uslova i metoda proizvodnje.²

Zasnovan je na holističkoj percepciji sveta gde je sve međusobno povezano i da ništa nije samo sebi dovoljno. Drugačije rečeno, održivi razvoj je koncept koji omogućava zadovoljenje sadašnjih ljudskih potreba, bez ugrožavanja života, zdravlja udobnosti budućim generacijama. Primera radi, sadašnje generacije mogu koristiti prirodne resurse, kada je u pitanju seča šume, lov divljih životinja itd. do njihovog istrebljenja. Međutim svaka generacija treba svojim naslednicima da ostavi više od onoga što su oni nasledili, što u prvi plan stavlja da se pri iskorišćavanju prirodnog bogatstva razmišlja i o budućnosti. Znači, ukoliko je posečen određeni broj stabala, potrebno je isto toliko i zasaditi. Ukoliko su u pitanju životinjske vrste koje izumiru, ili su retke, potrebno je iste zaštititi putem zabrane ubijanja, podsticanje njihovog razmnožavanja, itd. Isto se odnosi i na demografsku održivost. Ukoliko je veći mortalitet, tj. da veći broj ljudi umire, nego što se rađa, radi se o negativnom i rastu, što vremenom dovodi do nestanka populacije. Domaćinstva koja više troše, nego što zarađuju su na dužu stazu neodrživa i osuđena su na propadanje. Otuda i potreba da se pri donošenju strateških upravljačkih odluka u obzir uzme i procena da li je i u kojoj meri odluka održiva.

2. Istorijski kontekst

Poznato je da je čovek od svog nastanka zavisio od prirode i da je opstao zahvaljujući korišćenju resursa koje je nalazio u prirodi. Sa razvojem čoveka kao razumnog živog bića, čovek je sve manje zavisio od prirode i živeo od sopstvenog rada. Zahvaljujući akumuliranom znanju, čovek je uspeo da upozna tajne prirode i zakonitosti njenog funkcionisanja i da čak u savremenim uslovima istu delom učini ograničenom u svom delovanju. Tako se došlo i do koncepta održivosti, odnosno održivog razvoja.

² Abdel Aziz Mohareb, *Održivi razvoj u svetlu izazova stvarnosti*, Nova univerzitetska kuća za izdavaštvo i distribuciju, Kairo, Egipat, 2015, str.261.

Shvatanje da su prirodni resursi neograničeni, porast broja stanovnika na zemaljskoj kugli i neodgovoran odnos čoveka prema prirodi, doveo je do opasnosti nestanka prirode, odnosno njenog biljnog i životinjskog sveta, što bi dovelo u pitanje i nestanak čoveka, kao dela prirode. U cilju spašavanja prirode i obezbeđenje njenog opstanka, važna su tri datuma.

Prvi je 1968. godine kada je osnovan Rimski klub, sastavljen od 53 zemlje, sa 100 naučnika, društvenih radnika koji je među prvima upozorio da planeti Zemlji preti opasnost od nestanka, ukoliko se nastavi sa daljom eksploatacijom prirodnih resursa. Ključno u radu kluba je ukazivanje na raskol između čoveka i prirode i traženje načina za njihovo smanjenje. Klub je kreirao poznatu krilaticu: „Misli globalno, deluj lokalno“.³

Godine 1972. u Stokholmu je održana Konferencija Ujedinjenih nacija na kojoj je razmatran problem održivog razvoja ili eko razvoj. Ovde je došlo do suprotstavljenih stavova koji su doveli do konflikata između ekologa i privrede. Na konferenciji je promovisana ideja o integrisanju socijalne pravičnosti i ekološkog opreza.

Osamdesetih godina su se pojavile kisele kiše, rupe u ozonskom omotaču i efekti staklene bašte. Tada je stručna, ali i šira javnost osetila pretnju od promena u prirodnom poretku, zbog čega je 1982. godine Međunarodna unija za očuvanje prirode objavila svoju strategiju očuvanja prirode i njenih resursa.

Istraživanja pokazuju da je termin održiv razvoj nastao pre tri stoleća, od Hansa Karla fon Karlovine, inspektora koji je kontrolisao rudnike u Saksoniji (Nemačka) i došao do odgovarajućih zaključaka. Sam termin označava kontinuitet, postojanost, trajnu restauraciju, u različitim sferama privrednog i društvenog života. Povod, ili motiv za nastanak ovog termina, koji se pretvorio u koncept je bilo masovan nestanak šuma, što je stvaralo probleme u rudarskoj i metalurškoj industriji srebra.⁴

Nešto potpuniji razvoj i odnose između društvene odgovornosti i održivog razvoja u pojedinim vremenskim fazama, dat je na sledećoj tabeli:⁵

³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2013. – 2024.

⁴ R. Bakardjieva: “CSR and Sustainable Development“, Journal of Innovations and Sustainability“, 2016.

⁵ Françoise Quaiel et Michel Capron, Le couplage responsabilité sociale des entreprises et développement durable, mise en perspective, enjeux et limites, Revue Française de socio-économie, p. 8.

Društveni održivi razvoj i društvena odgovornost zemalja učesnice moraju biti integrisane		Društvena odgovornost preduzeća i uzimanje u obzir učešćau održivom razvoju		
	Održivi razvoj u međunarodnim institucijama	Društvena odgovornost i održivi razvoj u međunarodnim institucijama	Institucionalni preduzetnici	Teorijske publikacije vezane za duh društvene odgovornosti i održivog razvoja
1960-1985				Društvena odgovornost i održivi razvoj su nezavisni koncepti
1987	Tela Ujedinjenih nacija za razvoj i životnu sredinu(Izveštaj Brantland)		Sa strane J.Elkinglon	
1990			Sastanak E.Sch i Mindbieny	
1992	Konferencija Ujedinjenih nacija o životnoj sredini, Rio+20			Objavljena knjiga Koncept trke za E.Seminbeiny i BCSD
1994		Uspostavljanje Evropske poslovne mreže za društveni angažman		J.Elkinglon zaključuje koncept trostruki rezultat
1995			BCSD je postao WBCSD	

1997	Potpisivanje Sporazuma iz Kjota			Bias Conference Publication, BCSD i J.Elkinglon, radovi 21. veka
1998		Uprava za održivi razvoj, definisanje preduzetništva odgovornosti		
2000		Publikacije globalnog sporazuma, Publikacija najvažnijih lidera Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj		
2001		Publikacija zelene knjige		
2002	-Svetski samit o održivom razvoju u Johanesburgu -Promocija partnerstva (javni i privatni sektor)	Publikacija Evropskog centra o doprinosu društvene odgovornosti održivom razvoju		

Iz tabele je vidljivo da su se najintenzivnije aktivnosti oko pitanja društvene odgovornosti i održivog razvoja odvijale u poslednjoj deceniji prošlog veka. Nastavljene su početkom novog milenijuma, da bi u trećoj deceniji ovo pitanje postalo dominantno u formulisanju nacionalnih politika i strategija.

3. Korporativna društvena odgovornost i održiv razvoj

Bez obzira na različitost pristupa fenomenu održivog razvoja, Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj konstatuje: „Održivost ne znači samo ekonomski i

društveni razvoj, već podrazumeva i zadovoljenje potreba siromašnih i priznanje da su fizički resursi Zemlje ograničeni i iscrpljivi

Koncepti ideje pravnog i ekonomskog održivog razvoja povezani su sa onima koji prevladavaju u okviru društveno odgovornog poslovanja. Zaista, može se reći da se oblasti korporativne društvene odgovornosti još uvek formiraju prema zahtevima održivog razvoja, pogotovo što se kompanije smatraju najkompleksnijim i najuticajnijim ekonomskim oruđem u ekonomijama (konstruktivnim, transformacionim ili prosperitetnim). Samim tim i utvrđivanje zahteva održivog razvoja, i njegovih potreba u teoriji, zahteva da ga prati još jedan naučni razvoj, čija su oblast primene sama privredna društva, bez obzira da li se radi o preduzećima javnog ili privatnog sektora, koji usvaja jasne socijalne politike, na osnovu svojih apstraktnih tendencija ka ekonomskoj koristi i profitu.

Priroda i oblast društveno odgovornog poslovanja nije jasno definisano i još je u procesu formiranja i razvoja, pa je prirodno da ne nalazimo kodekse ili sporazume koji u potpunosti regulišu zakonske okvire društveno odgovornog poslovanja. Pored toga, mnogi organizacije i međunarodni ugovori doprineli su razvoju zakonodavstva ili izmenama drugih zakona, obavezujući kompanije da rade sa nekim komponentama te odgovornosti, prema društvenoj potrebi i praktičnim potrebama koje se javljaju.⁶

Naučna realnost delatnosti kompanija, državne i privatne, proizvela je negativne efekte njihove ekonomske delatnosti u društvu u kome posluju, te se mora raditi na očuvanju i unapređenju čovekovog okruženja za sadašnje i buduće generacije. Stimulisanje pravnih sistema zasnovanih na društveno odgovornom poslovanju, po izuzetnom obrascu, jer je to najbolji način da se unapredi ekonomska aktivnost samih kompanija, s jedne strane, i, sa druge strane, zainteresovanih strana, direktnih i indirektnih, povezanih sa njima.⁷

3.1. Koncept društvene odgovornosti

Značaj društvene odgovornosti povećava procesa društvene solidarnosti među različitim segmentima društva. Istovremeno, stvarajući visok osećaj pripadnosti krhke klase pojedinaca u društvu sa posebnim potrebama kao što su invalidi, nisko

⁶ Fouad Al-Hamdi, *Marketinške dimenzije organizacione društvene odgovornosti i njene implikacije na zadovoljstvo potrošača*, Doktorski rad, Fakultet administracije i ekonomije, Univerzitet Al-Mustansirija, Irak, 2012, str. 172.

⁷ Ahmed Abu Zaid, Ahmed Mousa Balabaki i drugi, *Ekonomski rast i održivi razvoj u arapskim zemljama*, Prvo izdanje, Arapski centar za istraživanje i političke studije za izdavaštvo, Katar, 2013, str. 439- 441.

kvalifikovani, manjine, žene i mladi. Takođe, obezbeđuje društvenu stabilnost kao rezultat dostupnosti neke vrste pravde i prevlasti principa jednakih mogućnosti koje je suština društvene odgovornosti poslovnih organizacija. Društvena odgovornost radi na unapređenje kvaliteta života u društvu, kako u smislu infrastrukture tako i transparentnosti i podizanja svesti o značaju pune integracije među raznim društvenim organizacijama i uviđanje tereta koje nosi država kako bi ovekovečila svoje misije i zdravstvene, obrazovne, kulturne, društvene zadatke i usluge. Društvena odgovornost predstavlja duh građanstva koji zavisi od savesti i ličnosti ljudskog bića.

Dakle, značaj korporativne društvene odgovornosti u ekonomskoj leži u saradnji svega što je u vezi sa institucijom, što omogućava poboljšanje životnog standarda ljudi na način koji služi vlasniku kompanije s jedne strane i korisnicima svih klase s druge strane. To dovode do unapređenja trgovine i privrede u pravednom i transparentnom procesu razvoja i održivim razvoju, uzimajući u obzir postojanje verskog i društvenog morala, a time i očuvanje bogatstva budućih generacija.

3.2. Koncept održivog razvoja

Predmet razvoja je jedna od važnih tema koja je privukla pažnju istraživača u oblasti ekonomije, društva i životne sredine, jer se ovaj koncept pojavio posle Drugog svetskog rata, nakon nastanka novih nezavisnih država.

Međunarodne organizacije, poput Ujedinjenih nacija, su razvoj smatrale pravo svih zemalja, jer je to postao osnovni uslov koji sve zemlje teže da ostvare, a objedinjavajući pojam humanog razvoja, kontinuiranog razvoja i sveobuhvatnog razvoja u jedan pojam, dobijamo održivog razvoj.⁸

Održivi razvoj je nova vrsta razvoja koja daleko prevazilazi ono što postiže, a postiže se procesom privrednog razvoja. Pri čemu se ne zadovoljava samo povećanjem proizvodnje, već gleda i na ekonomske i društvene rezultate koji se na tome zasnivaju, tj. kao i posledice po životnu sredinu, a takođe i uzimanje u obzir jednakosti i socijalne pravde, a poziv na racionalizaciju potrošnje usmeren je na koncept ravnoteže između potreba uzastopnih generacija.

Bez obzira na ovim velikim brojem definicija održivog razvoja, ne postoji jedna univerzalno prihvaćena definicija, uprkos saglasnosti o opštem okviru za njega sa njegove tri dimenzije: ekonomskom, ekološkom i socijalnom.

⁸ Mariam Hosni, *Dimenzije održivog razvoja i njegov odnos prema lokalnom razvoju*, Master rad, Univerzitet Kasdi Merbah, Alžir, 2014, str.29.

Ujedinjene nacije su 1983. godine osnovale Svetsku komisiju za životnu sredinu i razvoj na čelu sa Brundtlandom, koja je 1987. godine objavila izveštaj pod naslovom „Naša zajednička budućnost“, koji je ustav za proces održivog razvoja. Izveštaj takođe predstavlja odlučujuća prekretnica, jer je pozvao na sprovođenje seta preporuka u okviru Ujedinjenih nacija za kontinuirani održivi razvoj.

Održivi razvoj je definisan u konačnom izveštaju koji je podnela Svetska komisija za životnu sredinu i razvoj WECD, kojom predsedava Pro Harlem Brutland (premijer Norveške u to vreme) Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1987. godine,⁹ što označava početak svetskog sporazuma o konceptu održivog razvoja. Izveštaj je dao sledeću definiciju: „ Održivi razvoj je takva vrsta razvoja koja balansira potrebe sadašnjih i budućih generacija pravdom, kroz postizanje osnovnih ciljeva razvoja, uz istovremeno ograničavanje štetnih uticaja razvojnih procesa na životnu sredinu, kroz postizanje integracije, međuzavisnosti i sukcesivne socijalne pravde.

A definicija na ovaj način koja je izneta u izveštaju prepoznaje da održivi razvoj znači obezbeđivanje potreba u budućnosti.

Ovakva definicija ove sveobuhvatnosti izazvala je revoluciju u razvojnoj misli i donela novu revoluciju u svetu razvojne terminologije, jer je povezala ekonomske, socijalne i ekološke aspekte, formirajući novi razvojni trougao suočen sa trouglom nerazvijenosti „siromaštvo, neznanje i bolest“. Definicija nije se ograničavala samo na zadovoljavanje potreba sadašnje generacije, nego se proširila na budućnost, garantujući prava budućih generacija, čime se postiže koncept ekonomske efikasnosti, produžava vek ekonomskih resursa, čuva ne -ekonomske resurse, a samim tim i postizanje ekološke ravnoteže.¹⁰

Razvoj je bio i nastaviće da bude prvo svetsko pitanje, sva društva su se borila oko ovog problema, da razvijaju planove i projekte koji nastoje da unaprede ekonomsku i društvenu strukturu. Cilj je da se podigne životni standard pojedinaca, zahvaljujući rastu i nastanku mnogih mogućnosti, trendova i strategija koje se koriste u nameri da se ujedine naponi ljudi sa državnim organima, da svoja društva izvuku iz izolacije i da pozitivno učestvuju u poboljšanju životnog standarda i njegovom razvoju da će dostići potrebno iskustvo i luksuz.

1. Razlozi za nastanak održivog razvoja

⁹Ahmed Al-Rifi, *Ekonomija životne sredine i ekološki problemi*, Prvo izdanje, Univerzitetska obrazovna kuća, Aleksandrija, 2015, str.251.

¹⁰Fatiha Tabil, *Ekološko obrazovanje i njegova uloga u održivom razvoju*, Doktorska teza, Univerzitet Khidir, Alžir, 2013, str.83-86.

Kao rezultat ekspanzije procesa privrednog razvoja nastao je veoma ozbiljan problem, ovaj problem je u velikoj meri povećao svoju štetu i proširio se kao posledica zagađivača koji su rezultat projekata ekonomskog razvoja koje sprovodi ljudi, a uzrokuju mnoge štete po životnu sredinu, kao i širenje ozbiljnih i smrtonosnih hroničnih bolesti.

Pored toga, postoje štetne uticaje klimatske promene. Sve navedeno dovodi do potpunog propadanja životne sredine koje ugrožava opstanak i egzistenciju čoveka, a neminovno je suočavanje sa štetama koje proističu iz projekata ekonomskog razvoja i radite na pronalaženja odgovarajuća rešenja i otklonite ili bar smanjite štetnih efekata. Odgovornost za to padaju na sve razvijene zemlje ili zemlje u razvoju, kao i na pojedince i grupe. Zemlje sveta su bile u stanju konfuzije, jer se od njih tražilo da ne odustaju od razvojnih projekata, već da rade na njihovom povećanju, u cilju zadovoljenja potreba pojedinaca i postizanja jednakosti i socijalne pravde kako bi se sačuvati opstanak i postojanje čoveka.¹¹

A pošto planovi ekonomskog razvoja izražavaju sadašnjost i gledaju u budućnost i samim tim uključuju prava sadašnjih generacija, ali ne obuhvataju prava budućih generacija, pa je pitanje o tim pravima na nacionalnom nivou dovelo do preispitivanja koncept ekonomskog razvoja i tretman njegovih nedostataka. To je dovelo do razvoja koncepta i nastanka onoga što je poznato kao održivi razvoj, koji uzima u obzir ekonomske, socijalne i ekološke aspekte sadašnjih i budućih generacija i garantuje njihovu prava.¹²

Danas je održivi razvoj postao jedno od važnih pitanja za privredne institucije, jer je dobar društveni i ekološki učinak ključni faktor uspešnog poslovanja u ovim kompanijama.

Samim tim, usvajanjem principa održivog razvoja od strane ekonomskih institucija, pojavili su se mnogi koncepti koji su usko povezani sa ovim konceptom, a među njima nalazimo koncept korporativne društvene odgovornosti, jer se može reći da oblasti društvene odgovornosti se i dalje formiraju prema zahtevu održivog razvoja.

Kroz ovaj deo rada ćemo se pozabaviti ulogom koju društvena odgovornost ima u postizanju održivosti institucija i odnosa među njima, a dotakli smo se i koncepta društvenog razvoja koji je deo održivog razvoja.

2. *Karakteristike održivog razvoja*

¹¹ Randa Abdel-Alim, *Obrazovanje za održivi razvoj*, Debono centar za podučavanje razmišljanja za izdavaštvo, Egipat, str.109.

¹² Ahmed Al-Rifi, *Ekonomija i problemi životne sredine*, Prvo izdanje, Univerzitetska obrazovna kuća, Aleksandrija, 2018, str.265.

Održivi razvoj je globalni pristup koji se bavi prevazilaženjem razlike između severa i juga i razmatra kako stvoriti ravnotežu između globalnog demografskog rasta i ekonomskog razvoja donošenjem strukturnih promena za proizvodnju i potrošnju u skladu sa ekonomskom perspektivom¹³.

- To je dugoročan razvoj, i to je jedna od njegovih najvažnijih karakteristika, jer za osnovu uzima vremensku dimenziju, kako je to razvoj koji brine o sudbini i budućnosti budućih generacija.
- Poštovanje ravnopravnosti i prava narednih generacija i postizanje ravnoteže između ekološkog, ekonomskog i društvenog sistema.
- Višedimenzionalan i međusobno povezan proces zasnovan na planiranju i koordinaciji između planova ekonomskog i društvenog razvoja s jedne strane i razvoja životne sredine s druge strane.
- Kontinuitet generisanja visokog prihoda koji se može reinvestirati, a samim tim i zamena, identifikacija i održavanje resursa.
- Održivi razvoj je usmeren uglavnom na zadovoljavanje potreba najsiromašnijih slojeva, odnosno razvoj nastoji da smanji globalno siromaštvo.

A da bismo saznali više o tome šta je održivi razvoj, neophodno je poznavati njegove karakteristike i filozofske dimenzije koje karakteriše njegov dinamizam jer je to kontinuiran i obnovljiv proces koji postiže nivoa razvoja i to zahteva prelazak na viši nivo u kasniju fazu, a ova karakteristika daje konceptu razvoja status održivosti, a to se ogleda i u sledećim osobinama:

- Sveobuhvatnost razvojnih ciljeva, kao savremenog koncepta razvoja, nije ograničena samo na podizanje nivoa nacionalnog dohotka za zemlje, već se tome dodaje napredak u svim oblastima života, kao što su obrazovanje i zdravstvo, postizanjem relativnog bilansa prihoda i poboljšanje nivoa javnih usluga u zajednici, ali i održavanjem ravnoteže životne sredine.
- Zavisnost razvoja uglavnom od njegovih različitih komponenti iz geografskog prostora, a posebno od glavnih spojeva za one komponente zastupljene u čoveku i okruženju. Ova karakteristika daje karakter sopstva i kontinuitet potrebama sadašnje generacije bez ugrožavanja sposobnosti narednih generacija da zadovolje sopstvene potrebe.

¹³ Saieh Bouzid, *Uloga dobrog upravljanja u postizanju održivog razvoja u arapskim zemljama*, Slučaj Alžira, Univerzitet Abu Bakr, Alžir, 2013, str.12.

- Sposobnost prevazilaženja prepreka i sužavanja jaza između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja kroz činjenicu da se održivim razvojem postiže rast i akumulacija znanja, kao i nastavak razvoja na materijalnom i moralnom planu, kako bi se osiguralo da prirodni resursi ovih zemlje nisu iscrpljene. Karakteristika dinamičnosti i sveobuhvatnosti čini procese održivog razvoja održivim u njihovim prostorno-vremenskim dimenzijama.¹⁴

Kroz prethodni set definicija, najvažnije karakteristike održivog razvoja mogu se izvesti u sledećim tačkama:¹⁵

- ✓ Dugoročni razvoj koji za osnovu uzima vremensku dimenziju, jer se fokusira na sudbinu i budućnost generacija koje dolaze.
- ✓ Poštovanje ravnopravnosti i prava budućih generacija, jer vodi računa i obezbeđuje pravo sadašnjih i budućih generacija na prirodne resurse.
- ✓ Nastoji da ispuni zahteve najsiromašnijih segmenata društva i smanji stope siromaštva na globalnom nivou.
- ✓ Vodeći računa o ljudskom aspektu i razvoju i stavljajući na prvo mesto zadovoljenje njegovih osnovnih potreba.
- ✓ Nastoji da razvija i razvija duhovne i kulturne aspekte i da očuva kulturne osobenosti svakog društva.

Evidentno je da definicije i karakteristike održivog razvoja i sa njim povezana društvena odgovornost, odražava i njihovu suštinu, gde su tri ključne reči: dugoročnost, buduće generacije, etika. Ovde je bitno ukazati da jedan fenomen ne može da funkcioniše bez drugog i da se oni nalaze u uzročno posledičnim vezama i odnosima.

3. *Prednosti održivog razvoja*

Koncept održivog razvoja je uslov opstanka sadašnjih i budućih generacija. Ljudska istorija pokazuje da je svaka naredna epoha bila naprednija od prethodnih i da je svaka generacija uglavnom svojim potomcima obezbeđivala bolju budućnost u

¹⁴ Falah Jamal Maarouf, *Održivi razvoj i prostorno planiranje*, Prvo izdanje, Dar Al-Dijla Publishing, Jordan, 2016, str. 56-57.

¹⁵ Baioudh Muhammad Al-Eid, *Procena uticaja direktnih stranih ulaganja na ekonomski rast i održivi razvoj u ekonomijama Magreba*, Univerzitet Farhat Abas, Alžir, 2011, str.81

odnosu na stanje koje su oni nasledili. Zahvaljujući navedenom čovečanstvo je napredovalo i dostiglo današnji nivo razvoja u kome brojne misaone funkcije čoveka preuzima veštačka inteligencija. Ova konstatacija će važiti i u budućnosti, s tim da će se promene dešavati brže i da će iste biti dramatičnije.¹⁶

Prednosti održivog razvoja su u sledećem:

- *Balans*: Ravnoteža održivog razvoja između postizanja razvoja i zaštite životne sredine balansiranjem ljudskih aktivnosti i uticaja te aktivnosti na očuvanju životne sredine u njenim različitim dimenzijama, ekonomskim, društvenim i političkim.
- *Široki raspon*: Pod održivim razvojem podrazumeva se dugoročni razvoj, povezivanje sadašnjosti i budućnosti, postizanje ciljeva generacije i obezbeđivanje životne sredine za očuvanje prava budućih generacija, i samim tim ima svetlu perspektivu;
- *Integracija*: postizanjem svoje tri ose – Pravda, smanjenjem siromaštva u društvu, postizanje ravnoteže i održivost kroz zaštitu životne sredine. Takođe doprinosi očuvanju društvenih vrednosti i obezbeđivanju jednakih mogućnosti i potreba za sve članove društva, a ciljevi su komplementarni.
- *Multidimenzionalnost*: Održivi razvoj je zasnovan na ljudima i zbog ljude, i bavi se kvalitetom života da bi se postigao pristojan i siguran život. Dakle, to je razvoj sa institucionalnom dimenzijom, jer je to sveobuhvatan razvoj sa strateškim dimenzijama što garantuje prava sadašnjih i budućih generacija. Održivi razvoj ima više dimenzija u okviru njene ekonomske, socijalne, kulturne, ljudski, moralne i nacionalne strategije, jer održivi razvoj pokušava da spreči zagađenje koje proizilazi iz projekata, čija šteta ne utiči samo na ljudi i resursa unutar države, već prelaze političke granice i dopire do drugih država.
- *Humani razvoj*: Već smo spomenuli da je održivi razvoj zasnovan na ljudskom biću i za dobrobit čoveka, tako da postoji bliska veza između ljudskog razvoja i održivog razvoja. Da bi osoba bila kvalifikovana za sprovođenje razvojnog procesa, ona mora biti kvalifikovana znanjem, iskustvom, željom za radom, sposobnošću za inovacije i takmičenje. To

¹⁶ Milan Radosavljević, et. al: „Upravljanje promenama - Sve je u kretanju“, FPSP, Beograd, 2022.

može postići samo kroz održivi ljudski razvoj, kako bi ljudi bolje živeli uz očuvanje društvenih vrednosti i stabilnosti.¹⁷

Očuvanje životne sredine se vrši jer predstavlja prirodnu zalihu resursa od kojih ljudi zavise, dok razvoj predstavlja metod koji društva slede da bi došla do koristi i blagostanja.

Dakle, vidimo tesnu vezu između životne sredine i razvoja u smislu ciljeva razvoja životne sredine koji se moraju međusobno dopunjavati, a možda je upravo ta bliska veza životne sredine i razvoja razlog za nastanak jednog sofisticiranog koncepta razvoja, koji je održiv razvoj.

4. Dimenzija održivog razvoja

Postoji određeni broj analitičara koji održivi razvoj definišu kao razvoj u tri međusobno povezane i integrisane dimenzije u interaktivnom okviru kao što sledi:

- Dimenzija životne sredine;
- Ekonomska dimenzija;
- Socijalna dimenzija.

Ekološki održiv sistem mora da održava stabilnu bazu prirodnih resursa, izbegavajući prekomerno iscrpljivanje obnovljivih i neobnovljivih resursa, a to uključuje zaštitu biološke i atmosfere raznovrsnosti i produktivnost zemljišta i drugih prirodnih ekosistema koji se obično klasifikuju kao ekonomskih resursa.¹⁸

Ekonomska dimenzija je važna, ali ne i najvažnija. Ovu činjenicu treba isticati, jer u svetu kapitala, ekonomska dimenzija često dobija prevagu nad drugim, pa i kada je u pitanju ekološka i socijalna dimenzija. Primeri u pojedinim zemljama pokazuju da se otvaraju rudnici za eksploataciju mineralnih sirovina, gde se u prvi plan ističe ekonomski efekat, a zapostavlja ekološka i pravna, odnosno etička dimenzija ovog pitanja.

Kroz ekonomsku dimenziju društvene odgovornosti za održivi razvoj se ostvaruju sledeći efekti:

¹⁷ Ahmed Al-Rifi, *Ekonomija životne sredine i ekološki problem*, Univerzitetska obrazovna kuća, Aleksandrija, 2015, str.46.

¹⁸ Alajib Abdel-Rahman, *Kontrolisanje ukupnog učinka ekonomske institucije u Libiji u svetu izazova održivog razvoja*, Doktorska teza, Univerzitet Tripoli, Libija, 2017, str.123-126.

- Postizanje pravičnosti među svetskom populacijom u eksploataciji resursa: realnost pokazuje da je deo potrošnje prirodnih resursa po glavi stanovnika u razvijenim zemljama višestruko veći od onoga što pojedinac ostvaruje u zemljama u razvoju.
- Nužno je prestati sa rasipanjem prirodnih resursa: kroz kontinuirano i postepeno smanjenje nivoa rasipničke potrošnje energije i prirodnih resursa u razvijenim zemljama.
- Smanjenje zavisnosti zemalja u razvoju od industrijski razvijenih zemalja. Povećanje potrošnje prirodnih resursa od strane razvijenih zemalja će lišiti zemlje u razvoju njihovih najvažnijih izvora prihoda, pa bi ova poslednja trebalo da usvoje obrazac razvoja zasnovan na samopouzdanju da razvijaju lokalne sposobnosti i sigurnu samodovoljnost, što omogućava širenjem regionalne saradnje i ekološke trgovine za zemlje u razvoju.¹⁹
- Smanjenje nejednakosti prihoda smanjenjem mogućnosti za rastuću nejednakost prihoda, a to je pristup zdravstvenoj zaštiti.
- Smanjenje vojnih izdataka u svim zemljama, preusmeravanjem u svrhe koje služe razvoju.

Jasno je da ekonomska dimenzija i njena ugradnja u korporativne politike i strategije doprinosi organizaciji, ali doprinosi i makro ekonomskom održivom razvoju.

Socijalna dimenzija uključuje društvene zahteve za postizanje i implementaciju održivog razvoja, a to su:

- *Dobro upravljanje*. Smatra se jednim od najvažnijih uslova za održivi razvoj, obezbeđivanje dobrog upravljanja zajednicom i njenim prirodnim resursima. Ovo se obezbeđuje putem izbornog sistema koji treba da bude demokratski, jer se na taj način obezbeđuje održivost društva. Učešće u upravljanju zajednicom, treba da imaju svi članovi društva, a postizanje ovog cilja će se odraziti na političke i ekonomske odluke koje će biti u interesu zajednice.
- *Pružanje zdravstvenih i obrazovnih usluga*. Održivi razvoj je primarni cilj svih političkih sistema, pa i primitivnih društava, kao što su plemenske zajednice. Ova dimenzija se ostvaruje kroz preventivno delovanje u zaštiti

¹⁹ Othman Muhammad Ghoneim, *Održivi razvoj, njegova filozofija i metode planiranja*, 1. izdanje, Dar Al-Safa Publishing, Aman, 2006, str.39

života i zadržljava, kao i u kvalitetnom lečenju populacije. Cilj razvoja je obezbeđivanje osnovnih potreba zdravstvenih usluga i integrisanih obrazovnih programa od početnih do viših faza, te sticanje i razvijanje znanja pojedinaca kako bi istinski doprineli održivom razvoju.

- *Prirast i raspodela stanovništva.* Održivi razvoj u ovoj oblasti podrazumeva kontrolu rasta stanovništva i staranje o formiranju porodice uopšte, kao i rad na planiranom rasporedu stanovništva između urbanih i seoskih područja da se ublaži zagađenja u velikim gradovima. Demografska politika mora biti održiva, zašto su društveno odgovorne vlade i vlasti.

Uspešnost u obezbeđenju održivog razvoja je zavistan od načina komponovanja navedenih komponenti i njihove usklađenosti. Komponente su dinamičkog karaktera i uslovljene su brojnim faktorima. Primer urbanizacije to potvrđuje, jer urbanizacija dovodi do devastiranja sela, čime je dovedena u pitanje njegova održivost. Međutim i sama urbanizacija dovodi u pitanje održivost gradskih i drugih urbanih celina, jer postojeća infrastruktura često nije u stanju da zadovolji osnovne ljudske potrebe.

5. *Principi održivog razvoja*

Principi održivosti i korporativne društvene odgovornosti su bitni jer pokazuju veliki uticaj na druge stejkholdere. Iz principa se može sagledati opredeljenost države ili kompanije za budući razvoj. Kada je u pitanju održivi razvoj, principi često služe kao kontrolni mehanizama koji omogućava interesnim grupama da upoređuju njihova principijelna opredeljenja sa stvarnim, odnosno realnim funkcionisanja organizacije ili države. Primera radi, ukoliko je država principijelno za održivi razvoj kroz socijalna i druga pitanja, a krši radna i ljudska prava zaposlenih, kupci i drugi partneri će osuditi takvo ponašanje i često kroz bojkot kupovine njihovih proizvoda, staviti do znanja neprihvatljivost takvog ponašanja i postupanja.

Iako postoji veliki broj principa održivog razvoja, u nastavku se daju najvažniji principi koji se u osnovi mogu sažeti u sledeće:²⁰:

- Ljudi su centar interesovanja za održivi razvoj i imaju pravo da vode zdrav i produktivan život u skladu sa prirodom.

²⁰ Randa Al-Munir, *Obrazovanje za održivi razvoj*, Debono centar za proučavanje razmišljanja za izdavaštvo, Egipat, str. 17-22.

- Da bi se postigao održivi razvoj, zaštita životne sredine mora biti sastavni deo razvojnog procesa i ne može se posmatrati izolovano.
- Sve nacije i svi narodi moraju saradivati u suštinskom zadatku iskorenjivanja siromaštva kao neizostavnog neuspeha u postizanju održivog razvoja, kako bi se smanjile razlike u životnom standardu i bolje zadovoljile potrebe većine ljudi u svetu.
- Da bi se postigao održivi razvoj i poboljšao kvalitet života za sve ljude, zemlje treba da ograniče i eliminišu neodržive obrasce proizvodnje i potrošnje i podstiču odgovarajuću demografsku politiku.
- Zemlje treba da saraduju kako bi promovisale izgradnju lokalnih kapaciteta za postizanje održivog razvoja, unapređenjem naučnog razumevanja, razmenom naučnih i tehnoloških znanja, promovisanjem i prilagođavanjem razvoja i širenjem i prenosom tehnologija, uključujući nove i inovativne tehnologije.
- Kreativnost, ideali i hrabrost svetske omladine treba da se mobilišu za uspostavljanje globalnog partnerstva u cilju postizanja održivog razvoja i obezbeđivanja bolje budućnosti za sve.
- Kontrola zaduženja na teret narednih generacija.
- Osnaživanje, odnosno davanje mogućnosti članovima zajednice da efikasno učestvuju u donošenju odluka i utiču na njih.
- Pažljivo određivanje prioritete. Ozbiljnost ekoloških problema i nedostatak finansijskih sredstava zahtevaju strogost u postavljanju prioriteta i identifikaciji problema kojima se treba baviti. Pokazuje se da je u održivom razvoju u uslovima ograničenih finansijskih sredstava, najvažnije znati šta je najvažnije i ulagati u prioritete potrebe. Praksa pokazuje da se često rešavanjem prioriteta problema, rešavaju automatski i drugi problemi.
- Iskoristite mogućnosti za ostvarivanje profita za sve interesne grupe, tako da će neki dobici u oblasti životne sredine uključivati troškove i kompromise, a drugi mogu biti postignuti kao nus proizvodi politika dizajniranih da poboljšaju efikasnost, smanje siromaštvo i raditi na

smanjenju subvencija za korišćenje prirodnih resursa, što je naj jasnija politika za postizanje profita za sve.²¹

Principi su kao fenomen prirodna pojava, jer svako živo biće i životinjske skupine imaju svoje principe kojih se striktno pridržavaju. Oni se zasnivaju na prirodnim zakonima po kojima je održivost, ili opstanak njihov primarni cilj. Organizacije bi mogle učiti iz načina na koji se organizuju mravi u mravinjaku, ili funkcionisanje roja pčela, organizaciju i solidarnost leta ptica, kada se ptica u špicu jata umori, zamenjuje je druga ptica koja savladava otpor vazduha i omogućava jatu ptica koje dugo lete da stignu do određene destinacije. Princip zajedništva, solidarnosti i osećaj za opstanak iz životinjskog sveta bi se mogao primeniti i u obezbeđenju održivosti sadašnjih i budućih generacija. Zašto se to ne dešava, ili zašto se to više ne primenjuje treba da odgovori i nauka o održivom razvoju, kao i korporativna društvena odgovornost.

6. *Odnos održivog razvoja i korporativne društvene odgovornosti*

Odnos između održivog razvoja i korporativne društvene odgovornosti u poslednje vreme je dobio pažnju, tako da su se kompanije zainteresovale kako može njihova ekonomska aktivnosti da deluje na poboljšanje zajednice. To u suštini i objašnjava bliskost između ova dva koncepta, jer kompanije nastoji da doprinese ostvarivanju ciljeva održivog razvoja kroz izvršavanje svojih društvenih odgovornosti (Mcphail, 1998), međutim, ovaj odnos još uvek otkriva izvesnu nejasnoću koja se ogleda u nekim pitanjima na koja još uvek nisu našla odgovore, kao što su: odgovornost prema lokalnoj ili međunarodnoj zajednici? Kakva je to odgovornost kompanija, ili je to odgovornost za sve što je društveno?

Ko postavlja granice ove odgovornosti (strategije, politike, operacije)? Koje su determinante da se kompanije smatraju stvarno društveno odgovornim? Kako menadžeri u kompanijama mogu definisati i razumeti vrednosti i očekivanja društva? Kako kompanije identifikuju svoje zainteresovane strane? Da li je moguće u svim zemljama na isti način vrednovati odnos društvene odgovornosti preduzeća i održivog razvoja?

Ova i druga pitanja pokreću dublju debatu o prirodi ova dva koncepta i da li se oni uopšte mogu smatrati istom idejom iz principa da se oba bave elementima kao što su: održavanje boljeg života i poštovanje čovečanstva, jednakost, saradnja i nezavisnost. U tom pogledu, (Monika, 2006) smatra da održivi razvoj odgovara na pitanje (šta), dok korporativna društvena odgovornost odgovara na pitanje (kako).

²¹ Ilham Shalabi, *Uloga strategije kvaliteta u postizanju održivog razvoja u ekonomskoj instituciji*, Master rad, Univerzitet Almergib, Libija, 2013, str. 204.

Pitanja(šta) se odnosi na ono što treba učiniti da bi se uspela transformacija društva u sadašnjosti i budućnosti na lokalnom i globalnom nivou u bolji život. Dok se (kako) odnosi na ponašanja i prakse koje kompanije moraju proizvesti da bi radile ispravne stvari da se postigne ovaj uspeh u transformaciji, to znači da postoji korelacija u odnosu u ideji kružnog i kontinuiranog oblika.

Ovaj odnos, njegov okvir i standardi, razvijeni su dobrovoljnim priložima međunarodnih (nevladinih) organizacija kroz konferencije i sporazume koje su se trudile da je razvijaju, a koji uključuju sledeće:²²

- Deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima 1948, koja je postavila osnovu za priznavanje i poštovanje ljudskih prava kroz sveobuhvatno globalno razumevanje ovih prava i sloboda u svim ljudskim aktivnostima.
- Deklaracija Međunarodne organizacije rada o principima međunarodne politike rada i socijalne politike 1977, koja podstiče globalne poslovne organizacije da obrate pažnju na socijalne aspekte kao i na ekonomske aspekte.
- Deklaracija Međunarodne organizacije rada o osnovnim principima i pravima na radu 1998, koja je naglasila neophodnost društvenog razvoja u sprezi sa ekonomskim razvojem poslovnih organizacija²³.
- Okrugli sto o poslovnim principima 1999. To je inicijativa poslovnih lidera pod okriljem Ujedinjenih nacija da razvijaju viziju etičkog ponašanja kompanija kako bi se ekonomska i socijalna situacija u tim kompanijama razvijala na stabilan način koji doprinosi održivosti društava.²⁴
- Inicijativa za globalni dogovor 1999. To je inicijativa Ujedinjenih nacija u kojoj je ohrabrila kompanije da se međusobno povežu na veliku elektronsku mrežu kao privredni subjekti sa agencijama Ujedinjenih nacija i civilnog društva razmenom stavova i ideja o praksi društvene odgovornosti kroz deset principa definisanih od strane Ujedinjenih nacija.

²² Faisal Mahmoud Gharaibeh, *Dimenzije arapskog društvenog razvoja*, Iana Scientific House for Publishing and Distribution, 2010, str.81.

²³ Mohamed Sajed Fahmi, *Društvena odgovornost*, Kuća nacionalnih knjiga i dokumenata, Aleksandrija, 2015, str.215-217.

²⁴ Saleh Al-Suhaibani, *Društvena odgovornost i njena uloga u učešću privatnog sektora u razvoju: slučaj Saudijska Arabija*, Međunarodna konferencija o privatnom sektoru u razvoju, Bejrut, 23. i 25. Mart 2009, str.4.

Postoje i smernice OECD-a za multinacionalne poslovne organizacije, što predstavljaju brojne preporuke za poslovne organizacije da podstaknu kulturu i razmenu informacija.

Ove konferencije i inicijative podstakle su dijalog i saradnju između zainteresovanih strana u poslovnim organizacijama da rade na postizanju ekonomskih, društvenih i ekoloških ciljeva predviđanjem rizika i predlaganjem preventivnih rešenja za njih.

Ali, kao što je ranije pomenuto, svi su oni dobrovoljni, tako da ne postoje mehanizmi koji bi obezbedili primenu njihovog sadržaja od strane kompanija, niti postoji pravni okvir za sprovođenje njihova primena ili evaluaciju aplikacije.

7. *Ograničenja o ostvarenju društvene odgovornosti u vezi održivog razvoja*

Različiti autori navode različita ograničenja i teškoće u implementaciji koncepta društvene odgovornosti i održivog razvoja. Najveći broj teoretičara ističe da su tri osnovna faktora koji ograničavaju formulisanje i praktičnu primenu ovog koncepta. U pitanju su: „ekološke granice fizičkog obima ekonomskih aktivnosti, granice ekonomskog blagostanja koje proizilaze iz rasta ekonomske aktivnosti i društvenih granica i granice ekonomskog rasta.“. Pri navedenom treba imati u vidu da još uvek nije postignut konsenzus o odnosu između ekonomskog rasta i blagostanja i ekološke i socijalne održivosti.²⁵

Ali sa naučne tačke gledišta (Fryras, 2005), tvrdi da postoji niz ograničenja koja otežavaju efektivni doprinos korporativne društvene odgovornosti razvoju, a on ih sumira na sledeći način:²⁶

- Vladina ograničenja po određenim pitanjima;
- Nedostatak ljudskih resursa;
- Društveno ponašanje članova kompanije i njihova usmerenost na tehnička i administrativna rešenja;
- Neuspeh da se inicijative korporativne društvene odgovornosti integrišu u razvojne planove.

²⁵ Paul Ekins: „Limits to growth and sustainable development: grappling with ecological realities“, Elsevier, Ecological Economics, Volume 8, Issue 3, 3. Decembar 1993. str. 269-288

²⁶ Mehdi Šafika, *Komunikacija i njen odnos prema društvenoj odgovornosti i životnoj sredini u ekonomskoj instituciji*, Master rad, Univerzitet u Alžiru, 2017, str19.

Pored toga, Evropska unija dodaje još jednu napomenu koja potvrđuje da se većina studija koje su se bavile društvenom odgovornošću preduzeća fokusirala na pitanja kao što je transparentnost i nije obraćala veliku pažnju na njenu ulogu u razvoju.

Ovaj nedostatak pažnje na uticaj i ulogu korporativne društvene odgovornosti u razvoju potvrđuje da njena primena u stvarnosti još uvek na početku puta. Pored toga, Evropska unija takođe pokazuje da postoje i druge negativne elemente kao što su: loša koordinacija između korporativnih napora i strategije razvoja u zemljama i neusklađenost korporativnih kultura²⁷.

Agenda 21, proizašla iz Konferencije Ujedinjenih nacija o životnoj sredini, održivom razvoju i ekonomskim institucijama održane u Rio de Žaneiru 1992. godine i koju su usvojili lideri više od sto zemalja, smatra da institucije igraju vitalnu ulogu u društvenom i ekonomskom razvoju zemalja. Ove institucije, bez obzira na njihov oblik, veličinu, prirodu osnivanja ili lokaciju, snose odgovornost za uticaj svojih aktivnosti na životnu sredinu.

To je dovelo do promene orijentacije ekonomskih institucija, koje su postale okarakterisane društvenim ponašanjem, jer su postale jedni od najvećih aktera u društvu. Njihova misija postala ne samo raspodela dobiti na ukupne akcije, ali i da snose svoju društvenu odgovornost u proizvodnji i distribuciji svog bogatstva između ostalih različitih aktera. Samim tim i privredne institucije tokom devedesetih godina prošlog veka pokazale su spremnost da svoje ekonomske projekte učine društveno odgovornim, pa su pristupile usvajanju društvenog ponašanja kroz izradu povelja poslovne etike i ekoloških i društvenih povelja. U tom periodu neke od velikih međunarodnih kompanija dovele su do osnivanja centralnih direkcija za održivi razvoj, koje preuzima na sebe da opravdaju praksu institucije u oblastima održivog razvoja.

A u svetlu savremenog razmišljanja ekonomske institucije, ova druga je postala partner u održivom razvoju, jer pored profitabilnosti, mora voditi računa i o drugim kriterijumima, uključujući zaštitu životne sredine i socijalnu pravdu. Sa ove tačke gledišta, svaka privredna institucija nastoji da integriše održivi razvoj u svoje upravljanje gde je ona aktivirana.

Uzimajući u obzir efekte bilo koje aktivnosti koju obavlja i stepen njegovog uticaja na usklađenost sa uslovima i zahtevima koje nameću zakoni i zakonodavstvo, kao što su zaštita životne sredine, očuvanje okruženja kroz upravljanje otpadom, smanjenje emisije gasova, obezbeđivanje zdravlja i bezbednosti za radnike i

²⁷ Aied Abdullah Al-Osaimi, *Društvena odgovornost preduzeća prema održivom razvoju*, Dr Al-Iazuri Scientific Publishing and Distribution House, Jordan, 2015, str.63.

zajednicu u kojoj posluju, imperativ je da ove institucije unaprede kvalitet života lokalne i globalne zajednice.²⁸

4.Uticaji koncepta društvene odgovornosti na korporativnu održivost

Koncept korporativne društvene odgovornosti i koncept održivog razvoja ispoljavaju brojne uticaje na društvene, privredne, socijalne, ekonomske i druge sfere. Oni su kao koncepti provereni i dokazani, ali ove koncepte treba kritički sagledavati i unapređivati.

1. Uticaj koncepta društvene odgovornosti na korporativnu održivost

Upotreba korporativne društvene odgovornost je efikasan alat za poboljšanje društvenih odnosa, pomaže u ublažavanju rizika, poboljšanju reputacije, dostizanju efikasnijih tržišta prodaji i brendiranju kod potrošača. Važni pokretački elementi u tome su korporativni lideri odgovorni za takve politike, da je promovišu i prati, uključujući kodekse ponašanja. Tako što će rukovodioci održivih objekata proceniti ekološke podatke o svom poslovanju na koherentnoj osnovi pre nastanka krize. Oni će uključivati kodekse ponašanja kao interaktivnu i preventivnu meru i definisati odgovarajuće standarde za tu svrhu. Ovo će biti dovoljno da se pronađu mehanizmi i procedure za konsultacije sa zainteresovanim stranama unutar i izvan ustanova, i poboljšaće socijalni dijalog kao sredstvo za konstruktivan dijalog između vlade, organizacija i zainteresovanih strana. Pored toga, takve politike su efikasnije kada su povezane sa nacionalnim i međunarodnim politikama i kada su usmerene na održivi razvoj.

Uloga kompanija u pravcu društvene odgovornosti u izvesnoj meri obezbeđuje podršku svih članova društva njenim ciljevima i razvojnoj misiji i priznavanju njenog postojanja i doprinosi uspehu njenih ciljeva prema prethodno planiranom. Takođe, doprinose zadovoljavanju potreba društva i njegovih neophodnih životnih zahteva, pored otvaranja novih radnih mesta kroz uspostavljanje dobrotvornih i socijalnih projekata razvojnog karaktera.²⁹

²⁸ Jacqueline Boysselly, *The influence of GSR communication on brand perceived value and trust*, The case of SUE in the food industry, Doctoral thesis, Université de pont pilier, France, p.147.

²⁹ Kasmi Al-Saeed, Društvena odgovornost kao efikasna opcija za održivost malih i srednjih preduzeća u Alžiru, *Journal of Financial and Business Economics JFBE*, University of Mohamed Boudiaf, M'sila, Alžir, 207, str. 77.

2. Društvena odgovornost preduzeća u promovisanju održivog razvoja

Novine USA Today je u svom broju izdatom 27. Marta 2003. na svojoj naslovnoj strani objavio izveštaj o ulozi više od sto američkih finansijskih i komercijalnih institucija u promovisanju njihove društvene odgovornosti, pošto je nekoliko velikih međunarodnih institucija dodelilo deo svog godišnjeg prihoda do 10% ili više, pa čak i dodeljivanje nekih filijala kompanije za pomoć ljudima sa ograničenim prihodima.³⁰

Jedan od vlasnika preduzeća tvrde da država ne može sama da obavlja sve usluge za zajednicu, pa bi velike kompanije i institucije trebalo da doprinesu darivanju, a ne samo reklamama u novinama ili predstavljanjem grupa segmentima društva.

A možemo da sumiramo najvažnije osnovne kriterijume kroz koje preduzeća i institucija ostvaruje društvena odgovornost i obezbeđuju učešća i razvoja društva. Da bi uspeh bio stvaran, kompanije i institucije bi mogli da integrišu ove standarde u sve svoje komponente, odeljenja i projekte koje sprovode kako bi obezbedile prisustvo društvene odgovornosti u svim korporativnim događajima.

Društvena odgovornost preduzeća se prvenstveno bavi ovim aspektima, budući da su napori da se kroz usvajanje društvene odgovornosti unapredi održivi razvoj u velikoj meri usmereni na ozbiljne pokušaje poboljšanja kvaliteta, opsega, obima kodeksa etičkog ponašanja, sistema upravljanja životnom sredinom, zdravlja na radu i bezbednost, izveštavanje, transparentnost, revizija i sertifikacija rada društvenih i ekoloških institucija.

Pored toga, društvena odgovornost doprinosi postizanju održivog razvoja fokusirajući se na načine poboljšanja kvaliteta, obima i veličine dobrovoljnih inicijativa koje se odnose na precizno definisane aspekte društvenog i održivog razvoja, posebno u pogledu pitanja životne sredine, zapošljavanja i razvoja zajednice (ekološke, socijalne i društvene dimenzija)³¹.

Koncept održivog razvoja obuhvata tri osnovne dimenzije i to: ekonomsku, ekološku i socijalnu. Iz ovih proizilaze niz posebnih, ili pojedinačnih fenomena održivosti. Navedene elemente treba posmatrati jedinstveno, odnosno integrisano jer između njih postoji visok stepen korelacije. Izostanak jedne dimenzije u

³⁰ Abdul Ghafour Daden, Hafsi Rashid, *Korporacija između postizanja konkurentnosti i determinanti društvene i ekološke odgovornosti*, studije i istraživanja, Aman, Jordan, 2016, str.158.

³¹ Mariam Katoush, *Orijentacija ka postizanju dimenzija održivosti kao ulaz u jačanje održivih institucija*, Doktorska teza, Univerzitet Farhat Abas, Alžir, 2018, str.149.

korporativnoj održivosti dovodi u pitanje opstanak na dugi rok, kako prirodnog, tako i društvenog poretka.

2. Zaključak

U savremenim uslovima korporativna društvena odgovornost i održivi razvoj predstavljaju ozbiljne izazove. Ekološki, socijalni, etički i društveni problemi sve više narastaju sa razornim dejstvima. Organizacije sve teže obezbeđuju sopstvenu održivost, zbog nedovoljne posvećenosti države, menadžmenta organizacije i zaposlenih u postizanju ravnoteže između sadašnjih, odnosno kratkoročnih i budućih dugoročnih ciljeva. Drugim rečima, neophodno je da korporativni sistemi donose odluke koje će biti u interesu poslovnih organizacija, ali da vode računa i o javnim interesima. Najveći efekat organizacije po ovom pitanju mogu postići ukoliko svojim delovanjem ne narušavaju prirodnu ravnotežu i ne pogoršavaju odnose u svojim organizacijama po pitanju uslova rada zaposlenih, zarada, poštovanje ljudskih prava, poslovanje bez bilo kakvih oblika diskriminacije, itd.

Uspešna i društveno odgovorna i održiva preduzeća danas praktično realizuju koncept održivosti i odgovornosti, ukoliko proizvode kvalitetne i proizvode po najnižim cenama. U radu je ukazano na neprihvatljivost klasičnog koncepta poslovanja, gde su organizacije praktikovale da na troškove poslovanja dodaju dobit i tako formiraju prodajnu cenu. Ovaj koncept se naziva troškovnim, a podrazumeva da se organizacija ne bavi troškovima, kao ključnim faktorom koji utiče na uspešnost i koji je pod kontrolom menadžmenta organizacije. Društveno odgovorne i održive organizacije shvataju da je prodajna cena formirana na tržištu u zavisnosti od ponude i tražnje i da se ona ne može povećavati, već je rešenje u smanjenju cene koštanja, odnosno troškova poslovanja. Najosetljiviji deo troškova su plate zaposlenih koje moraju biti na nivou okruženja, pa čak i nešto više od toga. Na ovaj način se ostvaruje konkurentska prednost, kao mehanizam za povećanje uspešnosti i održivosti organizacije.

Literatura:

1. Abdel-Alim R., *Obrazovanje za održivi razvoj*, Debono centar za podučavanje razmišljanja za izdavaštvo, Egipat
2. Al-Eid B. M., *Procena uticaja direktnih stranih ulaganja na ekonomski rast i održivi razvoj u ekonomijama Magreba*, Univerzitet Farhat Abas, Alžir, 2011.
3. Al-Hamdi F., *Marketinške dimenzije organizacione društvene odgovornosti i njene implikacije na zadovoljstvo potrošača*, Doktorski rad, Fakultet administracije i ekonomije, Univerzitet Al-Mustansirija, Irak, 2012.

4. Al-Osaimi A.A., *Društvena odgovornost preduzeća prema održivom razvoju*, Dr Al-Iazuri Scientific Publishing and Distribution House, Jordan, 2015.
5. Al-Munir R., *Obrazovanje za održivi razvoj*, Debono centar za proučavanje razmišljanja za izdavaštvo, Egipat
6. Al-Rahili Al, Dobrovoljno objavljivanje podataka o životnoj sredini u finansijskim izveštajima saudijskih akcionarskih društava, Saudijska korporacija osnovnih industrija kao studija slučaja, *Naučni časopis ekonomije i administracije*, Univerzitet Ain Shams, Kairo, Egipat
7. Abdel-Rahman A., *Kontrolisanje ukupnog učinka ekonomske institucije u Libiji u svetlu izazova održivog razvoja*, Doktorska teza, Univerzitet Tripoli, Libija, 2017.
8. Al-Rifi A., *Ekonomija životne sredine i ekološki problem*, Univerzitetska obrazovna kuća, Aleksandrija, 2015.
9. Al-Rifi A., *Ekonomija i problemi životne sredine*, Prvo izdanje, Univerzitetska obrazovna kuća, Aleksandrija, 2018.
10. Al-Saeed K., *Društvena odgovornost kao efikasna opcija za održivost malih i srednjih preduzeća u Alžiru*, *Journal of Financial and Business Economics JFBE*, University of Mohamed Boudiaf, M'sila, Alžir, 2007.
11. Al-Suhaibani S., *Društvena odgovornost i njena uloga u učešću privatnog sektora u razvoju: slučaj Saudijska Arabija*, Međunarodna konferencija o privatnom sektoru u razvoju, Bejrut, 23. i 25. Mart 2009.
12. Abu Zaid A. i drugi, *Ekonomski rast i održivi razvoj u arapskim zemljama*, Prvo izdanje, Arapski centar za istraživanje i političke studije za izdavaštvo, Katar, 2013.
13. Bakardjieva R., *“CSR and Sustainable Development“*, *Journal of Innovations and Sustainability“*, 2016.
14. Bouzid S., *Uloga dobrog upravljanja u postizanju održivog razvoja u arapskim zemljama*, Slučaj Alžira, Univerzitet Abu Bakr, Alžir, 2013.
15. Boysselly J., *The influence of GSR communication on brand perceived value and trust*, The case of SUE in the food industry, Doctoral thesis, Université De Pont Pilier, France
16. Daden A. G., Rashid H., *Korporacija između postizanja konkurentnosti i determinanti društvene i ekološke odgovornosti*, studije i istraživanja, Aman, Jordan, 2016.
17. Ekins P. „*Limits to growth and sustainable development: grappling with ecological realities“*, Elsevier, Ecological Economics, Volume 8, Issue 3, 3. Decembar 1993.
18. Fahmi M. S., *Društvena odgovornost*, Kuća nacionalnih knjiga i dokumenata, Aleksandrija, 2015.
19. Gharaibeh F. M., *Dimenzije arapskog društvenog razvoja*, Iana Scientific House for Publishing and Distribution, 2010.

20. Ghoneim O. T., *Održivi razvoj, njegova filozofija i metode planiranja*, 1. izdanje, Dar Al-Safa Publishing, Aman, 2006.
21. Hosni M., *Dimenzije održivog razvoja i njegov odnos prema lokalnom razvoju*, Master rad, Univerzitet Kasdi Merbah, Alžir, 2014.
22. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2013. – 2024.
23. Maarouf F. J., *Održivi razvoj i prostorno planiranje*, Prvo izdanje, Dar Al-Dijla Publishing, Jordan, 2016.
24. Mohareb A. A., *Održivi razvoj u svetlu izazova stvarnosti*, Nova univerzitetska kuća za izdavaštvo i distribuciju, Kairo, Egipat, 2015.
25. Quaiel F. et Capron M., *Le couplage responsabilité sociale des entreprises et développement durable, mise en perspective, enjeux et limites*, Revue Française de socio- économie
26. Radosavljević M., et. al: „*Upravljanje promenama - Sve je u kretanju*“, FPSP, Beograd, 2022.
27. Safika M., *Komunikacija i njen odnos prema društvenoj odgovornosti i životnoj sredini u ekonomskoj instituciji*, Master rad, Univerzitet u Alžiru, 2017, str19.
28. Shalabi I., *Uloga strategije kvaliteta u postizanju održivog razvoja u ekonomskoj instituciji*, Master rad, Univerzitet Almergib, Libija, 2013.
29. Tavit F., *Ekološko obrazovanje i njegova uloga u održivom razvoju*, Doktorska teza, Univerzitet Khidir, Alžir, 2013.

ULOGA RAČUNOVODSTVA U SAVREMENOM POSLOVANJU PREDUZEĆA

Nedžad Imamović

Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta Union – Nikola Tesla,
Beograd, Srbija; e-mail: nedžad.imamovic@fbsp.edu.rs

Aleksandra Gajdobranski

Fakultet za poslovne studije i pravo Univerziteta Union – Nikola Tesla,
Beograd, Srbija; e-mail: aleksandra.gajdobranski@fbsp.edu.rs

***Apstrakt:** Poslovanje savremenog preduzeća suočava se sa brojnim izazovima, a na tom putu računovodstvo čini ključnu polugu za uspešno savladavanje svih prepreka i najbolji odgovor na pomenute izazove od strane preduzeća. Osnovni preduslov za uspešno funkcionisanje jednog preduzeća je da menadžment pravovremeno raspoláže relevantnim informacijama o poslovnim događajima u preduzeću ali i izvan njega koji imaju uticaj ili u određenom trenutku mogu da utiču na funkcionisanje tog preduzeća. Kada govorimo o raspolaganju odgovarajućim informacijama treba naglasiti da je ono od ogromnog značaja za preduzeće ako imamo u vidu sve prethodno pomenute izazove od kojih se naročito ističu munjevit tehnički, ekonomski i društveni razvoj koji neminovno sa sobom donosi neprekidno praćenje uslova poslovanja i odnosa preduzeća sa njegovim okruženjem. Pomenuti razvoj istovremeno proizvodi rastuću složenost strukture privrednih institucija. Takva situacija postavlja sve veće i sve teže probleme pred menadžment preduzeća, kome su za donošenje optimalnih odluka potrebne kvalitetne informacije koje omogućavaju rešavanje pomenutih i sličnih problema.*

Računovodstvo predstavlja jednu od temeljnih funkcija u svakom preduzeću, pri čemu pomenuta funkcija obezbeđuje nadgledanje i kvantifikaciju svih novčanih tokova, upravljanje raspoloživim finansijskim potencijalima ali i pružanje preciznih i blagovremenih informacija koje su neophodno menadžmentu preduzeća za kreiranje poslovnih odluka. Računovodstvo, dakle, kao ključna poluga poslovnog sistema jednog preduzeća nosi značajnu ulogu u obezbeđivanju zdravog finansijskog stanja i poslovnog uspeha tog preduzeća. Računovodstvo samo po sebi čini „formalizovani i sistematizovani” segment celokupnog upravljačkog informacionog sistema koji ima zadatak da snabdeva menadžment preduzeća informacijama o toku poslovanja tog preduzeća. Sve to usmereno je na ostvarivanje efektivne i uspešne kontrole kao i praćenja imovinskog, finansijskog i prinostnog položaja preduzeća. Da bi preduzeće moglo uspešno da realizuje zacrtane sopstvene ciljeve, neophodno je sprovoditi ceo niz tzv. plansko-kontrolnih aktivnosti čime se iniciraju brojne promene u domenu materijalno-finansijskog poslovanja preduzeća. Gotovo sve informacije koje kreira i ostvaruje računovodstvo preduzeća imaju ključnu ulogu u pokretanju poslovnih aktivnosti, što ukazuje na direktnu sponu između ovog dela upravljačkog informacionog sistema i uspešnosti menadžmenta preduzeća. Kroz ovaj rad nastojimo da što preciznije utvrdimo i definišemo ulogu računovodstva preduzeća, kroz njegove najvažnije zadatke-poslove, metode ali i izazove sa kojima se ono suočava u svakodnevnoj praksi.

Ključne reči: preduzeće, računovodstvo, menadžment

THE ROLE OF ACCOUNTING IN THE CONTEMPORARY BUSINESS OF ENTERPRISES

Nedžad Imamović

Faculty of Business Studies and Law “Union - Nikola Tesla” University,
Belgrade, Republic of Serbia; e-mail: nedžad.imamovic@fbsp.edu.rs

Aleksandra Gajdobranski

Faculty of Business Studies and Law “Union - Nikola Tesla” University,
Belgrade, Republic of Serbia; e-mail: aleksandra.gajdobranski@fbsp.edu.rs

***Abstract:** The operation of a modern company faces numerous challenges, and on the way, accounting is a key lever for successfully overcoming all obstacles and the best response to the mentioned challenges by the company. The basic prerequisite for the successful functioning of a company is that the management has timely access to relevant information about business events in the company as well as outside it that have an impact or at a certain moment can affect the functioning of that company. When we talk about the availability of appropriate information, it should be emphasized that it is of great importance for the company if we keep in mind all the previously mentioned challenges, of which the lightning-fast technical, economic and social development that inevitably brings with it continuous monitoring of the business conditions and the relationship of the company with its environment. The mentioned development simultaneously produces a growing complexity of the structure of economic institutions. Such a situation poses more and more difficult problems for the company's management, which in order to make optimal decisions needs quality information that enables solving the mentioned and similar problems.*

Accounting represents one of the fundamental functions in every company, whereby the aforementioned function ensures the monitoring and quantification of all cash flows, management of available financial potential, but also the provision of accurate and timely information that is necessary for the management of the company to create business decisions. Accounting, therefore, as a key lever of a company's business system, plays a significant role in ensuring the company's healthy financial condition and business success. Accounting in itself is a "formalized and systematized" segment of the entire management information system, which has the task of supplying the company's management with information about the course of business of that company. All of this is aimed at achieving effective and successful control as well as monitoring the property, financial and profitability position of the company. In order for the company to successfully realize its own goals, it is necessary to implement a whole series of so-called planning and control activities, which initiate numerous changes in the domain of material and financial operations of the company. Almost all information created and realized by the company's accounting has a key role in starting business activities, which indicates a direct link between this part of the management information system and the success of the company's management. Through this work, we try to determine and define the role of accounting in the company as precisely as possible, through its most important tasks-jobs, methods, but also the challenges it faces in everyday practice.

Keywords: enterprise, accounting, management

UVOD

Počecemo od opštepoznate činjenice da je računovodstvo jedna od osnovnih funkcija svakog preduzeća koja mu prevashodno obezbeđuje registrowanje i analizu svih finansijskih transakcija, upravljanje finansijskim resursima preduzeća kao i kreiranje preciznih i blagovremenih informacija koje su neophodne menadžmentu preduzeća za donošenje poslovnih odluka. Kao jedna od ključnih komponenti poslovnog sistema, računovodstvo igra značajnu ulogu u obezbeđivanju „finansijskog zdravlja” i poslovnog uspeha preduzeća.

Savremeno poimanje računovodstva u naučnoj i stručnoj literaturi podrazumeva da ono obuhvata funkcije daleko šire od knjigovodstva, odnosno da je to sistemska celina koja obuhvata: knjigovodstvo, računovodstveno planiranje, računovodstveni nadzor, računovodstvenu analizu i računovodstveno informisanje. (Lučić, 2014)

Kroz ovaj rad nastojimo da sagledamo ulogu računovodstva, njegove najvažnije zadatke-aktivnosti, zatim metode koje primenjuje kao i izazove sa kojima se ono suočava. Osnovna suština računovodstva sastoji se u tome da svojom metodologijom i izveštajima pomogne lakše razumevanje poslovnog procesa i rezultata poslovanja, kao i da svojom informacionom podrškom omogući rukovodstvu preduzeća uspešnu realizaciju poslovnih poduhvata (Lale, 2014.)

Zbog svoje formalizovanosti, odnosno strogo propisanog jedinstvenog načina vođenja, knjigovodstvo dobija i karakter pravnog dokaznog sredstva, što se ne može reći za druge vrste dokumentovanih evidencija o proteklim poslovnim promenama. Pri tome nije značajno koja se tehnička sredstva koriste prilikom obrade podataka.

Važno je napomenuti da se knjigovodstvo završava računovodstvenim obračunima koji su sastavljeni za jedinicu računovodstvenog obuhvatanja kao celinu ili za njene sastavne delove, ili kao računovodstveni obračuni pojedine poslovne aktivnosti, na primer kao što je naknadna kalkulacija kupovine, proizvodnje ili prodaje. Računovodstveni obračuni su dakle, krajnji rezultat knjigovodstva. U računovodstvu se veliki značaj pridaje brojčanim informacijama, a to je jedini potpuni sistem kvantitativne analize, pa možemo sa sigurnošću reći da jedino računovodstvo obuhvata sve ono što se dešava u preduzeću. Zbog toga veoma su značajna tri osnovna cilja u savremenom poslovanju preduzeća poput rentabilnosti, solventnosti i likvidnosti. Ako uzmemo u obzir analizu rentabilnosti, tada je bitno znati kolika je stopa prinosa sredstava i stopa prinosa kapitala, zbog čega uzimamo u obzir indikatore ROA (*Return on Assets*) i ROE (*Return on Equity*) koji se najčešće koriste za analizu profitabilnosti u preduzeću.

1. POJAM, ULOGA I ZADACI RAČUNOVODSTVA

Računovodstvo je od samog svog nastanka bilo izvor najvećeg dela podataka neophodnih za donošenje odluka u preduzećima. Poslovanje preduzeća ne može se

ni zamisliti bez postojanja računovodstva kao registra poslovnih događaja. Računovodstvo treba da omogući sagledavanje stanja sredstava i izvora sredstava, utvrđivanja finansijskog rezultata preduzeća u savremenim uslovima. Zakonska obaveza svakog preduzeća je da organizuje računovodstvo prema zakonskim propisima. Organizacija računovodstva treba da bude efikasna, ekonomična i dinamična a uslov za to je između ostalog i usklađenost unutar računovodstvene funkcije.

Računovodstvo predstavlja sistem informacija pomoću kojih se analiziraju, obrađuju i prenose finansijski podaci nekog preduzeća, pri čemu preduzeće predstavlja bilo koji trgovački, privredni ili poslovni subjekat u javnom ili privatnom sektoru privređivanja. Na to ćemo se nadovezati i sledećom definicijom: „Računovodstvo je informacioni sistem koji meri poslovne događaje, procesira informacije u izveštaje, te komunicira pomoću informacija s donosiocima odluka pravne osobe”. (Gajdobranski A. , 2023)

Računovodstvo je u osnovi proces identifikacije, merenja i prezentovanja računovodstvenih informacija, sa ciljem da korisnicima takvih informacija omogući donošenje odluka na osnovu činjenica. (Benković, Milosavljević, & Dmitrović, 2018)

Kako je prikazano na šemi 1, računovodstvo predstavlja vezu između poslovnih aktivnosti i donosilaca odluka. Računovodstvo vrednuje poslovne aktivnosti evidentiranjem podataka o tim aktivnostima radi njihovog budućeg korišćenja.

Poslovođstvu i radnicima koji provode te aktivnosti mora da bude dostupna informacija koja će im reći koliko su uspešno obavljali posao u proteklom periodu i šta mogu očekivati u budućem vremenu.

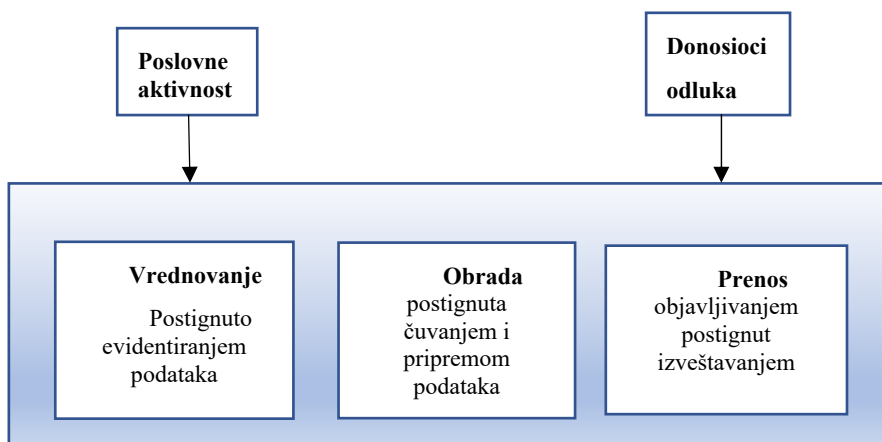
Finansijsko računovodstvo generiše izveštaje i daje ih vanjskim donosiocima odluka kako bi oni mogli proceniti da li je neko preduzeće postiglo zacrtane poslovne ciljeve. Ti izveštaji, namenjeni vanjskim korisnicima nazivaju se finansijski izveštaji.

Većina ljudi obično ne uspeva da shvati razliku između računovodstva i knjigovodstva. Podsećanja radi, reći ćemo da knjigovodstvo predstavlja proces kroz koji se evidentiraju poslovne promene i vode odgovarajuće evidencije. Kao takvo, knjigovodstvo je mehanički proces i ono se kao takvo konstantno ponavlja. Iako je, po mnogim mišljenjima, predstavlja mali deo računovodstva, može se slobodno reći da je taj deo itekako važan.

Nasuprot knjigovodstvu, računovodstvo predstavlja jedan uređen informacioni sistem koji kao takav treba da zadovolji potrebe korisnika tog sistema (poslovođstvo, organi upravljanja, zaposleni i sl.). Kao glavni ciljevi računovodstva mogu se navesti: analiza, razrada i korišćenje informacija.

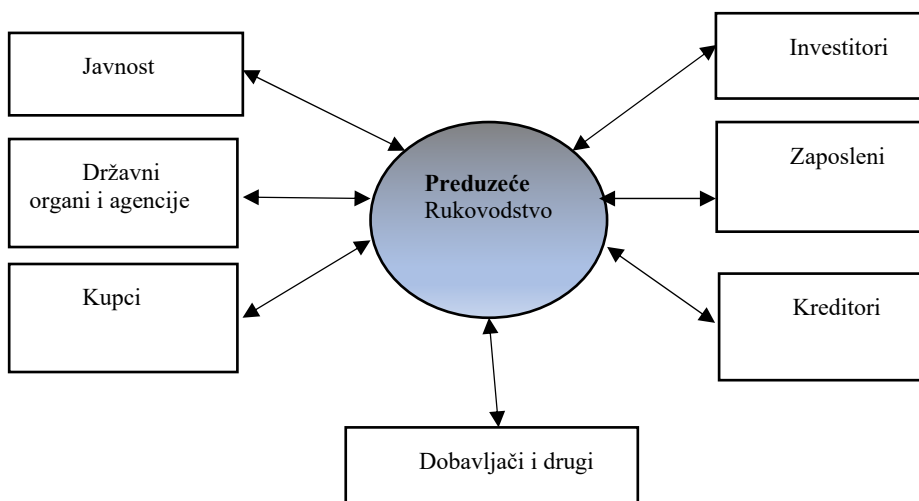
Šema 1

Računovodstvo kao informacijski sistem

Kada je reč o korišćenju računovodstvenih informacija, na narednoj šemi (šema 2) prikazani su korisnici računovodstvenih informacija koji iste koriste u svrhu donošenja poslovnih i drugih odluka (posloводство, organi upravljanja, investitori, kreditori, dobavljači i poslovni partneri, kupci, državni organi, kao i određene agencije, javnost i zaposleni).

Šema 2 Korisnici računovodstvenih informacija

Poslovne transakcije su poslovni događaji koji utiču na finansijski položaj poslovnog subjekta. Poslovni subjekti mogu svakodnevno imati stotine, ili čak hiljade transakcija. Te poslovne transakcije predstavljaju sirovi, neobrađeni materijal za računovodstvene izveštaje.

Transakcija može biti razmena vrednosti (kupovina, prodaja, isplata, uplata ili zajam) između dve ili više nezavisnih strana. Transakcija isto tako može biti neki poslovni događaj koji ima isti efekat kao i transakcija razmene, ali koji ne uključuje razmenu. Neki primeri transakcija koje nisu „razmena” su gubici nastali usljed požara, poplave, eksplozije ili krađe; fizičko habanje i trošenje mašina i opreme, i svakodnevna akumulisanja kamate. Sve poslovne transakcije se evidentiraju u novčanim jedinicama. Ovaj koncept se naziva „money measure” – „novčani izraz”.

Možemo slobodno reći, da je računovodstvo preduzeća servisna funkcija koja opslužuje kao interne tako i eksterne korisnike računovodstvenih informacija. „Budući da pruža informacije odgovornim osobama unutar poslovnog subjekta, kao i raznim eksternim subjektima, računovodstvo je deo ukupnog informacionog sistema poslovnog subjekta.” Deo računovodstva koji priprema informacije eksternim korisnicima naziva se finansijskim računovodstvom, dok se deo koji je primarno usmeren internim korisnicima naziva upravljačkim računovodstvom. Uloga računovodstva ogleda se u tome što ono pruža pomoć donosiocima odluka kroz vrednovanje, obradu i prenos informacija, pa se stoga ono deli u dve kategorije i to: upravljačko i finansijsko računovodstvo. (Milojević, 2010)

Iako postoji značajno preklapanje u funkcijama upravljačkog i finansijskog računovodstva, osnovna razlika među njima ogleda se u tome ko su glavni korisnici informacija koje oni pružaju. Finansijsko računovodstvo ima cilj da obezbedi i analizira informacije o ostvarenim efektima poslovanja, i to prvenstveno za eksterne korisnike (poreski organi, državni organi, razni partneri, akcionari i dr.). Krajnji proizvod finansijskog računovodstva jesu finansijski izveštaji (bilans stanja i bilans uspeha), koji moraju biti sastavljeni u skladu sa opšteprihvaćenim računovodstvenim standardima.

Upravljačko računovodstvo namenjeno je rukovodstvu preduzeća i ima za cilj obezbeđivanje i analiziranje informacija neophodnih za efikasno upravljanje preduzećem, odnosno obezbeđenjem informacija za potrebe kontrole, planiranja i poslovnog odlučivanja. Dakle, upravljačko računovodstvo obezbeđuje internoj upravi, donosiocima odluka, koji su zaduženi za ostvarivanje ciljeva profitabilnosti i likvidnosti, podatke o finansijskim, investicionim i operativnim aktivnostima.

Zaključujemo, da je računovodstvo od ogrmonog značaja za jedno preduzeće iz više razloga, a najprepoznatljiviji među njima su:

- 1) Informacije za donošenje odluka jer tačne i pravovremene finansijske informacije omogućavaju menadžmentu preduzeća da donosi informisane odluke o poslovanju, investicijama i strategiji poslovanja.

- 2) Zakonske obaveze, jer računovodstvo omogućava da preduzeće ispunjava sve zakonske obaveze u vezi sa porezima, izveštavanjem i drugim regulativama.
- 3) Transparentnost i poverenje gde dobro vođeno računovodstvo doprinosi transparentnosti poslovanja, što u krajnjem dovodi do porasta poverenja investitora, kreditora i drugih zainteresovanih strana.
- 4) Kontrola i upravljanje koji se ogledaju kroz pomoć koju računovodstvo pruža preduzeću u uspostavljanju sistema interne kontrole, koji je od presudnog značaja za sprečavanje prevara, grešaka i zloupotreba.

2. FUNKCIJA RAČUNOVODSTVA U SPEKTRU POSLOVNIH FUNKCIJA PREDUZEĆA

Posmatrajuću preduzeće kako celinu, koju čine određene funkcije, te funkcije u preduzeću mogu se podeliti na: upravljanje, rukovođenje i izvršenje.

Računovodstvo se uglavnom definiše kao podfunkcija upravljanja. S obzirom na to da računovodstvo predstavlja jedini potpun sistem kvantitativne analize u preduzeću, logično je da zauzima centralno mesto u informisanju menadžmenta preduzeća. Poslovno računovodstvo ima zadatak obuhvatanja i nadzora nominalnog i realnog robnog toka.

Da bismo što detaljnije razložili ulogu i značaj računovodstva u odnosu na ostale poslovne funkcije preduzeća, moramo postaviti pitanje: „Kakvu podršku odnosno ulogu računovodstvo daje pojedinim poslovnim funkcijama u preduzeću?”

Krenućemo od upravljačke funkcije gde se podrška računovodstva toj funkciji ogleda kroz sledeće: Ako upravljanje posmatramo kao proces vođenja preduzeća ka zacrtanom cilju, onda je neophodno meriti uspešnost s obzirom na ciljeve i planove, odnosno ukazati gde dolazi do odstupanja od standarda i pomoći u ispravljanju tih odstupanja. Računovodstvo, pritom, upotrebljava finansijske pokazatelje koji su najpogodnije sredstvo za praćenje i merenje poslovnih transakcija i kroz novčani izraz krajnjeg rezultata pokazuju uspešnost izvršenja planiranog cilja.

Ako je, pak, reč o podršci koju računovodstvo pruža razvojnoj funkciji, onda se to objašnjava ovako: unutar razvojne funkcije preduzeća realizuju se mnogobrojni vidovi ispitivanja i istraživanja sopstvene strukture i okoline, a onda se isti uz veliki broj gledišta i očekivanja transformišu u razvojne projekte. U tom pogledu računovodstvo obezbeđuje višestruke podatke i informacije, prevashodno knjigovodstvene koje su deo finansijskih izveštaja, zatim mnogobrojne planske i statističke, kao i analize ekonomskih pojava i kretanja koji su vezani za razvojna istraživanja i projekte kao i za njihovu realizaciju.

Podršku računovodstva tehničkoj funkciji preduzeća objašnjavamo na sledeći način: Proizvodno-uslužna odnosno tehnička funkcija okosnica je funkcije svakog preduzeća, pri čemu računovodstvo ima primarni zadatak da o svim aktivnostima

koje se mogu finansijski iskazati obezbedi adekvatne podatke i informacije na osnovu kojih će planirani proces biti sproveden ka svom cilju.

Podršku računovodstva komercijalnoj funkciji ogleda se kroz sledeće: Najveći broj spona sa okruženjem preduzeće realizuje kroz komercijalnu funkciju. Dakle, ona ima zadatak da iz okruženja obezbeđuje ulaze a da istom tom okruženju šalje izlaze iz poslovnih procesa preduzeća. Kako bi što bolje izvršila svoje zadatke komercijalnoj funkciji neophodni su raznovrsni računovodstveni podaci, kao što su podaci o: nabavnim cenama zaliha, obračunima zaliha, prometu zaliha, analizama zaliha, popisu zaliha i sl.

Podršku računovodstva finansijskoj funkciji preduzeća jeste najjača spona putem koje je računovodstvo povezano s finansijskom funkcijom. Ovde je reč o evidentiranju i likvidiranju svih računovodstvenih isprava i dostavljanju istih računovodstvu gde su one predmet knjiženja.

Kada je reč o podršci računovodstva pravnoj funkciji u preduzeću, onda računovodstvo obezbeđuje podatke koji su neophodni za obavljanje imovinsko-pravne poslova, a to su sledeći podaci: o stanju i promenama imovine, imovini koja se koristi putem izdavanja, obavezama plaćanja poreza na nepokretnosti, otkupu zemljišta i sl.

Podrška računovodstva kadrovskoj i administrativnoj funkciji preduzeća, objašnjava se na sledeći način: Kadrovska funkcija priprema odgovarajuće odluke i rešenja rukovodioca, na osnovu kojih zaposleni ostvaruju određena prava iz radnog odnosa ili imaju neke finansijske obaveze pri čemu su iste predmet knjiženja u računovodstvu, a kao najbolji primer jeste rešenje o zaradi zaposlenog.

Podrška računovodstva okruženju preduzeća ogleda se tako što državnim organima i javnosti treba obezbediti egzaktno podatke o poslovanju preduzeća, a ključna podrška državnim organima ogleda se kroz vođenje poreskog računovodstva i drugih evidencija o poreskim obavezama i potraživanjima preduzeća.

Treba napomenuti, da organizacija računovodstvene funkcije u preduzeću predstavlja komponentu upravljanja računovodstvom. Njen zadatak je da omogući što ekonomičnije izvršenje svih računovodstvenih postupaka, a u okviru njih i svih računovodstvenih poslova i zadataka, kao i da pruži neophodne računovodstvene informacije. Za racionalnu organizaciju računovodstvene funkcije u preduzeću neophodno je uspostaviti funkcionalan odnos između pojedinih funkcija preduzeća i harmoničnost unutar same računovodstvene funkcije.

Računovodstvo kao sistem sastoji se iz nekoliko delova, mi ćemo navesti neke od njih i opisati njihov značaj za samo računovodstvo. To su :

1. Knjigovodstvo – predstavlja metod evidentiranja poslovnih promena i događaja koji su se desili, a koji su dokumentovani i on ima istorijski karakter.
2. Računovodstveno planiranje – predstavlja planiranje ekonomskih događaja koji utiču na finansijske izveštaje kroz različite metode analize i uglavnom predstavlja kratkoročno planiranje.

3. Računovodstvene analize – predstavljaju uočavanje određenih pojava, njihovih tendencija, promena, učestalosti i one su kratkoročnog karaktera.

4. Računovodstvena kontrola – predstavlja ispitivanje i utvrđivanje ispravnosti primene računovodstva i računovodstvenih standarda u praksi, proveru poštovanja zakonskih okvira i može biti interna i eksterna.

Računovodstvo obuhvata nekoliko ključnih funkcija koje su od suštinskog značaja za efikasno poslovanje preduzeća:

- 1) *Evidentiranje transakcija*: Računovodstvo se bavi sistematskim beleženjem svih finansijskih transakcija preduzeća, uključujući prihode, rashode, kupovine i prodaje. Ovo omogućava precizno praćenje svih finansijskih aktivnosti i pruža osnovu za izradu finansijskih izveštaja.
- 2) *Priprema finansijskih izveštaja*: Računovodstvo je odgovorno za pripremu ključnih finansijskih izveštaja kao što su bilans stanja, račun dobiti i gubitka i izveštaj o novčanom toku. Ovi izveštaji pružaju važne informacije o finansijskom stanju, rezultatima poslovanja i tokovima gotovine preduzeća.
- 3) *Kontrola i revizija*: Računovodstvo omogućava kontrolu i nadzor nad finansijskim poslovanjem preduzeća, uključujući internu kontrolu i reviziju. Ove funkcije pomažu u otkrivanju i prevenciji grešaka i prevara, te osiguravaju tačnost i pouzdanost finansijskih informacija.
- 4) *Planiranje i budžetiranje*: Računovodstvo igra ključnu ulogu u procesu planiranja i budžetiranja, pružajući podatke potrebne za razvoj finansijskih planova i budžeta. Ovo omogućava preduzećima da planiraju svoje finansijske aktivnosti, postavljaju ciljeve i prate svoje performanse u odnosu na planirane ciljeve.

1. METODE I TEHNIKE RAČUNOVODSTVA U PREDUZEĆU

Izbor računovodstvenih metoda i procena utiču na prihod koji ostvaruje preduzeće. Da bi obezbedili odgovarajuće podudarajuće prihode i troškove, računovodstvo zahteva alokaciju troškova i procenu podataka koji neće biti poznati sa sigurnošću do nekog budućeg datuma. Na primer, računovođe procenjuju životni vek stalnih sredstava prilikom prijema. Međutim, tehnološke karakteristike bi mogle da skrate taj životni vek, dok redovno i stručno održavanje i popravka istih bi mogla da im produži vek trajanja. Stvarni upotrebni životni vek se neće znati sa sigurnošću sve do određenog datuma u budućnosti. Procena utiče kako na sadašnje tako i na buduće prihode. Iz razloga što postoji značajan raspon u pretpostavkama koje leže u procenama, menadžment i ostali korisnici finansijskih izveštaja moraju biti svesni uticaja računovodstvenih procena na prijavljeni prihod. Procene uključuju procentualnu vrednost nenaplativih potraživanja, povraćaja prodaje,

životni vek, povećanje ili smanjenje vrednosti, ukupnu proizvodnju, ukupna obrtna sredstva i prirodne resurse, period amortizacije i sl.

Ove procene nisu jednako važne za sve firme. Njihova važnost zavisi od grane privrede u kojoj firma posluje. Na primer, procenjena vrednost nenaplativih potraživanja za firme koje se bavi kreditnim karticama, kao što su Visa, MasterCard ili firmi za pružanje finansijskih usluga mogu imati značajan uticaj na zarade, ali recimo procena životnog veka sredstava može imati manji uticaj zato što one nisu toliko zavisne i ne utiču toliko na njihovo poslovanje.

Izbor metoda takođe utiče na prihod preduzeća. Opšteprihvaćene računovodstvene metode uključuju vrednosti nenaplativih potraživanja (procenat od neto prodaje i starenja potraživanja), metodu inventarisanja (prosečno ponderisana cena, fifo, lifo metod), metodu depresijacije i metodu priznavanja prihoda po mestu nastanka. Ove metode nastale su sa ciljem da se ostvare podudaranja prihoda i rashoda.

Dakle, računovodstvo koristi različite metode i tehnike za vođenje finansijskih evidencija i izradu izveštaja, a među njima se posebno izdvajaju:

- a) Dvojno knjigovodstvo pri čemu ova metoda omogućava precizno beleženje svake finansijske transakcije u najmanje dva računa (debit i kredit), čime se osigurava tačnost i balans u knjigovodstvenim evidencijama.
- b) Metoda tzv. akrualnog računovodstva jeste metoda koja beleži prihode i rashode kada se transakcije dogode, bez obzira na trenutak novčanog toka što omogućava tačnije odražavanje finansijskog stanja preduzeća.
- c) Metoda gotovinskog računovodstva u biti beleži prihode i rashode samo kada novac stvarno promeni ruke, što može biti jednostavnije za mala preduzeća sa manje složenim finansijskim operacijama.
- d) Računovodstvena analiza koja podrazumeva analizu finansijskih pokazatelja kao što su rentabilnost, likvidnost i zaduženost, kako bi se ocenila finansijska stabilnost i uspešnost preduzeća.

Pored profitabilnosti kao dugoročnog cilja u preduzeću, solventnosti i likvidnosti kao kratkoročnih ciljeva u preduzeću, indikatore profitabilnosti možemo izraziti sledećim odnosom:

ROA = Neto dobit : Ukupna sredstva

ROE = Neto dobit : Kapital

Vrednosti ova dva indikatora, izražavamo u procentima, gde ako je veća vrednost ovih indikatora veća je i profitabilnost, i obrnuto, ako je manja vrednost ovih indikatora manja je i profitabilnost. Profitabilnost raste sa povećanjem profita, a opada sa porastom utrošenih sredstava. Na profitabilnost utiču dve grupe faktora, i to: 1. faktor dobiti (obim proizvodnje, asortiman proizvoda, cena i utrošci sredstava za proizvodnju i radne snage, stepen korišćenja kapaciteta) i 2. faktor angažovanih sredstava (veličina sredstava i vreme angažovanja). Profitabilnost je veća ukoliko je

koeficijent obrta sredstava veći, i obrnuto, profitabilnost je manja ukoliko je koeficijent obrta sredstava manji. (Gajdobranski, Vemić, & Janković, 2023)

U praksi možemo govoriti i o rentabilnosti preduzeća. Rentabilnost preduzeća zavisi od ekonomičnosti proizvodnje i tržišne uspešnosti. Na primer, jedno poljoprivredno preduzeće rentabilno posluje ukoliko ostvaruje višak prihoda u odnosu na rashode, što se iskazuje kroz pozitivan finansijski rezultat odnosno dobit. U radu analiziramo jedno srednje poljoprivredno preduzeće (po jednom hektaru proizvodnje kukuruza) koje ostvaruje zaradu od 50 hilj./din sa angažovanim ukupnim sredstvima od mil./din i kapitalom od 600 hilj./din. Na osnovu datih podataka, izračunaćemo stopu prinosa sredstava (ROA) i stopu prinosa kapitala (ROE), tj.:

$$\text{ROA} = 50.000 : 1.000.000 = 5\%$$

$$\text{ROE} = 50.000 : 600.000 = 8,3\%$$

U našem primeru, stopa prinosa na angažovana sredstva (ROA) iznosi 5%, što ukazuje da su troškovi u poslovanju pokriveni, dok je ostvarena zarada na niskom nivou, jer analitičari polaze od stava da kod uspešnog poslovanja ROA ne treba da bude niži od 5%. Srednja poljoprivredna preduzeća angažuju veća sredstva u odnosu na iznos njihovog kapitala (što je slučaj i kod malih poljoprivrednih preduzeća), ona stoga imaju i manju vrednost pokazatelja ROA, u odnosu na velika poljoprivredna preduzeća. Stopa prinosa kapitala (ROE) iznosi 8,3%, što ukazuje da stopa prinosa kapitala po jednom hektaru proizvodnje kukuruza nije zadovoljavajuća, pa je potrebno angažovanje većeg iznosa kapitala. Pokazatelj ROE pokazuje vlasnicima kapitala koliko se efikasno koriste njihova sredstva, odnosno koliki je njihov prinos na investicije. Kod ovog pokazatelja, analitičari polaze od stava da kod uspešnog poslovanja ROE ne treba da bude niži od 15%. (Micajkova, 2016) Da bi savremeno preduzeće moglo da funkcioniše, pored metoda i tehnika kojima se služi, treba da ima imovinu, izvore finansiranja, postavljene ciljeve, i odgovarajuću organizacionu strukturu kako bi nesmetano funkcionisalo u pravcu rasa i razvoja.

1. UPRAVLJANJE RAČUNOVODSTVOM U PREDUZEĆU

Upravljanje računovodstvom u preduzeću kao deo ukupnog upravljanja preduzećem svodi se na usmeravanje, regulaciju i postizanje maksimalne ažurnosti u vezi sa ostvarenim poslovnim promenama, posmatrajući sa finansijskog aspekta. Upravljanje je proces. Podsetimo se, da u funkcije upravljanja u preduzeću ubrajamo: organizaciju, odlučivanje, kadrovanje, planiranje, kontrolisanje, komuniciranje i vođenje.

Upravljanje računovodstvom je kontinuirani proces, koje uz korišćenje specifičnih instrumenata kroz određene aktivnosti nastoji da omogući optimalno izvršavanje poslovnih ciljeva.

Finansijski položaj se odnosi na ekonomske resurse koje preduzeće kontroliše kao i potraživanja prema tim resursima na određeni dan, a drugi termin za to je kapital. Prema tome, preduzeće možemo posmatrati kroz vrednost ekonomskih resursa odnosno kroz vrednost ukupnog vlastitog kapitala, a to su: sredstva, obaveze, vlastiti kapital, osnovni kapital i sl.

Ukratko ćemo opisati svaki od navedenih resursa.

Kad je reč o sredstvima, ona predstavljaju ekonomske resurse koje preduzeće kontroliše i od kojih se očekuje da budu od koristi za buduće poslovne operacije. Neke vrste sredstava, na primer, gotovina i novac koje kupci duguju kompaniji (a nazivaju se potraživanja od kupaca) su novčane stavke. Druga sredstva – zalihe (roba koja se drži radi prodaje), zemljište, zgrade i oprema su nenovčane, fizičke stvari. Sredstva su i prava na patente, trgovačko ime ili autorska prava su nefizičkog karaktera.

Obaveze podrazumevaju sadašnje obaveze preduzeća da isplati gotovinu, preda sredstva ili pruži usluge drugim subjektima u budućnosti. U te obaveze spadaju dugovanja preduzeća, novčani iznosi koji se duguju dobavljačima za robe i usluge kupljene na kredit (nazivaju se obaveze prema dobavljačima), pozajmljeni novac (na primer, novac od zajmova koji se moraju vraćati bankama), plate i nadnice za zaposlene, porezi koji se duguju državi, kao i usluge koje treba izvršiti. Obaveze su, dakle, novčana potraživanja poverilaca koje su zakonski priznate kao dugovanja dužnika.

Vlastiti kapital predstavlja potraživanja od strane akcionara ili vlasnika udela prema sredstvima preduzeća. On je jednak preostalom udelu, ili preostalom kapitalu u sredstvima nekog subjekta koji preostaje nakon izmirenja obaveza tog subjekta. To je ono što bi preostalo kada bi sve obaveze bile isplaćene, što se može definisati neto sredstvima.

Osnovni kapital predstavlja iznos koji je, od strane akcionara, uloženi u konkretno preduzeće. Osnovni kapital se tipično deli na nominalnu vrednost i premiju po akciji, tj. Razlika između nominalne vrednosti i više cene po kojoj se akcija prodaje. Nominalna vrednost je iznos po akciji koji se evidentira na računu vlastitog kapitala preduzeća i minimalni je iznos koji se može navesti u izveštaju kao osnovni kapital. Zadržani poslovni dobitak predstavlja vlastiti kapital akcionara ostvarenih iz profitnih aktivnosti preduzeća i zadržan radi korišćenja u poslovanju.

Na kraju, potrebno je naglasiti da se računovodstvo preduzeća susreće sa mnoštvom savremenih izazova, koje smo već pomenuli u ovom radu, a oni uključuju i sledeće:

- a) Složenost regulativa koja se ogleda kroz stalne promene u računovodstvenim standardima i poreskim zakonima pri čemu iste mogu biti veoma zahtevne za praćenje i usklađivanje.

- b) Tehnološki napredak gde ubrzani razvoj tehnologije i računovodstvenih softverskih rešenja iziskuje i nameće potrebu za permanentnom obukom i prilagođavanjem svim promenama.
- c) Bezbednost i zaštita podataka, gde je zaštita finansijskih podataka od prevara i „cyber” napada odlučujuća za očuvanje integriteta i poverljivosti računovodstvenih podataka.

Navedeni izazovi koji stoje pred računovodstvenom funkcijom, iako ozbiljni sa stanovišta proširenja njenih zadataka i načina izvršenja tih zadataka, ne mogu da ugroze njenu značajnost, ukoliko se na njih pravilno reaguje. (Gajić, 2021)

ZAKLJUČAK

Računovodstvo kao funkcija ima ključnu ulogu u preduzeću, koju ostvaruje kroz precizno praćenje finansijskih transakcija, pripremu finansijskih izveštaja i podršku menadžment u donošenju poslovnih odluka. Uspešno računovodstvo doprinosi transparentnosti, usklađenosti sa zakonima i opštem finansijskom zdravlju preduzeća. Uprkos svim izazovima sa kojima se susreće a koje smo mogli spoznati kroz ovaj rad, pravilno i efikasno upravljanje računovodstvom omogućava preduzeću da se uspešno nosi sa svim promenama koje dolaze unutar i izvan preduzeća kao i da vodi svoje poslovanje na način koji će mu obezbediti održivost u poslu i na tržištu. Organizacija računovodstvene funkcije pre svega treba da bude efikasna i ekonomična. Ona će zavisiti od mnogih faktora i okolnosti, kao što su: veličina preduzeća, delatnosti kojom se ono bavi, tehničkih potencijala, strukture zaposlenih (starost, kvalifikacije i sl.) i na kraju tehnologije rada koja je uspostavljena u tom preduzeću.

Možemo zaključiti da se poseban značaj pridaje profitabilnosti preduzeća kojaukazuje na uspešnost poslovanja preduzeća na dugi rok. Ispunjenost ovog načela utvrđuje se analizom ostvarenog neto rezultata, poslovnog rezultata, ostvarenog prinosa na sopstveni kapital i ukupna sredstva, efekta finansijskog leveridža i pokriva kamata. Pored profitabilnosti kao dugoročnog cilja, poseban značaj imaju i kratkoročni ciljevi poput sigurnosti i likvidnosti, a koji ukazuju na stepen zaštite poverilaca i sposobnost preduzeća da izmiruje obaveze. Njegovi pokazatelji su visina sopstvenog kapitala i profitabilnost poslovanja, kao i adekvatnost finansiranja (koja se ispoljava u finansiranju stalne imovine sopstvenim kapitalom, a dugoročno vezanih obrtnih sredstava dugoročnim kapitalom i pretpostavlja analizu neto obrtnog kapitala i pokriva zaliha neto obrtnim kapitalom). Sigurnost i likvidnost preduzeća ispoljavaju se i u postojanju pozitivnih novčanih tokova iz poslovne aktivnosti što ukazuje na poboljšanje ili održavanje mogućnosti plaćanja preduzeća u budućnosti.

LITERATURA

- Benković, S., Milosavljević, M., & Dmitrović, V. (2018). Računovodstvo i revizija. U Ž.-J. N. drugi, *Finansijski menadžment, kontrola i menadžersko računovodstvo* (str. 36-67). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet organizacionih nauka.
- Gajdobranski, A. (2023). *Računovodstvo*. Beograd: Univerzitet "Union - Nikola Tesla" u Beogradu, Fakultet za poslovne studije i pravo.
- Gajdobranski, A., Vemić, M., & Janković, M. (2023). Neke specifičnosti obračuna troškova i amortizacije za računovodstvene svrhe na poljoprivrednom gazdinstvu. *Godišnjak Fakulteta za poslovne studije i pravo*, str. 178-197.
- Gajić, P. (2021). Uloga računovođe u budućnosti i izazovi računovodstvene profesije u očuvanju sopstvene značajnosti. U *Računovodstvena znanja kao činilac ekonomskog i društvenog napretka* (str. 79-97). Kragujevac: Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Lale, V. (2014.). *Računovodstvo*. Beograd: Univerzitet Union „Nikola Tesla“.
- Lučić, D. (2014). *Priručnik za primenu kontnog okvira*. Novi Sad: Agencija Laff.
- Micajkova, V. (2016). Preuzeto sa Institut Praktikum: <https://kursracunovodstva.casoviposmetkovodstvo.mk/pokazatelji-profitabilnosti-roa-i-roe/>
- Milojević, I. (2010). *Upravljačko računovodstvo*. Beograd: Međunarodna akademija nauka i Udruženj menadžera Srbije.

UPOTREBA TERORIZMA ZA OSTVARIVANJE SECESIONISTIČKIH CILJEVA

Branislav Milosavljević

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet Union Nikola Tesla
branislav.milosavljevic@fpp.edu.rs

Milan Glišović

Fakultet za poslovne studije i pravo, Univerzitet Union Nikola Tesla
milan.glisovic@fpp.edu.rs

***Apstrakt:** Secesionizam i terorizam dele istoriju složenih odnosa. Kada separatisti osporavaju legitimitet države čiji su deo, suprotstavljaju se protivniku koji je jači jer ima monopol nad upotrebom sile. Mnogi separatistički pokreti započinju kao miroljubivi poduhvat, ali sa neuspehom mirovnog rešenja pribegavaju upotrebi oružja i sile nad državom što je po svojoj prirodi nelegitimno. S druge strane, mnogi separatistički pokreti ne bi mogla da se odupre otvorenom napadu vladinih oružanih snaga. Kao rezultat toga, terorizam je postao omiljeni metod često upotrebljavan od strane separatista radi prenošenja poruke globalnoj javnosti. Kroz istoriju su secesionistički pokreti od strane matičnih država uvek percipirani kroz prizmu kršenja postojećeg i posledičnog uspostavljanja novog poretka. Zato je i secesija tumačena kao negativna pojava, a države koje su za to imale mogućnosti, nastojale su da joj se suprotstave upotrebom sile. Međutim, to nije bilo uvek efikasno. U takvim okolnostima pojedine terorističke grupe su korišćene za ponovno iscrtavanje državnih granica, sa novim geopolitičkim entitetom stvorenim iz postojećeg. Uz to, nacionalšovinisti teže da promene etnički heterogenu nacionalnu državu u etnički homogenu, proterivajući sa državne teritorije sve one koji nemaju određeno poreklo.*

Vođe secesionističkih pokreta opisuju trenutnu situaciju ne samo kao nepravednu već i nepodnošljivu, smatrajući da je promena, pa i ona sa upotrebom nasilja neophodna. U takvim okolnostima su akti nasilja okarakterisani kao opravdana odmazda protiv uspostavljene vlade ili određene većine. S tim u vezi, jedan od osnovnih ciljeva secesionističkog nasilja je da utiče na raspodelu moći i društvenu koheziju unutar date državne jurisdikcije. Zato vođe pokreta koriste nesigurnost i strah među određenom populacijom zagovaraju percepciju „drugosti“ da bi na taj način argumentovali izvor pretnje. To je najupečatljivije obeležje jedinstvene potkategorije nacionalističkih grupa poznatih kao „etno-nacionalistički“ ili „etnički terorizam“.

***Ključne reči:** dezintegracija države, terorizam, secesionizam, identitet, nacionalne manjine*

THE USE OF TERRORISM TO ACHIEVE SECESSIONIST GOALS

Branislav Milosavljević

Faculty of Business Studies and Law, University “Union-Nikola Tesla” Belgrade

branislav.milosavljevic@fbsp.edu.rs

Milan Glišović

Faculty of Business Studies and Law, University “Union-Nikola Tesla” Belgrade“

milan.glisovic@fbsp.edu.rs

Abstract: Secessionism and terrorism share a history of complex relationships. When separatists challenge the legitimacy of the state of which they are a part, they confront an opponent who is stronger due to its monopoly on the use of force. Many separatist movements begin as peaceful endeavors, but upon the failure of peaceful solutions, they resort to the use of weapons and violence against the state, which is inherently illegitimate. On the other hand, many separatist movements would be unable to withstand an open attack by government armed forces. As a result, terrorism has become a favored method frequently employed by separatists to convey their message to the global public. Throughout history, secessionist movements have always been perceived by the parent states through the lens of violating the existing order and consequently establishing a new one. Hence, secession has been interpreted as a negative phenomenon, and states that had the capability have sought to counter it through the use of force. However, this has not always been effective. In such circumstances, certain terrorist groups have been used to redraw state borders, with a new geopolitical entity created from the existing one. Additionally, nationalists strive to transform an ethnically heterogeneous nation-state into an ethnically homogeneous one, expelling from state territory all those without a specific ethnic background.

Leaders of secessionist movements describe the current situation not only as unjust but also intolerable, believing that change, even if it involves violence, is necessary. In such circumstances, acts of violence are characterized as justified retaliation against the established government or a certain majority. In this regard, one of the fundamental goals of secessionist violence is to influence the distribution of power and social cohesion within the given state jurisdiction. Therefore, movement leaders use insecurity and fear among a particular population to advocate a perception of "otherness," thereby arguing the source of the threat. This is the most distinctive feature of a unique subcategory of nationalist groups known as "ethno-nationalist" or "ethnic terrorism."

Keywords: state disintegration, terrorism, secessionism, identity, national minorities

UVOD

U određenoj meri, separatizam i terorizam su dva različita fenomena, ali ih možemo analizirati u koegzistirajućim i preklapajućim odnosima. Pojedni pokreti su po svojoj prirodi separatistički i vode terorističke organizacije što ukazuje na njihovo otelotvorenje. Međutim, važno je napomenuti da nacionalizam ne mora uvek da bude usmeren prema separatizmu i obrnuto. Primer navedenog su separatističke verske zajednice uskih razmera poput Amiša, koji održavaju geografsku odvojenost od šireg američkog društva stvarajući sopstvena ruralna naselja. To po svojoj prirodi predstavlja oblik separatizma koji nije nacionalistički usmeren niti teži stvaranju nezavisne države. Pored toga, neobjektivna je tvrdnja da svaki pokret koji je po svojoj prirodi separatistički karakter i da upotrebljava terorizam. U krajnjoj liniji i svako nasilje se nemože podvesti pod terorizam.

S obzirom na navedeno, potrebno je apostrofirati odnose između nacionalizma, separatizma i terorizma. Prvo, mnogi separatistički pokreti su ukorenjeni u nacionalizmu i često upotrebljavaju nacionalističku retoriku kao sredstvo za mobilizaciju i podršku za ostvarivanje svojih ciljeva (Ryabinin, 2017: 6-7). Iako određeni separatistički pokreti cilju ostvarivanja svojih misija koriste nasilje i terorizam, ipak se ne može se ova tvrdnja ne može generalizovati. To između ostalog ukazuje na složen odnos između separatizma i terorizma. U prilog tome je da određeni separatistički pokret može imati više različitih frakcija koje imaju različiti strateški pristup. U stvarnosti najočitiji primer je raznolikost kurdskih pokreta (političkih partija) u Turskoj, Iraku, Iranu ili Siriji (Hevian, 2013: 96-103). Pojedine političke opcije mogu favorizovati nasilne akcije za postizanje svojih ciljeva, dok se druge oslanjaju na nenasilne strategije (npr. formiranje političkih partija koje pokušavaju da deluju u okviru postojećeg državnog sistema). Drugim rečima, ne pribegavaju svi separatistički pokreti nasilju ili terorizmu ali države ponekad diskurzivno konstruišu miroljubive separatističke pokrete kao terorističke pokrete (Pokalova, 2010: 431-439).

Iako su mnogi separatistički pokreti vođeni nacionalizmom, obrnuto nije neophodno s obzirom da krajnji cilj nije uvek uspostavljanje nezavisne države od strane nacionalističkih pokreta. U aktuelnom trenutku evidentan je porast broja nacionalističkih pokreta na evropskom prostoru, ali oni predstavljaju samo reakciju na izražene migrantske probleme sa namerom da potisnu migrante i nemaju za cilj odvajanje od postojećih država.

OSNOVNA OBELEŽJA I ISTORIJSKA RETROSPEKTIVA SECESIONIZMA

Pojam secesija ima svoje korene u latinskim rečima *secession* (odvajanje), i *secedere*, što znači ići, zbog čega se predmetni pojam vezuje za odlazak ili povlačenje sa nekog mesta. Međutim secesija je znatno više od tog pojma jer predstavlja složen proces, čiji je rezultat stvaranje nove države. Pored toga, secesija nije trenutna činjenica, jer uvek podrazumeva složen niz zahteva, odluka, pregovora i (ili) borbe, koji mogu ali i ne moraju da dovedu do uspostavljanja nove državne tvorevine (Kohen, 2006: 14). Proces secesije započinje onog trenutka kada predstavnici stanovništva koje je naseljeno na određenoj teritoriji proglase najčešće putem deklaracije o nezavisnosti, novu državu na toj teritoriji.

Sa druge strane, funkcija priznanja državnosti predstavlja složeno pitanje u međunarodnom pravu. U skladu sa deklarativnom teorijom, u procesu stavljanja države priznanje nema posebnu funkciju, jer se radi o formalnom konstatovanju o postojanju nove države od strane druge. Prema konstitutivnoj teoriji o priznanju, tek široko rasprostranjeno priznanje država stvara novu državu (Crawford, 2006: 19–28).

Bez obzira na stavove suprotstavljenih teorija, u kontekstu stvaranja države secesionističkim procesom uglavnom je prihvaćeno da priznavanje teritorijalnog entiteta koji se odvaja od matične države ima izvesnu ulogu u ostvarivanju državnosti (Dugard & Raič 2006: 99), a potvrda toga su i tvrdnje samih secesionista. Istorijski posmatrano, međunarodno priznanje državnosti bilo je glavni spoljnopolitički cilj svakog secesionističkog pokreta. Primer za to je priznanje Bangladeša od strane Indije, pri čemu je priznanje nove države od strane regionalnih sila 1971. godine, bilo ključno za uspeh otepljenja Bangladeša od Pakistana. Suprotno tome, neuspeh Turske Republike Severni Kipar da stekne široko priznanje za svoj pokušaj, započet 1983. godine, da se otcepi od Kipra, ukazuje da konačani ishod državnosti tek treba da se ostvari (Crawford, 2006: 376).

Uže određenje secesije je definiše kao „stvaranje države upotrebom sile ili pretnjom silom bez pristanka matične države“. Predmetno apostrofiranje matične države podrazumeva da secesija uključuje odlazak određenje teritorijalne zajednice ili kolonijalnih entiteta sa teritorije države. Zahtevajući protivljenje secesiji od „bivšeg suverena“ (matične države), ta definicija implicira nastavak postojanja matične države nakon secesije. U kontekstu teritorijalne zajednice koja želi da se odvoji od matične države, zajedno sa upotrebom sile ili pretnje silom od strane secesionističkog pokreta, protivljenjem i nastavkom postojanja matične države, definicija isključuje iz pojma secesije mnoge slučajeve stvaranja države, kao što su

države koje su nastale raspadom Sovjetskog Saveza, Čehoslovačke i Jugoslavije tokom perioda koji se naziva „dobom secesije“ nakon rušenja Berlinskog zida (Buchanan, 1997: 301)

Uopšteno analizirano, mnoga određenja definišu pojam secesije kao „stvaranje nove države međunarodno priznate na određenom prostoru koji bio deo određene suverene države ili deo kolonijalnog entiteta. Takva određenja pretpostavljaju postojanje matične države i manjinske grupe koja pokušavaju da se otepe a koje su često zasnovane na teritorijalnom principu sa izrazitim istorijskim i kulturnim identitetom (Radan, 2008: 18).

Iako je secesija decenijama bila tema akademskog istraživanja, njeno koherentno i sveobuhvatno određenje i dalje nedostaje. Pri tome je evidentno i učestalo pozivanje na „samoopredeljenje“, „nezavisnost“, „suverenitet“ ili „regionalizam“, ali i „poddržavnu politiku“, „nacionalizam“ ili „separatizam“. Predmetni pojmovi apostrofiraju izvesne različite aspekte ovog fenomena. I pored toga evidentno je nastojanje da se pomire između legitimiteta i politike. Tako na primer, pojam „separatista“ afirmiše relativizaciju pokretača promene kao pristrasnost (ideološka ili politička) strane koja etiketira. Reč ima suštinski negativne konotacije, a na protivnike je primenjuju oni koji podržavaju prodržavni pogled na aktuelno stanje. Sa druge strane, secesionističke grupe upotrebljavaju nazive kojima izbegavaju pežorativni prizvuk separatizma i favorizuju upotrebu pojmova kao što su „nacionalistički“, „demokratski“ ili „pokret za nezavisnost“.

Secesionistički pokreti su kroz istoriju uvek posmatrani kao nosioci kršenja postojećih odnosa i ujedno stvaranje novog poretka, zbog čega se apostrofira negativni karakter. Zato su se i države suprotstavljale ovoj pojavi korišćenjem sile, koja ne mora uvek biti efikasno sredstvo. Jedan od poznatih primera efikasno realizovane secesije je Holandije u 16. veku iz sastava Habzburške monarhije. Sa druge strane, poznat je primer neuspešne secesije u 19. veku, južnih država i formiranja Konfederativnih država Amerike. I dok je američki kontinent bio u periodu dekolonizacije u isto vreme na evropskom prostoru se završavalo doba kolonijalne podele, na američkom prostoru zabeleženi su različiti slučajevi secesionizma. Uspešnim secesionizmom smatra se slučaj Teksas, a sa druge strane slučaj Jukatan u Meksiku i Republike Riogrande u Brazilu koji su pridruženi matičnim državama. Iako je početak prošlog veka bio opterećen priznanjima novonastalih država od strane matične države, kraj Prvog svetskog rata i formiranjem Lige naroda doneli su izvestan pomak u poimanju secesionizma. U ovom periodu fokus je posebno bio na one one države koje se proglašavaju nezavisnim odnosno priznanje otepljene teritorije. Suštinska rasprava u ovom periodu odnosila se na dilemu da li otepljene teritorije postaju nezavisne države samo činom otepljena ili je neophodno priznanje od strane drugih država. Kroz

istoriju mišljenja stručnjaka po ovom pitanju su se razlikovala, a to je i karakteristika i aktuelnog trenutka (Baar, 2020: 1-2).

Sve do početka Prvog svetskog rata secesionizam je pored ostalog predstavljao najpoženiji metod uspostavljanja novih država. U periodu od druge polovine 18. do početka 20. veka secesionizam je posebno bio izražen na prostorima Jizne i Centralne Amerike među španskim kolonijama kao i slučajevima Grčke od Otomskog carstva i slučaju Belgije i Holandije.

Nakon Prvog svetskog rata usledio je period u kome je saglasnost suverena imala primarni značaj u uspostavljanju novih država, naročito u periodu dekolonizacije. I pored toga stvaranje novih država secesiom, korišćenjem sile i bez dopuštenja matične države bili su posebno izraženi, a poseban slučaj je Izraela i Palestinske države (Milosavljević & Štrbac, 2019:282-290)

Kao uspešni često se navode Indonezija, Severna Koreja, Bangladeš i drugi. Iako je evidentna različitost u ostvarivanju nezavisnosti, ipak se mogu uočiti zajednički elementi koji se ogledaju u korišćenju sile (oružani sukob) i bez saglasnosti matične države. Sa druge strane, treba napomenuti da su zabeleženi i neuspeli pokušaji (Katanga i Biafra) kao i sporna secesija Somalilanda. Nakon završetka Drugog svetskog rata, kolonijalni posedi velikih sila posebno Francuske i Velike Britanije izrazili su nameru za ostvarivanjem nezavisnosti. U pojedinim slučajevima nezavisnot je ostvarena upotrebom mirnih narodnih protesta (Filipini 1946. godine, Indija 1947. godine, Gana 1957. godine). Međutim, pojedini slučajevi ukazuju da je nezavisnost mogla biti jedno dostignuta upotrebom sile od strane narodnooslobodilačkih armija i primenom gerilske taktike kao što je to bio slučaj u Vijetnamu i Indoneziji. Poseban primer dugotrajne borbe je slučaj Nacionalno oslobodilačkog fronta Alžira u sticanju nezavisnosti od francuske vlasti u dužem vremenskom periodu (od 1954 do 1962. godine) uz primenu terorizma u urbanim sredinama kao i na teritoriji Francuske (Sánchez-Cuenca, 2019: 59-68).

Na prostoru Palestine u periodu britanske vladavine, arapi i jevreji su koristili terorističke akcije prema protivničkim zajednicama. Dalji razvoj otpora britanskoj vlasti na ovom prostoru obeležile su posebne terorističke akcije prema britanskim ciljevima. Posebno su se istakle grupa Irgun i Borci za slobodu Izraela, pri čemu je Irgun 1946. Godine aktivirao bombu u hotelu King David u Jerusalimu, u napadu u kojem je poginulo 96 ljudi. Sa druge strane, Borci za slobodu ubili su lorda Mojna, britanskog rezidenta za Bliski istok, u blizini njegovog sedišta u Kairu. Pored toga, terorizam je sa izvesnim uspehom koristio komunistički Vijet Min u pretžno gerilskom sukobu sa francuskim snagama radi oslobođenja Vijetnama od kolonijalne vlasti (Chaliand & Blin, 2007: 213-215).

Novom talasu terorizma, 1960-ih godina posebno su doprineli pojedini događaji kao što je rat u Vijetnamu, koji je između ostalog za posledicu imao i

široke proteste u svetu u kome su SAD i njeni saveznici optuživani da održavaju nezavisnost Južnog Vijetnama na račun većine naroda vijetnama. Drugi događaj je bila ozbiljno sučeljavanje između Kine i Sovjetskog Saveza vezano za budućnost svetskog komunizma. Naime, Mao Ce-Tung je optužio sovjetsko rukovodstvo da je napustilo revolucionarni pravac radi uspostavljanja dalje saradnje sa Zapadom. Za povećanu upotrebu terorizma posebno je značajan arapsko-izraelski rat u junu 1967. godine, kada su Fatah, Narodni front za oslobođenje Palestine (PFLP) i ostale palestinske grupe izazvale rat koji bi doveo do potpunog uništenja izraelske države od strane arapskog sveta koji ga okružuje. Palestinske borbene grupe uspele su da promovišu sukob, a vođstvo su preuzeli Sirija i Egipat, ali krajnji ishod nije postignut. Uobičajeno nazivan „šestodnevni rat“ doneo je potpunu pobedu Izraela koji je sa svojim oružanim snagama okupirao Sinajsku pustinju (uključujući pojas Gaze), sirijsku Golansku visoravan i celu Zapadnu obalu Jordana, uključujući potpunu kontrolu nad Jerusalimom (Oren, 2002).

Posle velikog poraza, različite palestinske grupe su uspostavile krovnu organizaciju, Palestinsku oslobodilačku organizaciju (PLO), koja je obuhvatala značajne palestinske grupe. Po uzoru na Alžir i Južni Vijetnam, PLO je imao primarni cilj da započne opšti rat protiv izraelske države. Pored navedenog u ovom periodu posebno je bio zastupljen talas pokreta za građanska prava koji je doprineo započinjanju novog talasa terorizma. Tako na primer u Severnoj Irskoj su uglavnom katoličke grupe sprovodile mirne proteste kao što je to ostvarivao Pokret za građanska prava Martina Lutera Kinga u SAD. Međutim, proteste je obeležilo nasilje od strane protestantskog (unionističkog) dela stanovništva. To je bilo posebno izraženo u Londorderiju i naročito Belfastu. U takvim okolnostima je 1969. godine došlo do ponovnog uspostavljanja Irske republikanske armije koja je svojim delovanjem i upotrebom terorizma odvoji Severnu Irsku od matične države (Gus, 2012: 901-904).

SEPARATIZAM I TERORIZAM

Zajednički element u svim slučajevima je postojanje asimetrične borbe za moć između pristalica nezavisnosti ili veće autonomije, koji predstavljaju podnacionalnu jedinicu i centralne vlasti. Ponekad se pobunjenici, ili ljudi koji predstavljaju podnacionalnu jedinicu, upuštaju u oružani sukob, što može dovesti do dugotrajnih konflikata (Hironaka, 2005: 83-94).

Pobunjenici najčešće nemaju kapacitete da se efikasno bore protiv centralne vlasti, pa se opredeljuju za terorističku taktiku kao sredstvo agitacije za nezavisnost. Sama secesija je „formalno povlačenje iz centralne vlasti od strane jedinice članice“

što takođe uključuje komponentu međunarodnog priznanja. Secesija je inače redak događaj u svetskoj politici, posebno u razvijenim demokratskim državama. Sa druge strane, ukoliko koriste terorizam u ostvarivanju secesionističkih ciljeva, onda secesionistički pokreti nemaju simpatiju šire međunarodne zajednice. Još jedna zajednička tačka, političko nasilje, u nekom trenutku izbija u svakom od tih slučajeva, po pravilu zbog društvenog, pa i kulturnog osporavanja (Ross, 2007: 1-4).

Terorizam se javlja kao rezultat asimetrične prirode konflikta, gde je jedna strana značajno moćnija od druge. U većini situacija, vlada predstavlja moćan "legitimni" nosilac vlasti, iako neki mogu smatrati tu moć nelegitimnom, te koriste nasilje kao sredstvo borbe protiv državne moći. Zato se terorizam može posmatrati kao prirodni ishod percipirane represija od strane separatista što dovodi do nasilnog odgovora, ali ne vojnim putem zbog nedostatka odgovarajuće moći. Ipak, terorističke akcije izgledaju veoma različito u mnogim slučajevima. Na mnogo načina, veze između secesionizma i terorizma postaju očigledne jer je terorizam moguć na svakom mestu gde postoji asimetrija moći između različitih grupa. Važno je istaknuti da mnoge pristalice nezavisnosti nastoje da deluju u okviru postojećih demokratskih struktura kada god je to moguće, s ciljem da na taj način ostvare svoj krajnji cilj – secesiju. U nekim situacijama, terorizam nije prihvaćen ni među grupama koje teže suverenitetu i međunarodnom priznanju. S druge strane, terorističke grupe koje slede nacionalističke ili separatističke ideje imaju mnogo sličnosti sa drugim vrstama terorista, kao na primer slične taktike, napade na vladu i nevladine mete, ubijanje i ranjavanje velikog broja lica, sve u potrazi za ostvarenjem političkih ciljeva. Nosioци takvog delovanja su obično motivisani da se upuste u terorizam zbog niza društvenih okolnosti i političke specifičnosti koje mogu uključiti nepravdu, nesposobnost vlade, endemsku korupciju i represiju. I pored toga, postoji jedna vitalna razlika, a to je kontrola određene teritorije koja je mnogo važnija za nacionaliste i separatiste nego za bilo koju drugu vrstu terorizma. U takvim okolnostima pojedine terorističke grupe se pozivaju na ponovno iscrtavanje državnih granica, sa novim geopolitičkim entitetom stvorenim iz postojećeg. Pored toga, nacionalisti streme da transformišu etnički raznoliku nacionalnu državu u etnički homogenu tako što proteruju sve koji ne pripadaju određenom etničkom poreklu. Lideri takvih pokreta predstavljaju trenutnu situaciju ne samo kao nepravednu već i kao nepodnošljivu, apostrofirajući da je promena, pa i nasilna, neophodna. U takvim okolnostima akti nasilja su okarakterisani kao opravdana odmazda protiv uspostavljene vlade ili pripadnika većine (Eidelson & Eidelson, 2003: 182).

Jedan od glavnih ciljeva predmetnog nasilja je uticaj na podelu moći i društveno jedinstvo u okviru određene državne jurisdikcije. Pri tome, vođe pokreta

promovišu snažan osećaj „drugosti“ uzimajući u obzir osećaj nesigurnost i strah među članovima zajednice kako bi potvrdili da su im „drugi“ duboko pretili. To je posebno izraženo među nacionalističkim grupama kao što su „etno-nacionalistički“ ili „etnički terorizam“ (Reinares, 2005: 119-121).

Separatistički pokreti često uključuju političke organizacije koje zahtevaju odvajanje određene teritorije i njenog društva od države kojoj formalno pripadaju. Međutim, savremeni nacionalistički pokreti se uveliko razlikuju ne samo po obimu podrške koju uživaju unutar referentne populacije, već i po obimu i intenzitetu njihovih separatističkih ciljeva. Naime, samo u nekim slučajevima u kojima prevladavaju zahtevi za jedinstvenom ili jedinstvenom državnošću, nacionalistički pobunjenici su usvojili terorizam. Drugim rečima, ne postoji direktna uzročna veza između separatističkog nacionalizma kao izraza političkog nezadovoljstva, socio-ekonomskih ili identitetskih pitanja i terorističkog nasilja. Suprotno često prihvaćenom mišljenju, ne samo van akademskih krugova već i među naučnicima, nacionalistički separatizam sam po sebi ne objašnjava pojavu separatističkog terorizma. Ovo ukazuje na potrebu da se razmotre određene veze između ideologije, njene masovne podrške i upotrebe nasilja za postizanje političkih ciljeva (Forest, 2019: 74-78).

Iz tih razloga je važno poznavanje strukturnih i situacionih varijabli koje utiču da terorizam postane verovatan izbor pojedinih grupa koje podržavaju separatističke težnje. Važno je prepoznati ključne društvene, ekonomske, kulturne i političke uslove koji povećavaju mogućnost da se određene terorističke organizacije razvijaju iz šireg nacionalističkog pokreta. U tom kontekstu, uzroci koji dovode do separatističkog terorizma, kao što su unutrašnje dinamike i spoljni pritisci na te organizacije, trebali bi biti u skladu sa općim uzrocima terorističkih fenomena i razvojem terorističkih grupa. S tim u vezi, fokus je na slučajevima registrovanim od kasnih 1960-ih u zapadnim razvijenim društvima, iako se uočavaju i njihove neposredne prethodnice i trenutni izgledi za širenje širom sveta. Kao što je poznato, nije neuobičajeno da nacionalistički pokreti teže separatizmu, čak i ako naglasak na takvim namerama može tokom određenog perioda oscilirati. Takav cilj se ponekad izjednačava sa stvaranjem nove suverene države zasnovane na kolektivitetima kao što su nacija ili geografski prostor koji naseljavaju. U ovom kontekstu, pažnja je usmerena na slučajeve zabeležene od kasnih 1960-ih u zapadnim razvijenim društvima, iako se takođe razmatraju i njihovi neposredni prethodnici i trenutni trendovi širenja širom sveta. Poznato je da nacionalistički pokreti često teže separatizmu, iako intenzitet tih težnji može varirati tokom vremena. Ovaj cilj ponekad se poistovećuje sa stvaranjem nove suverene države zasnovane na kolektivitetima kao što su nacija ili određeni geografski region.

U takvim okolnostima, separatizam se poistovećuje sa težnjom ka nezavisnosti. Međutim, separatističke ambicije mogu se takođe odnositi na pridruživanje određenoj zemlji i njenom stanovništvu već postojećoj državi, što u tom slučaju predstavlja iridentizam. Oba koncepta, separatizam i iridentizam, podrazumevaju sumnju u legitimitet postojeće države među onima koji teže tim ciljevima. Ponekad takvi stavovi predstavljaju vrlo mali deo populacije u određenoj manjini, dok u drugim slučajevima mogu činiti značajan deo. Razlozi za sumnju u adekvatnost i legitimitet postojeće države i njenih institucija mogu biti različiti, uključujući sećanja u političkoj kulturi, socio-ekonomske i kulturne diskriminacije, percepciju neefikasnosti centralne administracije, ili čestu represiju od strane vladajuće većine (Calvert, 2010: 68-76).

Nezavisne i iredentističke političke organizacije ponekad pribegavaju nasilju kako bi ostvarile svoje ciljeve. U takvim situacijama, kolektivno nasilje može uključivati i terorizam. Ono što terorizam čini posebnim oblikom nasilja su tri osnovne osobine koje ga razlikuju od drugih vrsta nasilnih društvenih interakcija (Reinares, 2003a: 391-401).

Prvo, nasilje se smatra terorističkim kada izaziva značajne psihološke efekte unutar određene populacije ili društvene grupe. Ovo nasilje dovodi do široko rasprostranjenih emocionalnih reakcija kao što su strah i anksioznost, što može uticati na stavove i ponašanje ljudi u tom društvu, i to u većoj meri nego što bi njegove stvarne ili potencijalne materijalne posledice (poput fizičke štete na ljudima i imovini) zahtevale. Drugo, da bi nasilje bilo klasifikovano kao terorizam, ono mora biti sistematično i relativno nepredvidivo. Obično je usmereno protiv ciljeva koji su odabrani zbog svoje simboličke važnosti u određenom kulturnom i institucionalnom kontekstu. Treće, nanošenje štete tim ciljevima služi kao sredstvo za prenošenje poruka i pretnji, čime terorizam postaje mehanizam komunikacije i društvene kontrole. Terorizam može biti sproveden od strane različitih aktera s širokim spektrom ciljeva. Kada terorizam ima političku konotaciju, to znači da ima za cilj uticanje na raspodelu moći i društvenu koheziju unutar države ili u širem međunarodnom kontekstu, i obično se sprovodi s namerom da se ostvare nacionalistički, separatistički ili iredentistički politički ciljevi. Ako terorizam pokušava da promeni postojeći politički poredak ili se koristi radi održavanja aktuelnih odnosa moći i društvenog uređenja, dobija pobunjenički karakter. Separatistički terorizam je, po definiciji, vrsta pobunjeničkog terorizma. U tom kontekstu, terorizam se može koristiti kao deo šireg spektra nasilja ili kao primarni metod koji separatistički pobunjenici usvajaju u svojoj borbi (Calvert, 2010: 1-5).

U stvari, terorističke organizacije, koje su male naoružane tajne grupe specijalizovane za terorizam, mogu se naći unutar sektora nacionalističkog pokreta. Talas savremenog terorizma koji je započeo kasnih 1960-ih godina bio je velikim

delom pokrenut od strane terorističkih organizacija koje su se formirale kao radikalizovani izraz nacionalističkih pokreta. Društvene strukture i ekonomske složenosti povezane sa modernizacijom, uključujući napredne mreže transporta i komunikacija, igraju značajnu ulogu. Ove mreže ne samo što povećavaju ranjivost društva, već takođe olakšavaju mobilnost terorista i omogućavaju im pristup publicitetu, čime doprinose uslovima koji su pogodni za terorizam (Targ, 1988: 121-134).

To je najverovatniji razlog što su se terorističke organizacije koje su zalagale za nacionalističke separatističke ciljeve pojavile ili delovale od kasnih 1960-ih, uglavnom u zapadnim industrijskim i visoko urbanizovanim društvima. Najpoznatiji primeri su Irska republikanska armija (*Irish Republican Army - IRA*) u Ujedinjenom Kraljevstvu i Baskija Domovina i sloboda (*Euskadi ta Askatasuna - ETA*) u Španiji. Prva je ubila skoro 2.000 ljudi do kasnih 1990-ih, dok smrtni slučajevi koje je prozrokovala druga organizacija iznose oko 800 u istom vremenskom periodu. Drugi značajni slučajevi terorizma uključuju Nacionalni oslobodilački front Korzike (*Fronte di Liberazione Naziunale di a Corsica - FLNC*) u Francuskoj, Oslobodilački front Kvebeka (*Front de Libération du Québec - FLQ*) u Kanadi i Oružane snage narodnog otpora (*Fuerzas Armadas de Liberación Nacional - FALN*) u Portoriku. Ukupna smrtnost izazvana aktivnostima ovih terorističkih organizacija bila je od jedan do nekoliko desetina poginulih, što je značajno manje u poređenju sa ranijim periodom. Bilo je i brojnih drugih više ili manje relevantnih slučajeva, kako po broju poginulih, tako i po periodu u kome su takve oružane grupe bile aktivne, u navedenim, ali i u drugim državama (Gus, 2012: 914-915).

ODRŽIVOST SEPARATISTIČKOG TERORIZMA

Ako ne postoji konkretna vrsta aktivne sponzorske pomoći ili pasivne podrške izvan granica države, opstanak terorističke organizacije obično zavisi od stepena podrške koju dobija od lokalnog stanovništva ili društvene tolerancije unutar te populacije. Na primer, Irska republikanska armija je dobijala podršku od potomaka irskih imigranata u SAD-u, ETA je imala utočište u jugozapadnom delu Francuske i mesta za obuku u Alžiru i od oružanih grupa u Palestinskoj oslobodilačkoj organizaciji, dok je portorikanski FALN imao podršku kubanskih vlasti. Bez sumnje, terorističke organizacije koje se zalažu za nacionalističke separatističke ciljeve razvijaju pažljivo osmišljene strategije mobilizacije kako bi dobile podršku ili toleranciju unutar svoje populacije. U stvari, one vode borbu za

legitimitet, nastojeći da stvore i institucionalizuju subkulturu nasilja. Uspeh ovih strategija mobilizacije snažno je određen odgovorima države na terorizam.

Međutim, ključno pitanje je da li postoji veza između opstanka iredentističkih terorističkih organizacija i društvene klase kojoj većinom pripadaju njihovi članovi. Uporedna analiza o poreklu i razvoju nasilnih nacionalističkih sukoba u nekim zapadnim razvijenim društvima pokazala je da obrazovani aktivisti iz srednje klase često dominiraju među onima koji pokreću separatistički terorizam. Ali kontinuitet takvog nasilja bili su uslovljeni stepenom u kojem su mladi muškarci iz nižih društvenih slojeva stekli dominaciju unutar tajnih oružanih organizacija, a radnička klasa postala većina među njihovim pristalicama. To je bio slučaj sa etnonacionalističkim terorističkim organizacijama kao što su ETA u Baskiji i IRA u Severnoj Irskoj.

Analizirajući naučna istraživanja u ovoj oblasti evidentan je nedostatak potvrde pretpostavke koja se u sociološkim studijama često prihvata bez detaljne provere, da će nacionalistički sukobi neizbežno dovesti do nasilja i terorizma kada podele postanu značajne i neprijateljska grupa bude definisana kao manjina na osnovu etničke ili kulturne pripadnosti. Često se pretpostavlja da terorističke organizacije ili naoružane grupe koje sistematski primenjuju terorističke akte imaju tendenciju da slede logičan put samoodržavanja. U takvim slučajevima, terorizam prestaje da bude sredstvo za postizanje nacionalističkih ciljeva i postaje sam sebi cilj, način i stil života terorista. Ova logika obično podrazumeva važne promene u obrascima viktimizacije koje su usvojili pobunjenici separatisti. Kada organizacioni kontinuitet u velikoj meri zavisi od aktivne podrške ili pasivne tolerancije referentne populacije, a narodna simpatija ili pristanak bude smanjen, ljudi iz iste etničke ili verske grupe onih koji praktikuju terorizam i sami postaju mete (Port, 2006: 124-129)

Od sredine 1990-ih, kada su lideri ETA shvatili da je njihova teroristička organizacija u opadanju i da se suočava sa široko rasprostranjenim kritikama, baskijski umereni nacionalisti i, pre svega, nenacionalistički građani postali su glavne mete separatističkog nasilja. Slično tome, nakon što su se pojavile mogućnosti za rešavanje sukoba zahvaljujući političkim inicijativama i pregovorima između centralnih vlasti i regionalnih lidera, radikalni separatisti Sika su značajno promenili svoje mete, što nije moglo biti objašnjeno samo frakcijskim rivalitetom. Dok su tokom prve polovine 1980-ih godina većinu žrtava u Pendžabu činili hindusi, u drugoj polovini tog perioda veliki deo žrtava bili su Siki (Reinares, 2003: 59-67).

Navedeno ima značajne implikacije za vladine inicijative koje nastoje da mirno regulišu društvene i političke antagonizme. Što više teroristička organizacija uspe da mobiliše značajne resurse, to je manje efikasna, bar u kratkom roku, bilo

koje regulacione mere koje su planirane i sprovedene, a demokratske institucije postaju važnije u rešavanju nacionalističkog separatističkog spora koji je prešao u nasilne oblike.

Dosadašnja praksa upućuje na zaključak da u srednjoročnom i dugoročnom periodu političke reforme usvojene u okviru predstavničkih institucija i od strane legitimnih vlasti obično pokazuju kao efikasne u zadovoljavanju, ili barem u delimičnom ispunjavanju, nacionalističkih zahteva, što može dovesti do opadanja ili čak nestanka terorističkih organizacija koje teže separatističkim ciljevima. Međutim, demokratske vlade moraju donositi odluke uzimajući u obzir raznolikost kolektivnih identiteta i političkih privrženosti već prisutnih među pogođenim građanima. Ova raznolikost može ograničiti domet nacionalističkih separatističkih postignuća i sprečiti ispunjavanje radikalnih očekivanja nezavisnih ili iredentističkih terorističkih organizacija.

STUDIJA SLUČAJA-(NE)USPEŠNI IRSKI SECESIONIZAM

Severna Irska je ustanovljena kao sastavni deo Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske 1921. godine, zakonom britanskog parlamenta. Ovo je dovelo do podele ostrva Irske na dva odvojena entiteta: Irsku Slobodnu Državu na jugu, koja je 1937. godine postala Republika Irska, i Severnu Irsku na severu, koja je ostala deo Ujedinjenog Kraljevstva. Ova podela u velikoj meri odražava verske razlike na terenu, budući da je većina populacije u onome što će postati Republika bila katolička, dok je većina u Severnoj Irskoj bila protestantska i snažno je podržavala nastavak unije sa Ujedinjenim Kraljevstvom. Međutim, značajno je napomenuti da Severna Irska sadrži značajnu katoličku manjinu, od kojih su mnogi izrazili otvoreno nezadovoljstvo sa ustavnim uređenjem (Murray & Tonge, 2005:1-3).

Upotreba nasilja, naročito terora, kao i pokušaji da se razreši nasilje kroz različite mirovne predloge, bili su istorijski veoma zastupljeni na prostoru Severne Irske. Treba napomenuti da je nasilje bilo evidentno u formiranju Severne Irske, a podela je usledila nakon englesko-irskog rata od 1919. do 1921. godine, koji je i bio rezultat oružanog ustanka irskih nacionalista protiv britanske vladavine. Kao i kod drugih slučajeva nasilja, u Severnoj Irskoj je ono u velikoj meri povezano sa pitanjima teritorijalnosti i političke kontrole. Nasilje je korišćeno kao jedno od sredstava, pored učešća u političkom sistemu od strane aktera s ciljem obezbeđenja svojih željenih ciljeva u pogledu političke kontrole nad teritorijom. Između ostalog, nasilje u Severnoj Irskoj je uticalo na ponovljene mirovne inicijative, ali u odnosu

na druge slučajeve, na kraju je došlo do prihvatanja i primene Sporazuma na Veliki petak iz 1998. godine.

Sporazum je doveo do važnih promena u upravljanju Severnom Irskom. Konkretno, umesto da vlast bude direktno vođena iz Londona, uveden je novi oblik decentralizovane vlasti koji je počeo da funkcioniše u decembru 1999. godine. Treba napomenuti da je britanska vlada uvela direktnu vlast 1972. godine kao odgovor na aktuelne sukobe. Međutim, povratak decentralizovane vlasti 1999. godine nije značio vraćanje prethodnih struktura vlasti iz pre 1972. godine. Umesto decentralizovane vlasti pod dominacijom unionista, što je izazvalo proteste republikanaca i doprinelo problemima, Sporazum na Veliki petak je uspostavio izabranu skupštinu zasnovanu na konsocijacionizmu. Cilj je bio da se stvori politički sistem koji balansira odnose između unionističkih i republikanskih zajednica i omogućava zajedničko učešće u vlasti. Sporazum je uspostavio decentralizovani sistem vlasti u Severnoj Irskoj sa 108 članova Skupštine koji su izabrani proporcionalnim sistemom kako bi se osigurala pravična reprezentacija različitih grupa (McGarry & O'Leary 2004: 267-268).

Posebna karakteristika Skupštine je obaveza svih izabranih članova da se identifikuju kao „unionisti“, „nacionalisti“ ili „drugi“, što je ključni element konsocijacionizma. Da bi značajan zakon bio usvojen u Skupštini Severne Irske, potrebna je specifična većina koja uključuje podršku oba bloka – unionističkog i nacionalističkog. Ovo znači da je potrebna većina u celokupnoj Skupštini kao i u oba bloka, ili 60% većina u Skupštini uz najmanje 40% podrške iz oba bloka. Dakle, u važnim zakonodavnim pitanjima potrebno je „paralelno pristajanje“ da bi se neka mera usvojila. Istorija decentralizovanog političkog sistema u Severnoj Irskoj pokazuje da, iako je deljenje vlasti možda ključno za postizanje mirovnog sporazuma u podeljenim zajednicama, to ne osigurava lako postizanje ili nesmetano funkcionisanje takvih aranžmana. Politički sistem koji je nastao iz Sporazuma na Veliki petak često je bio pogođen ozbiljnim nesuglasticama i sukobima između suparničkih političkih partija sa linije unionista i nacionalista. Ova neslaganja su uključivala sukobe oko simboličkih pitanja, kao što je broj dana kada će se zastava Britanske unije vijoriti iznad gradske skupštine u Belfastu, do optužbi za postojanje špijunskog lanca Šin Fejn za IRA i neslaganja oko legitimiteta i brzina razoružanja IRA (Halliday & Neil, 2015: 530-538).

Unionističke stranke su više puta odbile da nastave saradnju sa republikanskim strankama, naročito sa Sinn Féinom, što je dovelo do obustave rada Skupštine i vraćanja direktne vlasti iz Londona. Najduža obustava trajala je od 2002. do 2007. godine, kada su britanska i irska vlada, zajedno sa unionističkim i republikanskim partijama, potpisali Sporazum iz St. Andrews-a koji je ponovo uspostavio Skupštinu (Wilford, 2010: 144-146). I pored ovih poteškoća,

decentralizovani sistemi su nastavili da funkcionišu i razvijaju se, doprinoseći miru u Severnoj Irskoj. Primer ove promene je odgovornost za policiju u Severnoj Irskoj. Iako britanska vojska i dalje ima prisustvo u Severnoj Irskoj, njen uticaj na policijske poslove je značajno smanjen u odnosu na period nemira. Sada je potpuna odgovornost za policiju prebačena na Policijsku službu Severne Irske.

Međutim, suštinski aspekt irskog problema je mnogo kompleksniji i obuhvata i ulogu spoljnih aktera. Republika Irska je bila aktivna u različitim fazama sukoba i mirovnog procesa, dok su različiti članovi američke vlade i društva imali značajne uloge u različitim periodima i na različite načine u Severnoj Irskoj. Prema dostupnim podacima 2013. godine bilo je preko 35 miliona iraca-amerikanaca, što predstavlja blagi pad u odnosu na 40 miliona prijavljenih tokom 1980-ih godina (Kliff, 2013).

Velika zajednica irskih Amerikanaca pokazala je značajan interes za događaje u Severnoj Irskoj i pružala podršku različitim stranama u sukobu. Ovaj interes i podrška su se očitovali na različite načine, uključujući i finansijsku pomoć IRA iz SAD-a. Predsednik Bill Clinton je imao ključnu ulogu u mirovnom procesu a više poseta Severnoj Irskoj pokazalo je važnost uloge koju su američki političari imali pre i posle postizanja Sporazuma na Veliki petak. Takođe, SAD su bile domaćin jednog od spoljnih posrednika, bivšeg senatora Georgea Mitchella, u pregovorima koji su doveli do ovog sporazuma. Da bi osigurale podršku republikanaca, SAD su imale sekundarnu ulogu u Humes-Adams sporazumu iz 1993. godine. Nesigurnost oko buduće američke finansijske pomoći i povezanost između Clintonove administracije i vlade u Dublinu bili su ključni za postizanje dogovora između dva suprotstavljena politička lidera o novom mirovnom procesu, ali još uvek nije jasno da li su SAD vršile pritisak na London da oslobodi republikanske zatvorenike (McGarry & O'Leary 2004: 8-8).

Sporazum na Veliki petak doveo je do postizanja određenog nivoa mira u Severnoj Irskoj. Iako je nasilje nastavilo da se javlja, ali u mnogo manjem obimu, i ponekad su se pojavili politički nesuglasice koje su uzrokovale povremene obustave decentralizovanih institucija, mir je u osnovi očuvan. Međutim, ključna pitanja koja ostaju nerešena su hoće li mir biti dugoročno održan i kakav će biti konačni ishod u vezi sa ustavnim statusom Severne Irske. Potpisivanjem Sporazuma, postignut je značajan korak u procesu pomirenja u Severnoj Irskoj. Ovaj istorijski sporazum označio je formalni kraj dugog perioda sukoba koji je trajao tri decenije i rezultirao velikim gubicima života. Sporazum je uspostavio okvir za političku saradnju između različitih zajednica u Severnoj Irskoj, prvenstveno unionista koji se identifikuju kao Britanci i nacionalista koji se identifikuju kao Irci. Cilj sporazuma bio je da se reše pitanja vlasti, ljudskih prava i ustavnog statusa Severne Irske kroz aranžman o deljenju vlasti.

Sporazum je uspешan u očuvanju relativnog mira, ali nije rešio sve osnovne probleme. Ustavni status Severne Irske i dalje je sporno pitanje. Sporazum uključuje odredbe o mogućem referendumu o ujedinjenju sa Irskom, ako dođe do značajne promene u javnom mnjenju. Međutim, pitanje da li će Severna Irska na kraju ostati deo Ujedinjenog Kraljevstva ili se pridružiti Republici Irskoj i dalje je predmet rasprava i spekulacija. Budućnost mira u Severnoj Irskoj zavisi od nekoliko faktora, jer se oslanja na stalnu posvećenost svih strana sporazumu, sposobnost da se reše socio-ekonomski problemi koji izazivaju nezadovoljstvo i kapacitet za efikasno upravljanje i rešavanje političkih nesuglasica. Takođe, spoljašnji faktori poput uticaja Brexita i promene u širem geopolitičkom pejzažu mogu takođe uticati na stabilnost mirovnog procesa.

ZAKLJUČAK

Terorizam, koji predstavlja političku borbu motivisanu emocijama, primenjuje se kako u unutrašnjoj, tako i u spoljnoj politici. Različite situacije u kojima je terorizam korišćen dovode do njegove raznovrsnosti i razvoja novih karakteristika. Pojava novih oblika terorizma, koji se javljaju u različitim kontekstima i dimenzijama, ne dovodi do njegovog nestanka na duži rok. Drugim rečima, promene u političkim uslovima rezultiraju različitim oblicima terorizma sa specifičnim karakteristikama.

Terorističke grupe sa nacionalističkom ili separatističkom ideologijom imaju mnogo zajedničkog sa drugim vrstama terorista. Koriste slične taktike, napadajući kako vladine tako i nevladine ciljeve, uzrokujući smrt i povrede mnogim ljudima, sve u ime političkih ciljeva. Ove grupe često opravdavaju svoje terorističke aktivnosti raznim socio-političkim nepravdama, kao što su nepravda, nesposobnost vlade, raširena korupcija i represija. Ipak, ključna razlika je što je kontrola teritorije od mnogo veće važnosti za nacionaliste i separatiste nego za druge vrste terorizma.

Kod većine ideoloških terorista, kao što su anarhisti, religijski ekstremisti (od hrišćanskih protivnika abortusa do islamističkih džihadista), desničari, levici, aktivisti za prava životinja i zaštitu životne sredine, kao i drugi ekstremisti, često se može primetiti da opravdavaju nasilje na globalnom nivou i možda se vide kao deo međunarodnog pokreta. Suprotno tome, nacionalisti i separatisti su daleko više usmereni na domaće aspekte: granice koje definišu geopolitičku kartu i kontrola nad određenim teritorijama su im od ključne važnosti. Njihovi zahtevi za odvojenim ili ujedinjenim državama obično su ono što ih razlikuje od drugih vrsta terorizma koje su motivisane političkom filozofijom ili težnjom za društvenim ili političkim promenama.

Najefikasnija strategija u borbi protiv terorizma je ona koja se prilagođava specifičnim okolnostima, akcijama i uticajima određenih terorističkih pretnji. Vladine mere protiv nacionalističkog i separatističkog terorizma bile su najuspešnije kada su se fokusirale na duboko ukorenjene pritužbe koje obično pokreću političko nezadovoljstvo. Bayman smatra da uspešne vladine strategije za suzbijanje nacionalističkog terorizma treba da osnaže nezadovoljne članove zajednice, uključuju moderatne članove u konstruktivne političke procese i podstiču samokontrolu unutar te zajednice. Takođe, treba graditi poverenje među svim delovima populacije da se poboljšanja mogu postići bez upotrebe nasilja i da pravda može biti obezbeđena za sve članove društva. S druge strane, članovi globalne dijaspore su manje motivisani ili zainteresovani za podršku nasilnim separatističkim ili nacionalističkim grupama kada ideologija tih grupa više nije relevantna.

Kada razmatramo budućnost mira u Severnoj Irskoj, postoji nekoliko razloga za nadu da će on biti očuvan, osim ako se nasilje ponovo ne pojavi. Sporazum na Veliki petak ima svoje kritičare, posebno u vezi sa svojim uticajem na socijalne podela. Kritike se često usmeravaju na konsocijacionalne institucije koje dele vlast i samo produbljuju razdvajanje između dve zajednice, bez uticaja na smanjenje socijalnih podela. Kao rezultat toga, republikanske i lojalističke grupe i dalje žive u odvojenim zajednicama, a u nekim slučajevima, izgradnja novih zidova mira nakon Sporazuma na Veliki petak još više je naglasila razdvajanje nego što je to bilo tokom perioda otvorenog nasilja.

Međutim, osnovno pitanje odnosi se na konačni ustavni status Severne Irske, tj. da li će se secesija koju je IRA zahtevala koristeći nasilje ostvariti mirnim putem? Secesija Severne Irske od Ujedinjenog Kraljevstva bila je dugotrajni cilj mnogih republikanaca, posebno onih povezani sa IRA-om (Irskom republikanskom armijom). Ovaj cilj je u velikoj meri motivisan istorijskim, političkim i socijalnim neuspesima, gde su mnogi verovali da bi jedini način da se reše duboke podele u Severnoj Irskoj bio kroz potpunu političku transformaciju i ujedinjenje sa Republikom Irskom. Međutim, s obzirom na složenost situacije i multiplikaciju faktora koji utiču na region, ključno pitanje ostaje kako će se taj cilj ostvariti da li će biti moguće postići miran ishod ili će biti potrebno pribegavati nasilju. Takva mogućnost predviđena je Sporazumom na Veliki petak, koji definiše da ako većina populacije u Severnoj Irskoj slobodno izrazi želju da se odvoji od Ujedinjenog Kraljevstva i ako to prihvati većina u Republici Irskoj, tada će strane u sporazumu dozvoliti da se to desi. S druge strane, procenat katoličke populacije raste u odnosu na protestantsku populaciju. Moguće je da će u nekom trenutku u budućnosti katolička populacija nadmašiti protestantsku zajednicu, ali ostaje neizvesno da li će takva većina dovesti do ustavnih promena. Iako demografske promene mogu biti značajan faktor, one nisu jedini faktor koji može uticati na ishod. Značajnu ulogu

igraju i političke odluke, ekonomski uslovi, međunarodni pritisci i unutrašnje dinamike. Svaka promena u ustavnom statusu mora biti rezultat složenih pregovora i dogovora, a ne samo demografskih statistika. Naravno, nemoguće je sa apsolutnom sigurnošću predvideti šta budućnost donosi Severnoj Irskoj. Međutim, slučaj Severne Irske pruža optimističan uvid u to da nasilni secesionistički pokreti ne moraju nužno ostati nasilni, jer je moguće postići mirne političke promene i u situacijama koje izgledaju nepremostivo sukobljene. Iako su izazovi veliki, iskustva iz Severne Irske pokazuju da je moguće postići mirne promene čak i u najtežim okolnostima. Prošli naponi za postizanje mira, poput Sporazuma na Veliki petak, pružaju uzore za rešavanje sukoba kroz dijalog i kompromis. Ovaj optimizam ne znači da su problemi rešeni, ali pruža nadu i pokazuje da, uz pravi pristup i volju za saradnju, čak i najdublji sukobi mogu biti rešeni na miran način.

LITERATURA

1. Baar, V. (2020). Introduction. Riegl Martin, Doboš Bohumil (ed): *Perspectives on Secession Theory and Case Studies*, Springer Nature Switzerland.
2. Buchanan, A. (1997). Self-Determination, Secession and the Rule of Law, in: McKim R. & J. McMahan (eds.). *The Morality of Nationalism*, New York: Oxford University Press.
3. Gus, M. (2012). *The SAGE encyclopedia of terrorism, second edition*, SAGE Publications.
4. Eidelson, R. J. & Eidelson, J. I. (2003). Dangerous ideas: Five beliefs that propel groups toward conflict. *American Psychologist*, 58(3).
5. Kliff, S. (2013). The Irish-American Population is Seven Times Larger than Ireland, *Washington Post*, March 17, 2013, www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/03/17/the-irish-American-population-is-seven-times-larger-than-ireland/.
6. Kohen, M. G. (2006) *Secession, International Law Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Murray, G. & Tonge J.(2005). *Sinn Féin and the SDLP: From Alienation to Participation*. New York: Palgrave Macmillan.

8. McGarry, J. & O'Leary B. (2004). *The Northern Ireland Conflict: Consociational Engagements*. Oxford: Oxford University Press.
9. Oren, M. (2002). *Six Days of War*. New York: Oxford University Press.
10. Pokalova, E. (2010). Framing separatism as terrorism: Lessons from Kosovo. *Studies in Conflict & Terrorism*, 33(5).
11. Porta, D.D. (1995) *Social Movements, Political Violence and the State: A Comparative Analysis of Italy and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. Ryabinin, Y. (2017), The basic causes of the contemporary separatism, *Journal of Geography, Politics and Society*, 7(1).
13. Radan, P. (2008) 'Secession: A Word in Search of a Meaning', in Radan, P. and Pavkovic, A. (eds.): *On the Way to Statehood: Secession and Globalization*. Burlington, Vermont: Ashgate.
14. Ross, M. H. (2007). *Cultural contestation in ethnic conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.
15. Reinares, F. (2005). Nationalist separatism and terrorism in comparative perspective. in Tore B. (ed.). *Root Causes of Terrorism: Myths, Reality and Ways Forward*. London: Routledge.
16. Reinares, F. (2003a). Terrorism', in Heitmeyer, W. & Hagan, J. (eds). *International Handbook of Violence Research*. The Hague: Kluwer Academic Publishers.
17. Reinares F. (2003). Democratization and State Responses to Protracted Terrorism in Spain, in Leeuwen, M.V. (ed.). *Confronting Terrorism: European Experiences, Threat Perceptions and Policies*. The Hague: Kluwer Law International.
18. Sánchez-Cuenca I. (2019). *The Historical Roots Of Political Violence: Revolutionary Terrorism In Affluent Countries*. Cambridge University Press.
19. Targ, H.R. (1988). Societal Structure and Revolutionary Terrorism: A Preliminary Investigation, in: Stohl, M. (ed.) *The Politics of Terrorism*. New York and Basel: Marcel Dekker.

20. Forest J.F. (2019). *Nationalist and separatist terrorism, Silke Andrew: Routledge Handbook of Terrorism and Counterterrorism*. Routledge.
21. Halliday D. & Neil F. (2015). When Peace is Not Enough: The Flag Protests, the Politics of Identity & Belonging in East Belfast, *Irish Political Studies* 31 no. 4: doi:10.1080/07907184.2015.1084291.
22. Hevian, R. (2013). The main Kurdish political parties in Iran, Iraq, Syria, and Turkey: A research guide, *Middle East Review of International Affairs*, 17(2).
23. Hironaka, A. (2005). *Neverending Wars: The international community, weak states, and the perpetuation of civil war*. Harvard: University Press.
24. Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law*, 2nd ed., Oxford: Clarendon Press.
25. Chaliand G. (2007). *The history of terrorism: from antiquity to al Qaeda*. University of California Press.
26. Calvert, P.(2010). *Terrorism, civil war, and revolution: revolution and international politics*. The Continuum International Publishing Group
27. Wilford R. (2010). Northern Ireland: The Politics of Constraint, *Parliamentary Affairs* 63, no. 1 (2010): 144–146,doi: 10.1093/pa/gsp046.
28. Štrbac, K & Milosavljević, B. (2019). Povezanost strateške kulture i strateškog ponašanja Izraela. *Kultura polisa* 16, br. 38.

OSNOVNE ODLIKE PRAVA I NAJVAŽNIJI IZVORI PRAVA U SREDNJEM VEKU NA PRIMERU ENGLLESKE

Ljupka Petrevska

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd Srbija, ljupka.petrevska@fpsp.edu.rs

Ivana Mirevska

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd Srbija, ivana.mirevska@fpsp.edu.rs

Apstrakt: *Pravo u srednjem veku u Engleskoj predstavlja jedinstven i složen sistem normi koji je značajno oblikovao kasniji razvoj pravnih sistema u modernom svetu. Ovaj rad analizira osnovne odlike prava u Engleskoj tokom srednjeg veka, ističući ključne izvore prava, strukturu pravnog sistema, kao i ulogu društvenih klasa, kraljevske vlasti i crkvenih institucija u njegovom formiranju. Razdoblje srednjeg veka u Engleskoj bilo je obeleženo transformacijom iz fragmentisanih feudalnih zakona u centralizovaniji pravni sistem, koji je kulminirao u uspostavljanju običajnog prava (common law) kao dominantnog pravnog okvira. Jedan od centralnih elemenata srednjovekovnog engleskog prava bio je običajno pravo, koje se razvijalo kroz sudske presedane i postupke. Ovaj rad istražuje proces konsolidacije običajnog prava kroz aktivnosti kraljevskih sudova, čime se naglašava značaj presedana i pravnih običaja koji su se prenosili i prilagođavali iz generacije u generaciju. Pored toga, istražuje se uticaj rimskog i kanonskog prava, koji su doprineli formiranju određenih normi i pravnih instituta, posebno u pitanjima nasleđivanja, ugovora i porodice. Magna Carta iz 1215. godine zauzima centralno mesto u ovom istraživanju kao jedan od najvažnijih pravnih dokumenata iz srednjovekovne Engleske. Iako prvobitno zamišljena kao sporazum između kralja i plemstva, Magna Carta postala je simbol ograničenja kraljevske vlasti i zaštite prava podanika, što je imalo dubok i trajan uticaj na razvoj vladavine prava i zaštitu individualnih sloboda. U radu se analizira uloga ovog dokumenta u daljem razvoju engleskog prava, kao i njegova šira istorijska i pravna relevancija. Pored običajnog prava i značaja Magna Carte, rad istražuje i druge izvore prava, poput kraljevskih statuta, dekreta i sudskih presuda. Uloga kralja u formiranju zakona bila je presudna, ali se s vremenom sve više ograničavala kroz pritiske plemića i kasniju institucionalizaciju prava. U tom kontekstu, rad takođe analizira ulogu Crkve, koja je imala značajnu moć u pravnim i političkim pitanjima, često ulazeći u konflikte sa kraljevskom vlašću. Pravni sistem srednjovekovne Engleske bio je direktno vezan za društveni poredak, gde su plemići i crkveni velikodostojnici imali značajnu ulogu u pravnim procesima. Kroz različite pravne privilegije i imunitete, ove društvene klase su značajno uticale na pravni život zemlje. Rad istražuje ove odnose moći i njihovu refleksiju u pravnim normama i zakonodavstvu tog vremena. Zaključak rada ističe da su pravne norme i struktura srednjovekovnog pravnog sistema Engleske imale ključan uticaj na kasniji razvoj modernog prava. Pravna tradicija običajnog prava, koja se razvila u Engleskoj tokom srednjeg veka, postavila je temelje za savremeni pravni sistem zasnovan na presedanima i vladavini prava. Ova analiza pruža dublje razumevanje kako su pravni principi formulisani u srednjem veku nastavili da oblikuju društvene i pravne strukture u narednim vekovima, ne samo u Engleskoj, već i širom sveta.*

Ključne reči: *srednjovekovno pravo, Engleska, običajno pravo, Magna Carta, kraljevska vlast, izvori prava, pravni sistem, crkva, feudalizam, presedani.*

BASIC CHARACTERISTICS OF LAW AND THE MOST IMPORTANT SOURCES OF LAW IN THE MIDDLE AGES ON THE EXAMPLE OF ENGLAND

Ljupka Petrevska

"Union - Nikola Tesla" University, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia, ljupka.petrevska@fbsp.edu.rs

Ivana Mirevska

"Union - Nikola Tesla" University, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia, ivana.mirevska@fbsp.edu.rs

Abstract: *Law in the Middle Ages in England represents a unique and complex system of norms that significantly shaped the subsequent development of legal systems in the modern world. This paper analyzes the basic characteristics of law in England during the Middle Ages, highlighting the key sources of law, the structure of the legal system, as well as the role of social classes, royal authority and church institutions in its formation. The medieval period in England was marked by a transformation from fragmented feudal laws to a more centralized legal system, culminating in the establishment of common law as the dominant legal framework. One of the central elements of medieval English law was the common law, which developed through court precedents and procedures. This paper explores the process of consolidation of common law through the activities of the royal courts, thus emphasizing the importance of precedents and legal customs that were transmitted and adapted from generation to generation. In addition, the influence of Roman and canon law, which contributed to the formation of certain norms and legal institutes, especially in matters of inheritance, contracts and family, is investigated. The Magna Carta from 1215 occupies a central place in this research as one of the most important legal documents from medieval England. Although originally conceived as an agreement between the king and the nobility, the Magna Carta became a symbol of the limitation of royal power and the protection of the rights of subjects, which had a profound and lasting impact on the development of the rule of law and the protection of individual liberties. The paper analyzes the role of this document in the further development of English law, as well as its wider historical and legal relevance. In addition to common law and the importance of Magna Carta, the paper explores other sources of law, such as royal statutes, decrees and court judgments. The role of the king in the formation of laws was crucial, but over time it became more and more limited through pressure from the nobles and the subsequent institutionalization of law. In this context, the work also analyzes the role of the Church, which had significant power in legal and political matters, often entering into conflicts with the royal authority. The legal system of medieval England was directly related to the social order, where nobles and church dignitaries played a significant role in legal processes. Through various legal privileges and immunities, these social classes significantly influenced the legal life of the country. The paper explores these power relations and their reflection in the legal norms and legislation of that time. The conclusion of the paper points out that the legal norms and structure of the medieval legal system of England had a key influence on the later development of modern law. The common law legal tradition, which developed in England during the Middle Ages, laid the foundation for the modern legal system based on precedents and the rule of law. This analysis provides a deeper understanding of how legal principles formulated in the Middle Ages continued to shape social and legal structures in subsequent centuries, not only in England, but throughout the world.*

Key words: *medieval law, England, common law, Magna Carta, royal authority, sources of law, legal system, church, feudalism, precedents.*

UVOD

Pravni sistem Engleske u srednjem veku igrao je ključnu ulogu u formiranju modernih pravnih normi i institucija koje su danas osnova mnogih pravnih sistema širom sveta. Srednji vek, koji je u pravnom smislu obuhvatio period od 5. do 15. veka, obeležen je dubokim promenama u strukturi društva i zakonodavstva. U Engleskoj je ovaj period doneo jedinstvenu pravnu tradiciju koja se izdvajala od kontinentale Evrope, naročito po uvođenju i razvoju običajnog prava (common law), koje je bilo suštinska karakteristika engleskog pravnog sistema. Za razliku od mnogih evropskih zemalja koje su usvojile rimsko pravo kao temelj svojih zakona, Engleska je izgradila sistem koji se prvenstveno oslanjao na sudske presedane i pravnu praksu.

Osnovne karakteristike engleskog prava u srednjem veku proizašle su iz složenih odnosa između različitih društvenih klasa, naročito između kralja, plemstva, Crkve i običnog stanovništva. Ovi odnosi su često bili u suprotnosti, ali su svi oni igrali važnu ulogu u oblikovanju pravnog sistema. Kraljevska vlast, podržana moći feudalnih lordova, bila je dominantan faktor u pravnim i političkim odlukama, ali su se te odluke postepeno balansirale kroz institucije poput parlamenta i sudskih sistema, koji su evoluirali tokom vremena. Uvođenje Magna Carte 1215. godine, često smatrane prekretnicom u ograničenju kraljevske vlasti, označilo je početak novog pravnog poretka u kojem su prava plemića, ali i šire populacije, postala zaštićena zakonom.

Razvoj običajnog prava (common law) u Engleskoj bio je jedinstven proces koji je omogućio stvaranje fleksibilnog i prilagodljivog pravnog sistema. Sudski presedani, koje su donosili kraljevski sudovi, postali su osnovni izvor prava i često su prilagođavani specifičnim okolnostima i potrebama društva. To je omogućilo da se pravne norme razvijaju u skladu sa realnim društvenim promenama, što je značajno doprinelo dugovečnosti i stabilnosti ovog pravnog sistema. Sudske odluke, zabeležene kroz vekove, postale su referentne tačke za buduće presude, čime je postignut kontinuitet i doslednost u primeni prava.

Pored običajnog prava, kraljevski zakoni (statutes) i dekreti bili su važan izvor prava u srednjovekovnoj Engleskoj. Kraljevska vlast imala je moć da donosi zakone koji su često regulisali odnose u društvu i uspostavljali nove pravne norme. Međutim, s obzirom na ograničenja koja su postavljena kraljevskim prerogativima nakon Magna Carte, zakonodavna moć kraljeva postepeno se prenosila na institucije poput parlamenta. Ovo je dovelo do pojave pisane legislacije koja je imala dugotrajan uticaj na englesko pravo i doprinela daljem razvoju pravnih institucija.

Crkva je imala ključnu ulogu u oblikovanju pravnih normi srednjovekovne Engleske, posebno u oblastima koje su se ticale porodičnog prava, nasleđivanja i moralnih pitanja. Kanonsko pravo, koje je Crkva sprovodila kroz svoje institucije, postalo je važan deo pravnog sistema, a često je dolazilo do konflikta između crkvenih i kraljevskih sudova. Ovi sukobi između svetovne i duhovne vlasti dodat-

no su komplikovali pravni sistem i ukazivali na dinamičan karakter srednjovekovnog prava.

Cilj ovog rada je da pruži detaljan uvid u osnovne odlike pravnog sistema Engleske u srednjem veku, sa posebnim osvrtom na ključne izvore prava, uključujući običajno pravo, kraljevske statute, Magna Cartu i kanonsko pravo. Takođe, rad će istražiti kako su društveni, politički i verski faktori oblikovali razvoj pravnog sistema i na koji način su ove pravne norme postavile temelje za savremene pravne koncepte kao što su vladavina prava, presedani i zaštita ljudskih prava. Kroz analizu različitih pravnih institucija i dokumenata, ovaj rad će doprineti boljem razumevanju evolucije engleskog prava u srednjem veku i njegovog uticaja na kasniji pravni razvoj u svetu.

1. RAZVOJ OBIČAJNOG PRAVA U SREDNJOVEKOVNOJ ENGLESKOJ

Razvoj pravnog sistema u Engleskoj tokom srednjeg veka bio je presudan za oblikovanje savremenih pravnih normi i institucija koje su u velikoj meri bazirane na običajnom pravu (eng. *common law*). Običajno pravo je zasnovano na presedanim – sudskim odlukama donetim u prethodnim slučajevima – koje su sudovi koristili kao smernice za donošenje odluka u novim slučajevima. Ovaj pravni sistem omogućio je prilagodljivost zakona, jer su sudske presude mogle da se menjaju i razvijaju u skladu sa specifičnostima svakog slučaja, čime je uspostavljena osnovna struktura za fleksibilnu primenu zakona (Musson, 2001; Holt, 2015).

Uticaj normanskog osvajanja

Normansko osvajanje Engleske 1066. godine imalo je dalekosežne posledice ne samo u političkom već i u pravnom smislu. Nakon pobede u bici kod Hastingsa, Vilijam Osvajač (William the Conqueror) uveo je centralizovaniji sistem vlasti, čime je stvorio osnove za jedinstveni pravni okvir u Engleskoj. Pre osvajanja, pravni sistem Engleske bio je podeljen na regionalne zakone, gde su lokalni običaji i tradicije igrali dominantnu ulogu. Normani su doneli novi koncept kraljevske vlasti, u kojem je kralj postao vrhovni izvor pravde, a sudije koje su putovale zemljom bile su direktni predstavnici kralja (Holt, 2015; Musson, 2001).

Kraljevski sudovi postali su centralni za primenu prava, jer su putujući sudije ("*justices in eyre*") donosile presude u skladu s običajnim pravom koje se razvijalo kroz presedane. Ovi sudovi su beležili slučajeve i njihove ishode, omogućavajući doslednu primenu prava širom zemlje. Ova praksa je postavila temelje za stvaranje običajnog prava, gde su sudske presude postale osnova za donošenje novih pravnih odluka (Brand, 2003). Takođe, uvođenje Kraljevske kancelarije (Royal Exchequer) i sistem beleženja kraljevskih povelja (charters) dodatno je ojačalo kraljevsku kontrolu nad pravdom i omogućilo razvoj centralizovanog pravnog sistema.

Uloga Magna Carte

Magna Carta, potpisana 1215. godine, bila je prekretnica u pravnoj istoriji Engleske, označavajući jedan od prvih pokušaja da se formalno ograniči apsolutna kraljevska vlast i uspostavi princip vladavine prava. Dokument, koji je kralj Jovan Bez Zemlje (John Lackland) bio primoran da potpiše nakon pobune plemića, prvobitno je bio zamišljen kao sporazum između monarha i plemstva, čiji je cilj bio zaštita privilegija i smanjenje samovolje kraljevske vlasti. Međutim, iako je u početku bio fokusiran na interese elita, uticaj Magna Carte se protegao daleko izvan tog okvira i postao je temelj za mnoge buduće pravne reforme, naročito u oblastima zaštite individualnih prava i vladavine prava (Holt, 2015).

Magna Carta je sadržala odredbe koje su direktno ograničavale kraljevsku vlast u vezi s oporezivanjem i posedovanjem zemlje. Pre nego što je kralj mogao da nametne nove poreze, bio je obavezan da traži savet i saglasnost svojih barona. Ova odredba je označila početak koncepta da vlast mora odgovarati podanicima i da kralj ne može vladati apsolutno (Musson & Ormrod, 1999). Time je Magna Carta postavila temelje za budući razvoj parlamentarne vlasti u Engleskoj, koja će kroz vekove sve više ograničavati kraljevsku moć i uvoditi demokratske elemente u vladavinu.

Dokument je takođe uključivao važne odredbe o feudalnim pravima i odnosima između kralja i njegovih vazala. Na primer, član 39 garantovao je pravo na pravično suđenje i zaštitu od nepravde, što je kasnije postalo osnovno pravilo za postupke krivičnog prava (Holt, 2015). Ovaj princip pravičnosti zagaranovao u Magna Carti postao je ključni deo pravnih tradicija koje se temelje na običajnom pravu, poput engleskog i američkog pravnog sistema (Brand, 2003).

Iako je prvobitni tekst Magna Carte bio prvenstveno usmeren na plemstvo, neki njeni članovi proširili su se na prava šire populacije. Član 40, koji zabranjuje prodaju, uskraćivanje ili odlaganje pravde, odnosi se na sve slobodne ljude Engleske i označava prvi korak ka univerzalnoj zaštiti prava. Ova ideja, da je zakon iznad svih i da čak i kralj mora da poštuje zakone, kasnije je postala temelj vladavine prava (Holt, 2015). To je dovelo do daljeg razvoja ideje da vladari moraju biti podložni zakonskim ograničenjima, što je postalo jedan od ključnih principa modernih pravnih sistema.

Magna Carta je takođe imala uticaj na kasniju pravnu doktrinu habeas corpus, koja je garantovala da niko ne može biti pritvoren bez zakonitog suđenja. Ovaj princip postao je jedno od osnovnih prava u modernim pravnim sistemima, naročito u anglosaksonskoj pravnoj tradiciji (Musson, 2001).

Uprkos tome što je sama Magna Carta u više navrata poništavana i revidirana tokom srednjeg veka, njeno nasleđe ostalo je značajno kroz vekove. Tokom vladavine Henrija III i Edvarda I, Magna Carta je često obnavljana i potvrđivana, čime je postala ključni dokument engleskog prava (Musson & Ormrod, 1999). Do 14. veka, Magna Carta je postala simbol otpora protiv apsolutne vlasti i zaštite osnovnih pra-

va, što je kulminiralo njenim uticajem na kasniji razvoj britanskog parlamentarnog sistema.

Magna Carta je postala referentna tačka u borbi za politička i pravna prava u Engleskoj, a njen uticaj se protegao i na druge delove sveta. U Sjedinjenim Američkim Državama, Magna Carta je često citirana tokom Američke revolucije kao izvor inspiracije za borbu protiv britanske monarhije i kao osnova za formulaciju Deklaracije nezavisnosti i Ustava (Holt, 2015). Pored toga, Magna Carta je uticala na formiranje pravnih doktrina i principa koji se danas smatraju fundamentalnim za modernu demokratiju i vladavinu prava.

Magna Carta je bila daleko više od običnog feudalnog sporazuma između kralja i njegovih barona; ona je postavila temelje za modernu pravnu i političku filozofiju. Iako je u trenutku svog potpisivanja bila usmerena na ograničavanje kraljevske moći u korist plemstva, njen značaj je vremenom rastao, čineći je jednim od najuticajnijih dokumenata u istoriji prava. Magna Carta ne samo da je pomogla u oblikovanju pravnog sistema Engleske, već je postala globalni simbol borbe za prava i slobode.

Običajno pravo i statuti

Običajno pravo (common law) i statuti predstavljaju dva ključna elementa pravnog sistema srednjovekovne Engleske, koji su se razvijali u međusobnoj interakciji i zajedno oblikovali osnovu engleskog pravnog sistema. Običajno pravo zasnivalo se na sudskim presedanima i razvoju pravnih normi kroz sudske odluke, dok su statuti predstavljali pisane zakone donete od strane kralja u saradnji sa parlamentom, u nastojanju da reše specifične pravne i društvene probleme. Ova dva izvora prava su se međusobno dopunjavala, pri čemu su statuti formalizovali i proširivali običajno pravo u oblastima gde su sudski presedani bili nedovoljni ili nejasni (Mussion, 2001).

Običajno pravo Engleske počelo je da se razvija u 12. veku, kao direktna posledica uvođenja kraljevskih sudova koji su donosili presude širom zemlje. Sudije su putovale i primenjivale zakon na temelju prethodnih presedana, stvarajući pravni kontinuitet i ujednačenost pravnih odluka. Ovaj sistem je omogućio da pravo postane stabilnije i predvidljivije, jer su sudije bile obavezne da slede odluke svojih prethodnika u sličnim slučajevima, osim ako nisu postojali opravdani razlozi za odstupanje (Holt, 2015). Tako je običajno pravo postalo fleksibilan sistem koji se prilagođavao društvenim promenama, čuvajući istovremeno pravnu sigurnost kroz poštovanje prethodnih odluka.

Običajno pravo je imalo prednost u odnosu na rimsko pravo, koje je tokom srednjeg veka dominiralo kontinentalnom Evropom, zbog svoje sposobnosti da se razvija i evoluiru u skladu sa potrebama društva. Dok su pravni sistemi zasnovani na rimskom pravu težili formalizaciji i kodifikaciji, običajno pravo je ostalo dinamično i prilagodljivo, zasnovano na stvarnim slučajevima i sudskim odlukama (Brand, 2003).

Iako je običajno pravo bilo osnovni izvor pravnih normi, kraljevski statuti postali su ključni mehanizam za rešavanje specifičnih pravnih pitanja i donošenje novih zakona u situacijama gde su postojale pravne praznine ili nedoslednosti u sudskoj praksi. Statuti su obično bili donoseni u dogovoru između kralja i parlamenta, a njihova uloga bila je da formalizuju i prošire običajno pravo u oblasti koje su zahtevale veću pravnu sigurnost ili regulatornu intervenciju (Richardson & Sayles, 1934).

Jedan od najvažnijih primera statuta u srednjovekovnoj Engleskoj je Statut iz Marlborough-a iz 1267. godine, koji je konsolidovao niz zakona i običaja koji su se ticali imovinskih prava, poreza i feudalnih obaveza. Ovaj statut je formalizovao pravne norme koje su već postojale u običajnom pravu, ali je takođe uveo nova pravila u vezi sa zaštitom prava vazala i ograničavanjem moći feudalnih gospodara. Statuti kao što je ovaj postali su važni za uspostavljanje balansa između običajnog prava i novih društvenih potreba koje su nastajale tokom srednjeg veka (Musson & Ormrod, 1999).

Još jedan ključan statut bio je Statut iz Westminster-a iz 1275. godine, koji je predstavljao sveobuhvatan pokušaj da se regulišu različiti pravni aspekti života u Engleskoj, uključujući pitanja krivičnih dela, imovinskih odnosa i vladinih nadležnosti. Ovaj statut je imao veliki uticaj na razvoj običajnog prava, jer je dao pravnu osnovu za mnoge sudske odluke koje su usledile u kasnijim vekovima. Kroz statute, običajno pravo je dobijalo formalnu pisanu osnovu, što je omogućilo da pravne norme postanu dostupnije i jasnije za primenu u sudskoj praksi (Holt, 2015).

Iako su običajno pravo i statuti predstavljali različite izvore prava, oni su bili u stalnoj interakciji i međusobno se nadopunjavali. Običajno pravo, sa svojim fleksibilnim sistemom presedana, omogućilo je prilagođavanje sudskih odluka specifičnim slučajevima, dok su statuti služili kao pravni okvir koji je formalizovao određene aspekte prava koji su zahtevali jasnu regulaciju (Richardson & Sayles, 1934). Sudije su koristile statute kao vodiče prilikom donošenja odluka, ali su u mnogim slučajevima i dalje primenjivale običajno pravo kada su statuti bili nejasni ili nepotpuni.

Pored toga, statuti su često bili donoseni kao odgovor na pravne nesigurnosti ili praznine koje su se pojavile u običajnom pravu. Na primer, Statut o suđenju (Statute of Gloucester) iz 1278. godine uspostavio je pravila o nadležnostima sudova i zaštiti imovinskih prava, koja su bila potrebna zbog sve većeg broja imovinskih sporova koji su prevazilazili mogućnosti običajnog prava (Musson, 2001). Statuti su često dopunjavali običajno pravo i pružali sigurnost u oblastima gde su bile potrebne jasnije i preciznije pravne norme.

Običajno pravo i statuti predstavljali su dva ključna stuba srednjovekovnog pravnog sistema Engleske. Dok je običajno pravo pružalo fleksibilnost i prilagodljivost kroz primenu sudskih presedana, statuti su obezbeđivali formalnu regulaciju i jasnoću u oblastima gde je postojala pravna nesigurnost. Njihova međusobna interakcija omogućila je razvoj pravnog sistema koji je bio sposoban da odgovori na

kompleksne društvene izazove srednjovekovne Engleske, a istovremeno je postavio temelje za moderni pravni poredak koji danas poznajemo.

Crkveno pravo i sukobi sa svetovnim sudovima

Tokom srednjeg veka, crkveno pravo (kanonsko pravo) i svetovno pravo često su postojali u paralelnim pravnim okvirima, ali su se često sukobljavali, naročito u Engleskoj gde je i Crkva imala značajan pravni i politički uticaj. Kanonsko pravo upravljalo je pitanjima moralnosti, porodičnih odnosa, verskih obaveza i kazni unutar crkvenih struktura. U mnogim slučajevima, crkveni sudovi su imali značajnu nadležnost nad pitanjima braka, nasleđstva, zavetovanja, pa čak i krivičnim delima koja su se smatrala grešnim po verskim standardima (Musson & Ormrod, 1999).

Jedan od najvažnijih sukoba između crkvenih i svetovnih sudova bio je vezan za nadležnost i autoritet nad pojedincima i pitanjima od zajedničkog interesa. Crkva je često nastojala da proširi svoju nadležnost na sve oblasti društvenog života, tvrdeći da su mnogi aspekti života povezani s moralnim zakonima, što je dovelo do čestih sukoba sa kraljevskom vlasti i njenim sudovima (Holt, 2015).

Crkveni sudovi, ili ecclesiastical courts, bili su organizovani u hijerarhijskoj strukturi i imali su svoje vlastite procedure, pravila i zakone koji su bili odvojeni od svetovnog prava. Crkveni zakoni su se prvenstveno temeljili na kanonskom pravu, koje je bilo sastavljeno od odluka crkvenih sabora i papinskih dekretala. Ovo pravo obuhvatalo je teme kao što su brak, zaveti, testamentarna prava, i duhovne kazne, ali je takođe zahtevalo moralno ponašanje od svih vernika, što je davalo Crkvi dalekosežan uticaj na svakodnevni život u srednjovekovnoj Engleskoj (Musson, 2001).

Crkva je, na primer, imala monopol nad regulisanjem pitanja braka i nasleđstva, što je bio značajan izvor sukoba sa svetovnim sudovima, s obzirom na to da su ovi slučajevi često uključivali imovinska prava i političke odnose, naročito među plemićima. Konflikti su takođe izbijali kada su svetovni vladari pokušavali da preuzmu kontrolu nad crkvenom imovinom i jurisdikcijom. Primer toga je sukob između kralja Henrija II i Tomasa Beketa, nadbiskupa Kenterberijskog, koji je kulminirao Beketovim ubistvom 1170. godine (Brand, 2003).

Jedan od ključnih izvora sukoba bio je tzv. pravo azila, koje je Crkva pružala osobama optuženim za određena krivična dela. Prema ovom pravu, optuženi su mogli da potraže utočište u crkvi, čime su postajali nedostupni za svetovne vlasti. Ova praksa je često iritirala kraljevske sudove, naročito kada su osobe optužene za ozbiljne zločine mogle da izbegnu svetovne kazne koristeći ovu privilegiju (Holt, 2015). Još jedan važan izvor sukoba bio je vezan za imenovanje crkvenih zvaničnika i njihovu lojalnost. Crkva je zahtevala potpunu nezavisnost u imenovanju biskupa i drugih crkvenih zvaničnika, dok su kraljevi često insistirali na kontroli tih imenovanja, posebno zato što su crkveni zvaničnici imali značajan uticaj ne samo u religijskim, već i u političkim pitanjima. Ovaj sukob nadležnosti kulminirao je u mnogim evropskim zemljama, uključujući Englesku, kroz borbu između kral-

jevske i papinske vlasti, koja je postala poznata kao borba za investituru (Musson & Ormrod, 1999).

Ovi sukobi između crkvenih i svetovnih sudova imali su dugoročne posledice po razvoj pravnog sistema u Engleskoj. Do kasnog srednjeg veka, crkvena moć je bila znatno umanjena kroz seriju reformi koje su ograničile nadležnost crkvenih sudova na strogo duhovna pitanja, dok su svetovni sudovi preuzeli većinu pravnih aspekata koji su se ticali svakodnevnog života, posebno imovinskih i krivičnih pitanja. Reforme Henrika VIII tokom 16. veka dodatno su ograničile moć Crkve i dovele do formiranja Anglikanske crkve, čime je okončan uticaj rimokatoličkog kanonskog prava na engleski pravni sistem (Holt, 2015; Musson, 2001).

Iako je moć crkvenih sudova bila značajna u srednjem veku, njihove funkcije su se postepeno smanjivale kako su svetovne vlasti preuzimale kontrolu nad ključnim aspektima zakonodavstva i pravde. Sukobi između crkvenog i svetovnog prava doprineli su formiranju jasnijih pravnih granica između religijskih i državnih institucija, postavljajući temelje za sekularizaciju pravnog sistema u modernoj Engleskoj.

Dugotrajan uticaj običajnog prava

Razvoj običajnog prava u Engleskoj tokom srednjeg veka ostavio je duboke i trajne posledice na pravne sisteme širom sveta, naročito u zemljama koje su bile pod britanskim uticajem. Običajno pravo, zasnovano na principu presedana i sudske odluke, postalo je jedan od najvažnijih pravnih sistema u anglosaksonskoj tradiciji i uticalo na pravne sisteme u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Australiji, Novom Zelandu, i mnogim drugim državama koje su nasledile englesku pravnu tradiciju. Ovaj pravni okvir je omogućio fleksibilnost i prilagodljivost zakona, a istovremeno je pružao stabilnost i doslednost, jer su sudske odluke služile kao smernice za buduće slučajeve (Holt, 2015; Musson & Ormrod, 1999).

Jedan od ključnih principa običajnog prava je pravilo stare *decisis*, koje nalaže da se sudovi pridržavaju prethodnih odluka pri rešavanju sličnih slučajeva. Ovaj princip omogućava doslednost u donošenju presuda, čime se osigurava stabilnost i predvidljivost u pravnim sistemima zasnovanim na običajnom pravu (Musson, 2001). Ovo pravilo, iako je razvijeno u Engleskoj, postalo je temelj pravnih sistema u mnogim drugim zemljama. Na primer, u Sjedinjenim Američkim Državama, običajno pravo je postalo osnova za pravni sistem koji se i danas koristi, a mnoge od pravnih institucija i procedura u SAD-u potiču iz engleskog običajnog prava (Holt, 2015).

Običajno pravo se pokazalo posebno korisnim u situacijama gde su se pravne norme morale brzo prilagoditi novim okolnostima i društvenim promenama. Fleksibilnost ovog sistema omogućila je sudijama da, kroz sudske odluke, prilagode zakon specifičnim potrebama društva, čime su postignuti efekti koji ne bi bili mogući kroz striktno kodifikovane zakone kao što je to bio slučaj u rimskom pravu (Brand, 2003).

U savremenim pravnim sistemima, običajno pravo i dalje ima ključnu ulogu, naročito u anglosaksonskoj pravnoj tradiciji. Ova pravna tradicija se oslanja na predsedane i postupno usavršavanje zakona kroz sudske odluke, što omogućava pravnicima i sudijama da koriste prethodne odluke kao osnovu za donošenje novih presuda. Na taj način se osigurava kontinuitet u pravnom sistemu, dok se zakon prilagođava novim društvenim i političkim okolnostima (Musson, 2001).

Sjedinjene Američke Države su jedan od najpoznatijih primera zemlje u kojoj običajno pravo ima ključnu ulogu. Nakon nezavisnosti od Britanije, američki pravni sistem se oslanjao na englesku pravnu tradiciju, pri čemu su mnogi aspekti običajnog prava zadržani, uključujući princip predsedana i ulogu sudskih odluka u oblikovanju zakona. Mnoge od najvažnijih presuda u američkoj pravnoj istoriji, uključujući slučajeve u vezi sa građanskim pravima, zasnivale su se na načelima razvijenim kroz običajno pravo (Holt, 2015).

Britanska imperija, koja se prostirala širom sveta, prenela je običajno pravo na svoje kolonije, gde je postalo osnova pravnih sistema u mnogim bivšim kolonijalnim zemljama. Na primer, Kanada, Australija, Novi Zeland, i Indija nasledile su engleski pravni sistem zasnovan na običajnom pravu, i iako su te zemlje usvojile sopstvene zakone nakon sticanja nezavisnosti, običajno pravo i dalje igra ključnu ulogu u njihovim pravnim sistemima (Brand, 2003).

U Kanadi, običajno pravo je bilo osnovni izvor pravnih normi, naročito u engleskim provincijama, dok je u francuskim provincijama, poput Kvebeka, primenjivano rimsko pravo. U Australiji i Novom Zelandu, običajno pravo je ostalo dominantno, pri čemu su mnogi zakoni i presude u tim zemljama temeljeni na engleskom pravnom sistemu (Musson & Ormrod, 1999).

Običajno pravo se i danas razvija, jer sudovi nastavljaju da donose nove odluke koje se temelje na presedanima, ali i na savremenim društvenim potrebama i promenama. U tom smislu, običajno pravo je pravni sistem koji nikada nije statičan, već se stalno menja i prilagođava novim okolnostima. Ova sposobnost evolucije čini običajno pravo jednim od najtrajnijih i najuticajnijih pravnih sistema u svetu, koji nastavlja da oblikuje pravnu praksu u mnogim zemljama (Holt, 2015; Musson, 2001).

Dugotrajan uticaj običajnog prava na pravne sisteme širom sveta ne može se preceniti. Njegova sposobnost da se prilagođava promenama kroz sudske presude, dok istovremeno zadržava stabilnost kroz princip predsedana, omogućila je da postane ključni pravni okvir za mnoge zemlje u anglosaksonskoj tradiciji. Običajno pravo nije samo oblikovalo pravni sistem Engleske, već je postalo temelj pravne tradicije u mnogim bivšim kolonijama, čime je njegovo nasleđe postalo globalno.

2. NAJVAŽNIJI IZVORI PRAVA U SREDNJOVEKOVNOJ ENGLESKOJ

Pravni sistem srednjovekovne Engleske bio je oblikovan kroz različite izvore prava, koji su zajedno doprineli razvoju jedinstvenog sistema poznatog kao

običajno pravo (*common law*). Glavni izvori prava u ovom periodu uključivali su običajno pravo, kraljevske statute, kanonsko pravo, kao i presedane i pravne spise. Ovi izvori su međusobno delovali u složenom pravnom okviru, pri čemu su kraljevska vlast i Crkva igrali ključnu ulogu u stvaranju i primeni zakona (Musson, 2001).

Običajno pravo (*Common Law*)

Običajno pravo, koje se razvilo kroz sudske presedane, postalo je osnovni izvor prava u Engleskoj. Sudije koje su putovale širom zemlje, poznate kao "justices in eyre," donosile su presude na osnovu prethodnih odluka, stvarajući tako stabilan i predvidljiv pravni okvir. Ovaj proces formiranja običajnog prava omogućen je kroz beleženje sudskih odluka, što je omogućilo doslednost u donošenju presuda širom Engleske (Holt, 2015). Običajno pravo nije bilo kodifikovano, već je evoluiralo kroz primenu u praksi, prilagođavajući se promenama u društvu i ekonomiji.

Kraljevski statuti i povelje

Kraljevski statuti i povelje bili su drugi ključni izvor prava. Kraljevi su imali ovlašćenje da donose pisane zakone, poznate kao statuti, koji su često bili usmereni na rešavanje specifičnih pravnih pitanja koja običajno pravo nije moglo adekvatno regulisati. Statuti su bili formalni zakoni koji su donosili rešenja za društvene i pravne izazove. Na primer, Statut iz Westminster-a iz 1275. godine predstavljao je sveobuhvatnu reformu različitih pravnih pitanja, uključujući krivično pravo, imovinska prava i nadležnosti sudova (Richardson & Sayles, 1934). Statuti su postajali sve važniji kako je običajno pravo evoluiralo, pružajući jasne smernice u oblastima gde su postojale pravne praznine.

Pored statuta, povelje su igrale ključnu ulogu u regulisanju odnosa između kralja i njegovih podanika, naročito plemića. Povelje su često davale specifične privilegije ili prava određenim grupama, kao što je slučaj sa Magna Cartom iz 1215. godine, koja je plemstvu obezbedila zaštitu od kraljevske samovolje (Holt, 2015).

Kanonsko pravo

Kanonsko pravo, koje je bilo pravilo Katoličke crkve, igralo je značajnu ulogu u pravnom životu srednjovekovne Engleske. Crkveni sudovi su imali nadležnost nad pitanjima moralnosti, braka, nasledstva i drugih duhovnih i porodičnih pitanja. Ovaj dualni pravni sistem često je dovodio do sukoba između crkvenih i kraljevskih sudova, posebno u pitanjima koja su se ticala verskih normi i svetovnih zakona (Musson & Ormrod, 1999).

Kanonsko pravo je bilo kodifikovano kroz niz crkvenih sabora i papinskih dekreta, koji su se odnosili na verske i moralne norme. U mnogim slučajevima, crkveni sudovi su se bavili pitanjima kao što su brak i nasledstvo, dok su kraljevski sudovi rešavali imovinske sporove. Ova podela vlasti bila je česta u evropskim pravnim sistemima, ali u Engleskoj, konflikti između crkvenih i kraljevskih zakona bili su naročito izraženi (Holt, 2015).

Presedani i pravni spisi

Presedani, odnosno sudske odluke koje su postajale obavezujuće u budućim slučajevima, bili su ključni element običajnog prava. Ovi presedani su beleženi i analizirani, kako bi sudije mogli koristiti prethodne odluke kao osnovu za rešavanje novih slučajeva. Ovaj proces je omogućio doslednost u primeni zakona i stvaranje predvidljivog pravnog okvira. Pored presedana, pravni spisi, poput beležaka o sudskim procesima i pravnim savetima, igrali su važnu ulogu u obrazovanju pravnika i sudija (Musson, 2001).

Jedan od najvažnijih pravnih spisa tog vremena bio je *Bractonov kodeks* (*De Legibus et Consuetudinibus Angliae*), napisan u 13. veku. Ovaj spis pružio je sveobuhvatan pregled običajnog prava i služio kao vodič za sudije u donošenju odluka. Bractonov kodeks je takođe doprineo stvaranju pravne teorije u Engleskoj, čime je omogućio pravicima da razumeju ne samo pravne norme, već i njihovu primenu u praksi (Brand, 2003).

Glavni izvori prava u srednjovekovnoj Engleskoj – običajno pravo, kraljevski statuti, kanonsko pravo i presedani – zajedno su oblikovali jedinstven pravni sistem koji je postao temelj za moderni anglosaksonski pravni okvir. Ovi izvori su bili u stalnoj interakciji, pri čemu su kraljevski i crkveni sudovi igrali ključnu ulogu u formiranju pravnog poretka. Evolucija ovih izvora prava omogućila je razvoj fleksibilnog i prilagodljivog pravnog sistema koji i danas ima ogroman uticaj na pravnu tradiciju u mnogim zemljama širom sveta.

ZAKLJUČAK

Pravni sistem srednjovekovne Engleske predstavlja temelj na kojem su se gradile ključne pravne institucije i norme koje i danas oblikuju pravne sisteme u mnogim delovima sveta. Njegova kompleksnost proizlazila je iz interakcije između različitih izvora prava – običajnog prava, kraljevskih statuta, kanonskog prava i presedana – koji su se razvijali u okviru složenog društvenog i političkog konteksta.

Razvoj običajnog prava (*common law*) pokazao se kao jedan od najvažnijih doprinosa engleske pravne tradicije. Njegova fleksibilnost, koja je omogućila evoluciju kroz presedane i sudske odluke, stvorila je pravni sistem koji se prilagođavao društvenim i ekonomskim promenama. Ovaj dinamični karakter običajnog prava učinio ga je izuzetno uspešnim i održivim, što je omogućilo njegovu primenu ne samo u Engleskoj, već i širom sveta, naročito u zemljama koje su nasledile britanski pravni sistem, poput Sjedinjenih Američkih Država, Kanade, Australije i Indije.

Kraljevski statuti su bili ključni za formalizaciju i regulisanje specifičnih pravnih pitanja koja običajno pravo nije moglo dovoljno efikasno pokriti. Statuti su predstavljali pokušaj kraljeva da uspostave red i regulaciju u društvu koje se brzo menjalo i suočavalo sa sve složenijim izazovima, naročito u oblastima imovinskih prava, poreza i kriminala. Statuti, poput Statuta iz Westminster-a, igrali su ključnu ulogu u jačanju pravnog poretka, pružajući čvrstu osnovu za sudske odluke i nadopunjujući običajno pravo.

Kanonsko pravo je, uprkos svom verskom karakteru, bilo važan deo pravnog života srednjovekovne Engleske. Crkveni sudovi su se bavili pitanjima moralnosti, braka i nasledstva, što je dovelo do sukoba između svetovnih i crkvenih sudova. Ovaj dualni pravni sistem pokazao je složenost odnosa između Crkve i države u tom periodu. Iako je kanonsko pravo vremenom izgubilo svoj primat, njegovi principi su ostavili dubok uticaj na pravnu svest i pravne institucije.

Uticaj običajnog prava i drugih srednjovekovnih izvora prava na savremene pravne sisteme ne može se preceniti. Princip *stare decisis* i koncept presedana postali su ključni stubovi anglosaksonskih pravnih tradicija, omogućavajući doslednost i predvidljivost u primeni zakona. Ovaj pravni okvir stvorio je stabilan i transparentan sistem koji je omogućio razvoj pravde, vladavine prava i zaštite individualnih sloboda. Magna Carta, kao jedan od najvažnijih dokumenata srednjovekovnog prava, postala je simbol borbe za prava i slobode, čime je obezbedila trajno mesto u pravnoj istoriji.

Srednjovekovni engleski pravni sistem, sa svim svojim kompleksnostima i evolucijama, postavio je temelje za pravne norme koje i danas oblikuju savremene pravne sisteme. Njegova sposobnost da balansira između kraljevske vlasti, sudskih presedana i prava običnog čoveka učinila ga je jednim od najtrajnijih i najuticajnijih pravnih modela u svetskoj istoriji. Kroz interakciju različitih izvora prava, Engleska je stvorila jedinstveni pravni okvir koji je postao osnova za moderne pravne sisteme širom sveta, naglašavajući važnost prilagodljivosti, pravičnosti i vladavine prava.

LITERATURA

1. Brand, P. (2003). *Kings, Barons and Justices: The Making and Enforcement of Legislation in Thirteenth-Century England*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Musson, A. (2001). *Medieval Law in Context: The Growth of Legal Consciousness from Magna Carta to the Peasants' Revolt*. Manchester: Manchester University Press.
3. Musson, A., & Ormrod, W. M. (1999). *The Evolution of English Justice: Law, Politics and Society in the Fourteenth Century*. Basingstoke: Macmillan.
4. Richardson, H. G., & Sayles, G. O. (1934). The Early Statutes. *Law Quarterly Review*, 50, 201-223.
5. Holt, J. (2015). *Magna Carta (3rd ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.

ПОЛИТИЧКА МОЋ И ДИСКУРСИ МОЋИ У СРБИЈИ

Зоран Р. Пешић

Факултет за пословне студије и право Универзитета УНИОН – Никола
Тесла Београд
zoran.pesic@fppsp.edu.rs

Апстракт: Политичка моћ је способност појединаца, групе или институције да ствара промене унутар политичке заједнице и утиче на одлуке у оквиру политичког система. То је темељан концепт који нам омогућава да разумемо политичке процесе и начин како се доносе политичке одлуке и обликују правила и норме управљања друштвом.

Аутор разматра различите теоријске приступе политичкој моћи и њено испољавање кроз институције власти при чему се тежишно и селективно опредељује за концептуални оквир који нуди Мишел Фуко(Michel Foucault) за проучавање политичке моћи у Србији.

Рад је конципиран на начин да се након увода и излагања различитих теоријских приступа феномену моћи идентификују основни елементи аналитичког приступа. При томе се критички односи према сазнајним могућностима наведеног концепта и предмету анализе, политичке моћи у Србији. У раду су коришћене аналитичка, синтетичка метода, метода апстраховања и дедукције.

Закључено је да је политичка моћ у Србији концентрисана у врху власти и у оквиру лидерске позиције, а да су дисперзија и изграђени дискурси политичке моћи у функцији одржања те позиције.

Кључне речи: политичка моћ, власт, дискурси моћи, Мишел Фуко, Србија.

POLITICAL POWER AND DISCOURSES OF POWER IN SERBIA

Zoran R. Pešić

Faculty of Business Studies and Law, UNION-Nikola Tesla University,
Belgrade
zoran.pesic@fbsp.edu.rs

***Abstract:** Political power is the ability of individuals, groups, or institutions to create changes within a political community and influence decisions within the political system. It is a fundamental concept that allows us to understand political processes and how political decisions are made and the rules and norms of governance shaped. The author examines different theoretical approaches to political power and its manifestation through institutions of authority, with a particular focus on the conceptual framework offered by Michel Foucault for studying political power in Serbia.*

The paper is structured in a way that, after the introduction and presentation of various theoretical approaches to the phenomenon of power, the basic elements of the analytical approach are identified. A critical stance is taken towards the epistemological possibilities of the mentioned concept and the subject of analysis, political power in Serbia. The paper employs analytical, synthetic methods, as well as abstraction and deduction.

It is concluded that political power in Serbia is concentrated at the top of the government and within leadership positions, while the dispersion and constructed discourses of political power serve to maintain that position.

***Keywords:** political power, authority, discourses of power, Michel Foucault, Serbia*

УВОД

Политичка моћ је одувек била предмет интересовања у теоријском и практичном смислу. У теоријском због своје комплексне природе, у практичном због привлачност политичке моћи као најјаче друштвене моћи. Проучавањем политичке моћи можемо да анализирамо политичке системе, динамику и дисперзију политичке моћи у различитим друштвеним и историјским контекстима.

Тешко је одговорити зашто су политика и моћ нераскидиво повезани, односно зашто политика привлачи моћ. Да ли зато што је увећава, одржава или је моћ де њене онтолошке структуре. Разлози за улазак појединаца у политику су разноврсни, неки желе због општег добра, други да би афирмисали себе, а неки да би увећали сопствену моћ, стечену на други начин. Привлачност политике највише, према нашем мишљењу, лежи у томе што је то највећа моћ и што увећава моћ.

Политичка моћ је способност појединаца, групе или институције да ствара промене унутар политичке заједнице и утиче на одлуке у оквиру политичког система. То је темељан концепт који нам омогућава да разумемо политичке процесе и начин како се доносе политичке одлуке и обликују правила и норме управљања друштвом.

Аутор разматра различите теоријске приступе политичкој моћи и њено испољавање кроз институције власти, при чему се тежишно и селективно опредељује за концептуални оквир који нуди Мишел Фуко (Michel Foucault) за проучавање политичке моћи у Србији. Иако је Фукоу предмет проучавања хоризонтална дисперзија моћи у друштву, наша намера је да укажемо да хоризонтална није могућа без вертикалне, односно без или централне моћи. Централна моћ је у мањој или већој мери увек присутна и због ње је према нашем мишљењу и настала хоризонтална. Она се може посматрати као независан сегмент моћи у друштву, али смо дубоко уверени да њена евентуална самосталност последица централне и централизоване моћи и израз њене потребе.

Рад је конципиран на начин да се након увода и излагања различитих теоријских приступа моћи идентификују основни елементи аналитичког приступа. При томе се критички односи према сазнајним могућностима Фукоовог концепта и предмету анализе, политичке моћу у Србији. У раду су коришћене аналитичка, синтетичка и методе апстраховања и дедукције.

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ ПРОУЧАВАЊА МОЋИ

Политику бисмо могли одредити као мишљење и делатност чија је сврха организација живота људи и власти у заједници за добробит појединаца и заједнице. То значи успоставити и организовати политички систем који би био у складу са вредностима, потребама и интересима заједнице и појединаца у друштву. За старе Грке је политика јавна делатност или пракса у којој појединац испољава своју слободу и друштвеност. Уз потребу да се живи у

политичкој заједници с другима људима долазе и обавеза и дужност да се да допринос политичком животу при чему се изграђујући заједницу изграђује и појединац као личност. Кроз појединца и највише добро као сврху исказује се и неодвојивост етике од политике. Аристотел је сматрао да оно што је етика за појединца то је политика за групу људи или заједницу. Као и свака делатност политика „мора поседовати одређену дозу рационалности, сврховитости и конкретности у остварењу политичких циљева. За то су потребна одговарајућа средства, институције, а на основу којих се стварају и развијају одређени односи, како би се остварили различити циљеви (Пешић, 2011, стр. 12).“ Оно што политику разликује од других делатности је њена заснованост на моћи у њеном најширем смислу и потреби да се она поседује и употребљава за политичке циљеве. Управо су моћ и примена различитих средстава у политици оно што је временом раздвојило политику и етику, иако су оне нормативно и у јавном дискурсу неодвојиве и пожељне.

Моћ је одувек присутна у људској историји и о томе сведоче различити облици њеног испољавања, успона и пролазности. Око самог појма и садржаја моћи многи теоретичари имају различита виђења и међусобно супротстављене ставове. Најчешће се моћ одређује као способност наметања своје воље другом, било да су то појединци, група или држава. У том смислу је и политичка моћ „способност политичких субјекта, појединца групе или државе да у одређеном политичком односу наметањем воље промени понашање другог субјекта (Пешић, 2023, стр. 297).“ Конкретније политичка моћ је могућност да се у области политичких односа и праксе утиче на појединце, одлучиоце или најважније токове развоја друштва.

Моћ има различите особине или упућује на различита значења што овај појам чини веома комплексним. Још је грчки историчар Тукидид запазио да моћни тј. јаки „раде оно што могу а слаби трпе оно што морају“. За старе Грке моћ није а priori негативна јер може бити подстицајна и у тесној вези са влашћу и силом. Римљани су моћ видели као могућност и способност за нешто, што значи да она може бити латентна или потентна. Макијавели (Niccolò Machiavelli) као најпознатији ренесансни теоретичар политике и моћи, моћ сматра прагматичним средством за остварење примарних политичких циљева, а то су очување државе и власти, при чему су етички стандарди занемарљиви ако не доприносе остварењу циља. Он сматра да у политици има „...два начина борбе: законима и силом“ (Макијавели, 1982, стр. 38). Томас Хобс (Thomas Hobbes) у чијој политичкој филозофији моћ има централну улогу сматра да моћ човека чине „средства којима он тренутно располаже ради добијања неког будућег видљивог добра“ (Хобс, 1961, стр. 72), а у пракси способности да их примени. Иако је моћ својство човека као појединца, значајно је што Хобс закључује да је најјача моћ друштвена моћ, тј. оних који су удружени у једну личност или институцију као што је држава. Зато је највећа моћ у политичком смислу моћ суверена, односно суверене државе.

За Вебера (Max Weber) „моћ представља изгледе да се у оквиру једног друштвеног односа спроведе сопствена воља упркос отпору, без обзира на то

на чему се заснивају изгледи“ (Вебер, 1976, стр. 37). Тиме се недвосмислено уз наметање властите воље упркос отпору, указује на моћ као друштвени однос и на могућност њеног спровођења а не и неминовност у смислу узрочно-последичне везе. Изгледи су оно што код Вебера повезује моћ и власт, али и што их разликује. Дистинкција се заснива на томе што власт одређује као „изгледе да ће се одређене особе покорити наредби одређеног садржаја“ (Вебер, 1976, стр. 37). Дакле, постоји одређени степен покоривања и пристанка, док код моћи је реч о пукој присили. Легитимност власти је основа на којој се заснива послушност и зато је власт легитимна или прихваћена моћ а не наметнута моћ или воља упркос отпору. Оно што такође разликује власт и моћ је њихово простирање, власт је у извесној мери ограничена а моћ се простире дифузно, што у функцији очувања власти даје бројне могућности. Ако изузмемо силу, једна од могућности или својства власти је заповедање што је власт појмовно чини „идентичном са ауторитативном моћи заповедања“ (Вебер, 1976а, стр. 50). За Вебера постоје три типа легитимне власти и то: традиционална, харизматска и рационално-легална и сходно томе и три моћи.

Традиционална власт црпи своју моћ из традиције, неписаних правила и обичаја, самог владара и његовог трона као и оних који су рођачки повезани. Харизматска се заснива на схватању да вођа има посебне, чак и натприродне моћи које могу довести до револуционарне улоге и смене власти. Оваква власт и моћ нестаје са харизмом вође. Рационално-легална заснива се на писаним правилима и процедурама. За разлику од традиционалне и харизматске које се односе најчешће на послушност једној особи, овде је закон неприкосновен и изнад власти.

У суштини се моћ код Хобса и Вебера посматра као моћ над људима и такво „обележје моћи усвојила је и савремена политикологија (социологија политике) и варира га на разне начине“ (Тадић, 1996, стр. 134).

У социолошком смислу моћ је аморфна јер се све може искористити за моћ, особине, поступци, околности или средстава, која омогућују наметање воље. У филозофском и онтолошком смислу моћ као самостални ентитет не постоји, јер је она видљива или се наслућује тек с деловањем у односу на неког, због чега „моћ не постоји у форми реалног објекта већ је то у основи релациони појам“ (Павловић, 2012, стр. 332). Релација је есенција њене егзистенције. Када говоримо о врстама или облицима моћи постоје различите поделе па говоримо о физичкој, политичкој, економској, друштвеној, војној, идеолошкој, културној, информационој итд.

Физичка моћ је најосновнија и она се заснива на сили и претњи насиљем. Неки аутори посебно издвајају војну моћ због поседовања моћних средстава за присилу, као и због организованости и повезаности са свим другим облицима моћи.

Политичка моћ је у тесној вези са политичким институцијама, одлучивањем, законима и политиком и настојањима да се они контролишу. Контрола само по себи не мора да има негативну конотацију, јер је неопходно да држава и друштво функционишу. Управо политичка моћ утиче на власт да

доноси одлуке које утичу на грађане државе, проблем је у томе што се политичка моћ може и злоупотребити.

Економска моћ проистиче из контроле над ресурсима, економским богатством и економски системом, при чему се остварује утицај на развој друштва, раслојавање и условљава приступ ресурсима од значаја.

Идеолошка моћ се заснива на идеолошкој контроли свега од идеја, вредности, веровања до слободе избора појединаца. То се постиже на различите начине, преко медија, образовних институција, политичких организација, где и породица и религија учествују у идеолошком апарату моћи и његовом обликовању.

Информациона моћ данас је један од најважнијих облика моћи, јер онај ко поседује информације и средства за њихово пласирање може да обликује јаво мњење, креира стварност али и манипулише перцепцијом истине, па чак и стварности. Ту посебну улогу добија све чешћа употреба вештачке интелигенције.

Бројност подела се може редуковати на економску, друштвену и политичку моћ јер се и сви облици моћи јављају у функцији и као средство остварења политичке моћи. Политичка моћ може имати различиту сврху, од добробити друштва до, сходно људској природи, сврху у самој себи или како би Ниче (Friedrich Nietzsche) рекао „вољи за моћ“ због моћи саме. Ми ћемо се тежишно позабавити политичком моћи, кроз њено експонирање и сврху.

Ако је моћ способност стварања промена, онда је и политичка моћ способност стварања промена у заједници и друштву. С обзиром да је „политичка моћ најважнији облик друштвене моћи, тако је и власт најзначајнија манифестација политичке моћи“ (Павловић, 2012, стр. 154)

Из различитих теорија и дефиниција моћи можемо уочити неке од њених компоненти, како је конципирана и димензије како се испољава моћ.

Прва компонента моћи је да моћ изражава способност некога у односу на другог да доноси и спроводи одлуке. То нам указује на извесну меру моћи, односно степен њеног интензитета, квалитета или величине у односу на моћ другог субјекта. Друга произилази из претходне а то је прихватање или пристајање другог субјекта да се понаша према датој моћи. Рецимо грађани у заједници различитим механизмима бирају власт и добровољно прихватају политичку моћ власти над њима ради сопствених интереса и интереса заједнице. Овде је реч о легитимној моћи. Трећа компонента моћи је ауторитет који може стајати уз легитимитет или не. Ако моћ поред легитимитета поседује и највиши ауторитет и не може се превладати онда говоримо о највишој моћи. У политици се највиша моћ најчешће испољава као суверена власт државе на унутрашњем плану. Аналогно томе и у међународним односима највише силе желе да постигну овакву моћ на различите начине.

Разликовање у моћи између појединаца, група или држава указује на концепте и димензије испољавања моћи.

Концепти политичке моћи се испољавају кроз моћ као способност политичког субјекта, затим кроз однос са другим субјектом и као моћ са

одговарајућом структуром. Моћ као способност је својство субјекта да искористи све оно што поседује или дате околности како би увећао или наметнуо своју моћ. Моћ као однос се испољава кроз поређење, утицај, претњу, наметање или присилу у односима између политичких субјекта. Моћ као структура је способност и начин изградње различитих механизма организације, испољавања и употребе моћи како би се постигао жељени учинак. Управо нам структура указује на еволутивну природу моћи и на њене различите димензије. Временом се димензије мењају и шире и теоретичари се мање споре око њихове различитости, а више о пресудном утицају неке од њих. Концепти и димензије моћи су највидљивији у процесима доношења политичких одлука чиме се баве тзв. децизионистичке теорије моћи, од којих је једна од најпознатијих Роберта Дала (Robert A. Dahl),

Дал је моћ посматрао кроз једнодимензионалну перспективу. Она се своди на узроке и ефекте деловања моћи сматрајући да су „најближи еквивалент моћи каузални односи“ (Дал, 2006, стр. 45). Уколико се нађе каузална веза онда се може наћи и моћ. То значи да ако нема практичне употребе моћи и ефекта онда и моћ није присутна. Он је у духу бихејвиоризма настојао да моћ опише, анализира и упоређује по различитим критеријумима који карактеришу моћ у политичком догађању и понашању субјекта политике. А то су величина, врста, структура, домет, ресурси, вештина, мотивација, трошкови и друге карактеристике које политичке субјекте међусобно разликују. Према томе политички субјекти чије одлуке су прихваћене имају и већу моћ. Дал је несумњиво дао значајан допринос проучавању моћи, њеном теоријском објашњењу употребљивијем за праксу. Међутим та једнодимензионална перспектива је ипак једнострана.

Једностраност Далове перспективе исправља дводимензионална перспектива коју нуде Вакрак (Peter Bachrach) и Варас (Morton S. Bartz). Према њој спољашни и појавни облици моћи су битни, али не и пресудни за анализу моћи. У политици су често много важније одлуке које нису донесене, него оне које јесу и зато је у анализи моћи неопходно испитати „динамику доношења неодлука“ (Вакрак & Варас, 2006, стр. 67). Моћни политички субјекти испољавају своју моћ доношењем одлука али и одлуком да нека питања не покрећу, игноришу или одложе за касније.

Критикујући ограниченост претходне, јер моћ посматра у свом појавном облику одлучивања или интересима Лукс (Steven Lukes) нуди тродимензионалну перспективу као потпунију слику. Према Луксу много је важнија прикривена или трећа димензија моћи која има за циљ „да се обезбеди моћ повиновања (субјекта) тако што ће се контролисати њихове мисли и жеље“ (Луks, 2006, стр. 80). Она на много бољи начин изражава суштину моћи која је много више од појавног или уобичајеног идентификовања са силом. Ова димензија указује на способност моћи да конструише преференције, ствара потребе и мења перцепције према интересима оног ко има моћ. Самим тим што је прикривена, ненаметљива, свеприсутна и релативно дуготрајна, тешко је пратити и анализирати све њене токове. Објекти најчешће нису ни свесни њеног постојања, утицаја и онога

шта је у њиховом интересу. Овакав вид моћи је присутан у држави као њен идеолошки апарат, а у међународним односима најчешће као моћ великих сила.

У међународним односима је ову димензију Џозеф Нај (Joseph S. Nye) назвао „мека моћ“ да би је разликовао од „тврде моћи“ која имплицира утицај на друге путем претњи и употребом силе физички, санкцијама и слично. Мека моћ је ненасилна употреба различитих средстава почевши од политичких, пропагандних, културних, уметничких до промовисања начина живљења и вредности које субјект моћи заступа. Суштина је у њеној привлачности, али се ипак по интересе субјекта најбољи ефекти постижу комбиновањем „тврде“ и „меке“ моћи. Иако се моћ у међународним односима најчешће јавља у форми принуде, она се испољава и на много комплекснији начин од тога и зато је „моћ у и међународним односима један од најважнијих концепата, привилегован или оспораван, али увек присутан“ (Пешић З. Р., 2023, стр. 295).

Радикално другачије схватање моћи од традиционалног има Хана Арент (Hannah Arendth) која разликује моћ од силе, насиља, доминације, принуде или ауторитета. Моћ је заснована на консензусу, духу слободе и заједничком деловању људи према заједничким циљевима. „Моћ одговара људској способности не само да се дела, већ и да се дела заједнички“ (Arendth, 1970, р. 44). Моћ је начин комуникације људи у корист општег добра. Насиље настаје када нема моћи и оно је више физичко и индивидуално, док је моћ нешто колективно и продуктивно.

Из различитих приступа политичкој моћи теорија које смо поменули и које нисмо може се на различите начине анализирати политичка моћ у зависности која је полазна основа, сврха или одређење политичке моћи. Рецимо кроз интерес, намере, како је системски и структурално организована и постављена, на бихејвиористички начин кроз понашање, кроз комуниколошки приступ итд. Ми ћемо према потреби уважити и искористити доприносе наведених теорија, али ћемо тежиште ипак применити теоријски приступ Мишела Фукоа (Michel Foucault). Разлог за то лежи у томе што је Фукова теорија моћи заснована на специфичном приступу који се разликује и донекле супротставља класичним теоријама моћи. Он анализира како се моћ распростире и функционише свакодневно у различитим облицима кроз друштвене структуре, различите дискурсе и праксу. Дифузни карактер и свеprisутност моћи он назива микрофизика моћи или њено капиларно простирање.

Главна полазишта његове теорије моћи су: моћ није централизована нити је само репресивна већ може бити и продуктивна; дискурс и знање су тесно повезани са моћи а археологија и генеалогичка нам откривају историјски развој и промене моћи; моћ обликује субјективитет, дисциплинује али и ствара отпор.

Моћ није централизована за Фукоа, односно она не долази искључиво из једног центра оличеног у држави или влади како то већина теорија имплицира. Она је дифузна и свеprisутна у друштву, не стиче се и не поседује или добија уговором или силом „већ се врши и постоји само у чину

(и) пре свега (је) однос снага“ (Фуко, 1998, стр. 28). Дакле, суштинске одлике моћи су њена примена и мноштво релација које чине организацију подручја простирања моћи. На том простору се одвијају непрекидна сучељавања и промене моћи, где компатибилност снага чини систем моћи из кога настају стратегије деловања чији су експоненти власт и државни апарат а средства нормативи који се доносе и доводе до друштвене хегемоније, (Foucault, 1994, str. 65). Зато он сматра да моћ или власт не треба посматрати кроз дискурс владара како то Макијавели заговара или суверенитета државе што је Хобсово полазиште и већине теоретичара. Анализу простирања моћи треба вршити кроз анализу доминације, њених елемената и односа који је стварају, што значи да треба истражити како се „врши произвођење поданика уместо генезе суверена“ (Фуко, 1998, стр. 45). То наравно не значи да не постоје различити механизми државе и институционалне власти и моћи, али они имају основу управо у друштвеној микрофизици моћи сматра Фуко. С друге стране доминација у свом екстремном облику израженом као рат на најјаснији начин огољује силу и односе моћи који владају и приказују се у политичкој пракси.

Такође моћ није сама по себи негативна, репресивна и деструктивна него и продуктивна јер ствара знање, норме, конструише друштвену реалност, идентитете итд. Без обзира на потребе, значење и конструкције које се желе постићи за Фукоа је неопходан дискурс моћи. Дискурс је систем значења који одређује шта је могуће знати и рећи у датом друштвеном контексту. Управо су дискурси средства моћи јер се преко њих одређује и контролише „истина“ због чега је потребно знање. Тако су знање, у данашњем свету више информација, и моћ неодвојиви зато што знање даје моћ, а моћ креира знање. Истина и моћ су очигледно повезани међутим Фуко сматра да их не треба одвајати већ је неопходно да се „моћ истине одвоји од облика хегемоније (социјалних, економских, културних) унутар којих за сада функционира“ (Foucault, 1994, str. 162). За Фукоа је знање „оно о чему се може говорити у оквиру једне дискурзивне праксе, која тиме бива спецификована“ (Фуко, 1988, стр. 196). То значи да знање није истина о стварност, већ скуп хипотетичких истина у датом временском тренутку као израз одређеног дискурса моћи. Помоћу археологије и генеалогije Фуко испитује промене у односима моћи и структуру знања током историје, при чему се археологија бави структурама дискурса а генеалогija испитује конкретне процесе који су условили настанак одређених дискурса и институција моћи. Сматра да је „сваки образовни систем политички начин да се одржава или мења присвајање дискурса, заједно са знањима и моћима који носе“ (Фуко, 2007, стр. 34).

Надограђујући своју теорију Фуко касније уводи концепт „биомоћи“ или „биополитике“ који у ствари представља начин како савремена држава и власт користе моћ да би уређивале и контролисале појединце. То се врши кроз различите институције друштвеног живота преко потреба грађана делом уз присилу и забране, нормативизацијом праксе, јавно и прикривено. „У дискурсу свих ових области моћ се исказује различитим облицима забрана. Три су таква облика забрана најзначајнији: потврдити да нешто није

допуштено; спречити да се нешто каже; и порицати да нешто постоји“ (Павловић, 2012, стр. 281).

Концепт „биомоћи“ и „биополитике“ је у функцији дисциплиновања појединаца и њиховог понашања кроз надзор и организацију живота и рада, њиховог простора, времена, локалне заједнице, али и породичних односа и вредности. Резултат дисциплинарне моћи је послушан појединац и предвидљивост његовог понашања, посебно политичког, када је неопходно потврдити легитимитет и легалност моћи/власти.

Моћ обликује појединце, њихове идентитете и вредности, међутим за Фукоа и појединци су ти који у томе активно учествују било несвесно или из сопствених и различитих разлога. Управо је то кључан елемент за разумевање моћи и опстанка моћи/власти што дуже. Ипак, тамо где постоји моћ, постоји и отпор. Он може бити пасиван, прикривен, посредан, мали и свакодневан, а може бити и јак, деструктиван, револуционаран, општедруштвен и слично.

Генеалогiju моћи можемо употребити као методолошки приступ проучавања историјских процеса настанка моћи, у нашем случају само време актуелне политичке власти. С обзиром да код Фукоа не постоји линеарни напредак, тежишно би требало проучавати како су одређени дискурси, пракса и институције настали или употребљени ради стварања или увећања моћи, али кроз комплексне и не баш предвидљиве или видљиве процесе. То је могуће кроз начине како се мењају перспективе или дефинишу успеси и неуспеси у одређеној политици или према зацртаним циљевима.

МИСАОНО АНАЛИТИЧКИ КОНСТРУКТ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ДИСПЕРЗИЈЕ МОЋИ – СЛУЧАЈ СРБИЈА

Пре него се позабавимо проучавањем дисперзије моћи неопходно је објашњење зашто синтагма „мисаоно аналитички“ а не само анализа. Реч је о следећим разлозима. Први што је Фукоово поимање моћи вишедимензионално и вишепредметно и овакви текстови немају простора да би моћ анализирали свеобухватно, већ селективно, илустративно и подстицајно. Други, јер за анализу је неопходно много више емпиријских показатеља и чињеница, па се задовољавамо мишљењем о стварности или чињеницама, односно појавним облицима испољавања моћи. Треће, мисаоно аналитички приступ у коме је примарно „мисаони“ даје више слободе, апстраховања и субјективизма. То значи да мишљење, ставови и резултат не морају бити сагласни са званичном или преовлађујућом истином или мишљењем. С друге стране су подложни критици за субјективизам и недовољну аргументацију, с чиме се мора рачунати.

У том контексту је довољно да се овај текст сматра као илустративни подстицај за мишљење о стварности и могућностима, односно колико је моћ свеприсутна и да је неопходно преиспитивање њене позитивне или негативне улоге .

Фукоовом теоријом се може моћ истраживати и критички анализирати на више начина. Могуће је на нивоу државе, политичког система или државних и друштвених институција, али тежишно на микронивоу кроз свакодневну друштвену праксу, интерактивне односе и кроз креирање идентитета и понашања. То је начин да се и врло комплексни и скривени путеви моћи откривају и анализира колико утичу на обликовање друштва и појединаца.

Упркос томе што Фуко не преферира линеарност, ако бисмо искористили његово поимање моћи и допуњено се са осталим теоријама, онда би аналитички конструкт проучавања моћи у Србији био према следећем елементима и редоследу посматрано и као процес:

- Промена власти
- Лидерство појединаца или групе
- Карактер политичког система и власти
- Употреба институционалне моћи
- Моћ из потребе
- Креирање дискурса
- Конкретизација моћи као биополитике
- Сврха изражена кроз субјективизацију и дисциплиновање
- Генеалогичка – развој моћи, пресудне тачке или отклон
- Стварни ефекти или последице

Садржајно би мисаоно аналитички конструкт изражавао следеће: моћ као однос снага кроз компатибилност, сучељавање, и промену моћи; проверу колико дискурс владара и суверенитет државе изражавају примарно моћ; доминацију моћи, генезу лидера и произвођење поданика; моћ у корист добробити државе и друштва; различите дискурсе моћи и њене облике хегемоније и контроле; сврху моћи и њену генеалогичку или развој; отпоре које моћ производи.

ПРОМЕНА ВЛАСТИ, ЛИДЕРСТВО И КАРАКТЕР ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА И ВЛАСТИ

Политички систем Републике Србије је мешовит јер има елементе парламентарног и председничког система. Власт је уобичајено подељена на законодавну, извршну и судску. Оне су независне, међусобно се контролишу и између њих постоји равнотежа моћи. Најмоћнија институција би требало да буде Народна скупштина као законодавна власт, јер је она експонент политичке воље грађана и непосредно изабрана од грађана. Извршна власт је бицефална, што значи да је врше Влада и Председник Републике. Уставно је моћ на страни Владе, под условом да се Председник Републике држи својих уставних овлашћења. Међутим, у пракси се показало да у зависности ко је председник Владе или Републике као личност, односно ко има већу моћ из

различитих разлога, тај има и пресудни утицај у вршењу власти. Присетимо се само кохабитационе власти између Председника Републике Милана Милутиновића из поражене политичке опције и извршне власти коју су чинили коалициони партнери окупљени у ДОС-у (Демократска опозиција Србије). Институција председника а тиме и моћ је била скоро невидљива и сведена само на нужне и протоколарне активности. Данас имамо обрнут случај.

Политичка сцена у Србији као и изборни систем и постизборне могућности дају различите комбинације. У демократским државама Запада сваки губитак избора има за последицу позивање на одговорност лидера, његову смену и избор новог, што у случају Србије није. На политичкој сцени су многи лидери доминантних партија годинама на челу и стално и изнова покушавају да дођу на власт или се одрже на власти, при чему настоје да константно увећавају своју моћ. Позивање на одговорност оних који губе власт најчешће доводи до изласка из партије и формирање нове и тако се у недоглед врши фрагментација политичке сцене. Актуелна власт у Србији већ дванаест година врши власт и она је успостављена на истовременим изборима за председника Републике и Народну скупштину 2012. године. Сам чин доласка на власти изборима експоненте одређене политичке опције квалификује као људе или групу која поседује одређену моћ. Уз примедбе на регуларност и једне и друге стране, оцена је да је промена власти била легална, чиме је и коалициона власт имала и легитимну моћ. Хана Арент сматра да тек политичке установе и институције „материјализују моћ заснованој на политичкој подршци и поверењу грађана“ (Пешић, 2013, стр. 134).

Резултати Српске напредне странке (СНС) и њен коалициони капацитет довели су до смене власти и долазак на власт њених лидера након више покушаја. Упорност се исплатила. На челу СНС је био Томислав Николић. Он је своју моћ и кредибилитет вечито другог у Радикалној странци, уз дугогодишње одсуство лидера партије, искористио да формира нову партију СНС на чијем челу је и био. Партија је више настала из сујете и потребе да се изађе из сенке Војислава Шешеља и његовог радикализма, а мање из очекивања да ће брзо доћи на власт. И тадашњој власти је одговарало цепање радикала због њихове бројности и екстремизма, па је благонаклоно помогла у стварању нове партије. Рачунала је на слабљење моћи поделом на две партије и тиме да њена власт буде мање угрожена. У томе су се преварила, што их је коштало губитка власти.

У СНС је искоришћен механизам организације чланства и расподеле моћи претходне партије како би њена моћ нарасла, а сврставањем и Александра Вучића уз Николића и СНС, дошло се до добитне комбинације. Шта нам је то све показало? Прво, тачан је Веберов став да са одласком харизматског лидера, у овом случају физичког онемогућавања Шешеља, нестаје или слаби и његова харизматска моћ. Показало се да дугогодишња моћ и харизма које је носио у партији и његова завидна одбрана у Хагу нису довољни пред сујетом вечито других. Зато и нису морали да трпе неприкосновене одлуке лидера које

захтевају покорност а не доприносе успеху. Друго, моћ лежи код онога који de facto управља партијом и држи истинске полуге моћи унутар ње и на терену, а то је био Томислав Николић. Његова моћ је прво проистицала из именованја да би је касније увећао управљањем партијом. Да је то тачно, показало се и када је Томислав Николић избором за Председника Републике препустио партију Александру Вучићу. Догодило се исто, јер је преценио своју моћ и пренебрегао макијавелистички приступ политици и моћи, а то је да се за циљеве не треба обазирати на ништа а ни на морал. Тако је други у СНС те исте полуге моћи употребио у своју корист и приморао првог лидера и оснивача да устукне, што је он и прихватио из њима знаних, али углавном интересних разлога. Треће, што се тиче чланства претходне партије које је све масовније прелазило у нову партију, нарочито по освајању власти, показало се да власт има привлачну моћ, а да је радикализам идеја само вербални и заменљиви декор. То је случај и са пораженим партијама чији су многи чланови нашли ухлебљење у СНС. И четврто, харизматска моћ је увек ограничена, било да се појави нови лидер или да се не буде задовољно старим лидером. Предвидети промене и сопствену пролазност је умешност у политици која не иде руку под руком са харизмом, тј. осећајем узвишене моћи и сопственог наднаравног значаја. Време, историјско искуство и мање сујете ту имају велики значај.

Разматрање карактера власти имплицира оцену да ли је она демократска, харизматска, или аутократска.

У последњих пет година политички систем Републике Србије је еволуирао уназад, тако да је од полуконсолидоване демократије, у 2023. години оцењен као прелазни или хибридни режим (Freedom House, 2023). Хибридни режим је резултат недовршених промена из ауторитарног система ка демократском у коме су заступљени демократски елементи али и ауторитаризам. То је корак назад, јер постоје све институције демократије, почевши од институција система, демократских закона, процедура одлучивања, критеријума, људских права и слобода, али у пракси не постоји политичка воља за њихову доследну примену.

Томе су погодвали већ емпиријски доказана више поданичка, а мање демократска политичка култура на овим просторима „где у доминантним сегментима бирачког тела преовлађује поданички моменат“ (Стојиљковић, 2016, стр. 31). Због тога је бирачко тело подложније манипулацијама и политичком понашању које одговара доминантној партији или вођи, потхрањујући његову моћ и харизму.

УПОТРЕБА ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ МОЋИ И МОЋ ИЗ ПОТРЕБЕ

Добар део дугог периода власти СНС и њеног актуелног лидера искоришћен је за учвршћење и увећање моћи. На почетку је коришћена моћ партије и лидерска моћ, затим институционална, а онда моћ из потребе

очувања постојеће власти и кроз изградњу харизматичног лидерства и то на различите начине.

Власт СНС и коалиционих партнера карактерисао је с правом критички однос према претходној власти која је изневерила скоро сва очекивања грађана, направила многе промашаје у политичкој, а посебно у економској сфери, чиме је дала много материјала за критику и злоупотребу таквог стања. Нова власт је то издашно и вешто користила, константно подсећајући грађане на то, чак и када је то беспредметно, јер су имали сасвим довољно времена да то исправе. Није ни било тешко показати успех, јер је толико грешака учињено да свако кретање од нуле је успех. Штавише до успеха су више довеле околности у променама моћи, више на спољашњем, него на унутрашњем плану. На томе је СНС највише и градила свој кредибилитет и моћ и користила постојеће институције политичког система у ту сврху. Међутим, у (зло)употреби моћи институција политичког система постоји континуитет између претходне и нове власти, а то је да је сва власт сконцентрисана у рукама извршне власти. Претходна власт је обесмислила демократске институције све три гране власти, почевши од парламента и односа према опозицији, затим кроз притиске, контроле, изборе и реформу судске власти, до (зло)употребе извршне власти ради контроле осталих грана власти. Нова власт је то преузела и наставила издашно да користи и унапређује. Уместо да парламент као најмоћнија и непосредно бирана грана власти која има легитимитет од грађана контролише извршну власт, он је преко владајуће већине и доминантне партије само трансмисија воље и моћи извршне власти. Слично је и у односу извршне власти, где је Влада подложнија утицају другог дела извршне власти, председника државе, него парламента који је изабрао и који једини може да је смени.

Формално правно и уставно судска власт је независна, али се извршна власт и те како меша кроз избор судија, систем контроле, финансирања, преко тужилаштва и на посредан и прикривен начин или кроз медије и јавни дискурс. Судије нису чланови партија, па ни владајуће, али они не остављају такав утисак својим одлукама и понашањем и дају за право сваком грађанину да сумњају у спрегу са извршном влашћу или да су под њеном контролом. Саопштења у којима извршна власт коментарише или прејудуцира судске одлуке, најављује хапшење и истраге тужилаштва указују на инфериорност судске моћи која би требала да буде изнад. Сетимо се само помпезног хапшења Мишковића и борбе против корупције и политичке експлоатације тог чина, да би после неког времена све утихнуло. Слично се дешавало и са неким криминалцима. Ниједан од високих политичких функционера није одговарао за корупцију. Резултат свега је да је Србија на крају 2023. године Према годишњем извештају међународне организације Transparency International о Индексу перцепције корупције у јавном сектору (CPI) наставила да пада. Од 180 земаља је на 104. месту, што је најлошији резултат у последњих дванаест година (Транспарентност Србија, 2024). Уз њу су само Албанија и БиХ док су све остале земље Балкана далеко боље. У извештају стоји да разлог зашто се не санкционишу политички функционери лежи у

политичком притиску на судство и тужилаштво, лошој нормативној регулативи и слабој контроли. Овде је очигледно на делу политичка моћ носиоца извршне власти над другим гранама власти. Променом перцепције се и оваква ситуација искоришћава у корист власти. Свако не гоњење криминала или корупције, а коју власт индиректни или директно намеће, тумачи се као добра намера власти или тужилаштва, али и неспособности судства да то и спроведе. Пренебрегава се да је власт та која кроз нормативну регулативу и неформални утицај одређују моћ, независност и способност судске власти.

Институционална моћ се испољава првенствено кроз доношења закона према потреби извршне власти или лидера, а у оквиру институција сменом претходних гарнитура. Дисперзијом на хоризонталном и хијерархијском нивоу постављени су партијски кадрови којима струка и лојалност општем добру није јака страна, већ лојалност партији и њеним експонентима моћи. Институционална моћ у споровима између власти и грађана или с послодавцима, и инвеститорима најчешће се испољава против грађана. Грађани су због тога демотивисани да траже своја права, посебно пред судском влашћу. Последице су да грађани немају поверење у институције, а ни нека посебна очекивања, што власт релаксира. Та институционална моћ на хоризонталном нивоу и од најниже до највише инстанце је приказ простирања капиларне моћ како је Фуко види. Институционална моћ је још више изражена на локалном нивоу, код локалних органа власти и локалних моћника. Локална самоуправа и локална заједница су изузетно важни јер се ту остварује непосредан контакт са грађанима који у заједници живе, раде, школују се, остварују друштвене контакте, изграђују своју перспективу, политичке односе, решавају своје проблеме итд. Ту се појединци међусобно познају, знају ко је на којој позицији и у каквим односима с влашћу, односно ко колику моћ поседује. Ту су јавни и скривени путеви моћи изузетно на делу, од великог су утицаја и повратно могу да делују и на моћ централне власти.

Уз употребу институционалне моћи приступило се лидерству или изградњи харизматске моћи новог лидера. Легалитет и легитимитет власти и лидера је потврђиван учесталим изборима који су друштво држали под константном тензијом. Тако је после 2012. г. одржано четири парламентарних избора, од тога три ванредна и један редовни, што само указује на недовољно демократски консолидован систем и друштво. Александар Вучић је по освајању власти, од првог потпредседника Владе и министра, председника Владе и Председника Републике који је убедљиве победио у првом кругу за други мандат, константно радио на свом лику харизматичног и незаменљивог лидера. У томе је имао потврду кроз константну јавну подршку својих сарадника, кроз величање лика и дела и радне етике, али и кроз успех на парламентарним и локалним изборима где је име председника на челу листи гарантовало успех. Коришћење имена је само додатно увећавало његову моћ. Међутим, није довољно само испољавати моћ или постизати резултате, него је треба на адекватан начин и приказати. А за то су најпогоднији јавни наступи различитим поводима. Рецимо мимо својих овлашћења јавно изношење повећања плата и пензија, економских промена, инвестиција, стања

у здравству, поступака за време пандемије, најаве хапшења и сл. од стране Председника је указивање на сопствене заслуге, своју моћ и потребу за признањем. Чини се да у овом случају не важи хераклитовски речено да моћ треба с мером приказивати и с мером дозвољавати да буде прикривена. Колико год се критички односили према томе, резултат није изостао што се видело и на изборима.

Моћ из потребе уобичајено настаје након периода власти када се ефекти виде и оцењују а када постоји све већа диспропорција између очекивања, могућности, обећаног и реализованог. Ту се онда приступа употреби ширих механизма моћи од институционалних и креирања сопствених. У случају опасности по стабилност или губитак власти не преза се и од различитих облика злоупотребе моћи.

СНС је постала изненађење за претходну власт која је сопствену смену сматрала само привременом сматрајући да ће се брзо вратити, најкасније на следећим изборима. Демократе су се прерачунале, метафорично речено, не схватајући да и мрвица бољитка у односу на њихову погубну владавину постаје грудва снега низ падину која се све више увећава и њих од те исте власти све више удаљава. То је за последицу имало њихову фрагментацију, продубљивање подела, мањак лидерства и консензуса око важних питања, што је додатно умањило њихову моћ и изгледе да се врате на власт. Истовремено СНС је искористила постојећу институционалну и креирала сопствену Фукоовски речено капиларну моћ. Извршили су дисперзију моћи, али не како је Фукоо мислио због ње саме, иако постоји и она, већ првенствено ради очувања централне моћи или власти. На који начин. Употребом истих дисперзивних капиларних канала али заменом лојалним појединцима, затим креирањем нових облика присуства и утицаја моћи у све више области и увећањем моћи лидера партије. Лидер је показао много већу умешност од претходног. Одрекао се лидерства над партијом тек након више од деценије управљања, када је своју моћ већ довољно уздигао и обезбедио, постављајући оног који га није могао угрозити. У извршној власти је постављао оне који такође никако не могу довести његов ауторитет у питање. Укључивање коалиционих партнера у оквиру партије и власти и када СНС има већину је приказ моћи у форми великодушности и амортизације евентуалног незадовољства апсолутизацијом те исте моћи од стране једне партије или једног лидера.

Моћ из потребе даје највише простора за злоупотребу моћи јер има основну сврху, очувања власти по сваку цену. Започиње креирањем различитих дискурса, конкретизацијом одређене политике и обликовањем друштва и појединаца са сврхом дисциплиновања и предвидљивости политичког понашања, а све у циљу минимализације отпора.

КРЕИРАЊЕ ДИСКУРСА И БИОПОЛИТИКЕ

Креирање различитих дискурса има своју сврху у очувању власти и њене моћи и обележје је скоро сваке власти, али сам дискурс може бити и против

власти и имати јачу моћ која је може угрозити. Зато се „у сваком друштву продукција дискурса контролише, селекује, организује и расподељује поступцима чија је сврха да се укроте моћи и опасности дискурса и да се овлада њиме“ (Павловић, 2012, стр. 285).

Напоменули смо да код Фукоа дискурс није само говор или текст већ начин размишљања, говора и праксе који различитим облицима искључивања одређују како се о одређеним темама може мислити и говорити. Због тога дискурси нису неутрални јер иза њих лежи моћ и изражавају моћ, али нису ни постојани јер се међају сходно околностима и конкретной ситуацији. Дискурс служи да контролише и обликује субјекта, не само кроз опис стварности, већ и кроз знање одређујући његов статус као појединца у односу на званичан дискурс и друштвену структуру.

Дискурси се испољавају кроз различите форме искључивања, у које спадају различите забране, поделе, одбацивања и супротстављања истинитог и лажног.

Немамо простора да дискурсе анализирамо у суштинском већ само у појавном смислу, што је по нашем мишљењу довољно за извлачење закључака како се дискурси креирају, функционишу и које ефекте постижу. Размотримо како то код нас изгледа на неким примерима.

Опредељеност за улазак у Европску унију је опште прихваћен јавни дискурс и дискурс власти, односно стратегијски циљ званичне политике већ дуги низ година. Пут за улазак у ЕУ прати мноштво услова и задатака. Међутим скоро сваки грађанин ће рећи да никада нећемо ући у ЕУ или можда за педесет или сто година. Разлози су што нам постављају немогуће услове, рецимо признање лажне државе „Косово“, што стално постављају нове критеријуме и препреке, што немају исти однос према нама и другима или једноставно што не желе да нас приме, што је најближе истини. Дакле, у свему томе има истине и такав уврежени дискурс креира или прећутно подржава и власт, што оставља по страни њену искрену посвећеност томе и питања од егзистенцијалног значаја за грађане и друштво. Реч је о запитаности шта нас спречава да извршимо реформе и спроведемо добру праксу ЕУ у функционисању државе и друштва а у корист благодети свих. То не зависи од услова ЕУ. Реформама се приступа опортуно или се одуговлаче. Прво недостају норме или закони, након тога нема институција које би то имплементирале, да би на крају постојало и једно и друго, али да се не примењују или се селективно примењују. Сваки грађанин ће се на основу личног искуства лоше изразити о ефикасности судства, институција, локалне власти или начина како функционише здравство, школство социјалне установе и слично. Аналогно томе ако сте незадовољни уређењем сопствене земље, стањем демократије и пласираној истини о „златном добу“, зашто онда верујете у оно што се пласира да нас спречава да уђемо у ЕУ. Разлоге за веровање већине треба тражити управо у дискурсу власти који тиме онемогућава питање али и сопствену одговорност за неуспех. Наравно да није реч само о веровању већ и о дисциплиновању субјеката, нарочито сопствених бирача или осталих грађана који опортуно и из различитих разлога о томе

ћуте. Да није тога видело би се да је Реформска агенда Србије за улазак у ЕУ до 2027. године уопштена, нетранспарентна и нереална. Лицитира се датумима уласка у ЕУ различитим изјавама и пласирањем контрадикторних информација чланова Владе. Рецимо желимо да према Агенди до 2027. г. желимо да „...будемо потпуно спремни и када је реч о нашој економији, али и када је реч о владавини права, демократији и свим другим аспектима који су од значаја за наше пуноправно чланство”, поручио је Ђурић (министар иностраних послова - примедба З.П.)(Политика, 2024). Међутим, у тој истој Агенди се за затварање појединих поглавља и спровођења неких реформи помињу термини у наредној деценији.

Таквих примера има много и у свим областима друштвеног живота и политике, нарочито у економији и спољној политици.

Просечна плата за јун 2024. године је 95804 динара, у односу за исти период прошле године је номинално већа за 14,7% а реално је већа за 9,2% (Републички завод за статистику, 2024) што је за сваку похвалу. Друга страна ове статистике је да је медијална нето зарада 74185 динара, што значи да је 50% запослених остварило зараду далеко испод. Детаљнијом анализом уочава се све веће раслојавање и разликовање, како по професијама тако и између севера и југа. Имамо све богатију мању групу људи а све сиромашнију средњу класу и остале грађане. Дискурси о просечној плати и економском бољитку су још помпезнији када се претварају у евро, упоређују са претходних дванаест година и врши пројекција даљег раста. Игнорише се да је уз обезвређење динара обезвређен и евро, да је куповна моћ грађана скоро иста или нижа, иако су могућности за куповину шире услед све већег увоза и изостанка производње и онога што смо раније производили. Доступност неких производа, посебно техничких је резултат напретка технологије а не економског успона. Грађанима је јасно да су цене најосновнијих животних потрепштина, а нарочито хране исте као и у развијеним земљама са много већом просечном или најнижом платом. Власт се поноси повећањем пензија, али реалност је да је односу на 2012. годину, 2023. г. куповна моћ мања у односу на максималну потрошачку корпу за 9 %, а према минималној већа за 5%. Закључак је „да у последњих 10 година није дошло до повећања животног стандарда пензионера“ (Политика, 2023). Слично је и са растом запослености, коју релативизује пад наталитета, морталитет и исељавање скоро 60 хиљада лица годишње.

На еколошком плану сведоци смо све већег загађења ваздуха, смећа у нашим рекама и поред путева а да држава не предузима ништа. У развијеним државама нису грађани били толико еколошки свеснији, него су државе предузимале драконске мере кажњавања паралелно изграђујући свест и образујући грађане о томе. Зашто власт не предузме исто јер има за то моћ, него се држи јаловог апеловања на свест грађана која је индиферентна, апатична и без снаге и вере да ишта може променити. Једноставан је разлог. Зато што је реч о гласачима и свако кажњавање њих може повратно да се одрази на кажњавање власти на наредним изборима. Опште друштвеном интересу се претпоставља интерес останка на власти.

Питање ископавања литијума је, не улазећи оправданост или не, са више аспекта интересантно јер указује на различите дискурсе. Прво изузетно је политизовано, затим је инструментализовано од једних и других. Опозиције за напад на власт, а власт прагматичним одрицањем од тога пред изборе, ради бољег изборног резултата. Сучељавање се не врши аргументима на научној основи, већ етикетирањем и подсећањем да је то пројекат претходне власти и оних који га сада критикују. Након избора и опстанка постојеће власти, односно потврђивања њене моћи, поново је актуелизовано ископавање, на суптилнији начин. Прво као иницијатива Председника Републике, затим хорског одобравања осталих институција власти и медија који подржавају власт. Након тога се приступило кампањи и другачијем маркетиншком приступу у настојању да се формира јавни дискурс који ће индиферентном већином из осталих делова земље оправдати и надвладати мањину која се противи томе. На обе стране су укључени стручњаци или тзв. стручњаци, стране земље, агентуре, невладине организације и сви они који желе да из свега извуку неку корист. Посете, обећања и гаранције политичара Запада, посебно немачког канцелара који и у сопственој земљи не ужива у ауторитет више делује контрапродуктивно него корисно. С друге стране наши прописи нису у рангу еколошких са ЕУ, а и да јесу, контролу врше локални инспектори којих нити има довољно, нити су стручни или су део или кадар власти. Две ствари су овде евидентне. Прва, да је Председник Републике у све то уложио свој ауторитет и моћ, да се ради по његовим инструкцијама и чини се да ће то бити на крају пресудно за или против, као и за њега самог. Друго, грађани с правом не верују политичарима Запада као и компанији која би вршила ископавање, али још мање верују сопственој држави и власти и њеним институцијама. То се видело и за време пандемије, за разлику од грађана скандинавских држава. Зашто, одговори су свима познати.

Познато је ко је, а није систем, за време пандемије свакодневно саопштавао о здрављу нације, предузетим мерама, набављао вакцине и покретао самосталну производњу, респираторе, градио болнице итд. Кад свему томе додамо константно произвођење непријатеља унутра и изван, различите невладине секторе, притиске великих сила, могуће атентате и сталну тензију, показује се да су страх и манипулација емоцијама и историјским и културним наративом рецепт за увећање моћи.

У комуникацији између власти и опозиције се не користе аргументи или струка већ етикетирање, напад на личност, породицу, образовање или се разговара са позиције моћи. Посебно су политичке институције као што је Народна скупштина изгубиле на угледу и оголиле сву приземност политичких представника и јавне сцене. Медијски простор је као и политички изузетно поларизован, искључив и предвидљив када су у питању важна питања за цело друштво. Ако се већ не могу контролисати условно речено јавне мреже и глобални канали комуникације (њих ионако други контролишу) могу се на телевизијама регулисати програмски садржаји и спречити промовисање криминала, некултуре, одговорности за јавну реч, па тиме и знање и моралне вредности. За то сноси одговорност највише власт, затим сами медији а

посебно Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ) као независна организација. РЕМ је далеко од независне организације што се види према додели фреквенција за телевизије које афирмишу власт, без обзира што уз то афирмишу различите облике девијантног понашања и тиме утичу на јавност кроз форму дајте „хлеба и игара“ за остало не брините. Једна ТВ врши већу пропаганду о рату у Украјини у корист Русије више него сама Русија. Иако то штети спољнополитичкој позицији и утиче на јавно мњење, власт то толерише, кроз изговор о слободи медија.

Једна од форми испољавања дискурса према Фукоу је искључивање које и председник државе примењује у своју корист. Председник Републике искључиво гостује на телевизијама које подржавају власт, тако да његов монолог не могу прекидати неугодна питања. И ту је на делу најдрастичнији облик искључивања других према Фукоу а то су забране које имају следеће облике: „а) табу предмета говора (немамо право да кажемо све); ритуал околности говора (не можемо говорити о било чему у било којим околностима); и в) привилеговано или искључиво право субјекта који говори (нема право свако да говори о свему)“ (Павловић, 2012, стр. 285) што је привилегија власти а највише председника. Нико није медијима забранио да постављају неугодна питања, да покрећу неугодне теме, да говоре о свему, али су јавни и званични дискурс власти у комуникацији довели до самоконтроле, уздржаности и самодисциплиновања.

Има још примера таквог преовлађујућег дискурса, рецимо страни државници се негативно квалификују из разноразних разлога, али се након састанка са Председником Републике та слика мења, постају бољи и пријатељски настројени. Имали смо те примере пре и после сусрета са Макроном, Шолцом, Зеленским итд. Има и примера акробатике у оцењивању неких одлука или политике, рецимо Русија је пријатељска, Путин је осведочени пријатељ али се односи свде на минимум или се сусрет избегава као за предстојећи састанак БРИКС-а. Европа је неморална, недоследна, декадентна и неправедна према нама, али је наш стратегијски циљ улазак управо у такву Европу. Зашто? Да је поправимо?

Овакви дискурси производе поданике и врше самодисциплиновање појединаца. Самодисциплиновање је на делу и код других органа власти и институција, код чланова владајуће партије и партијских присталица. То наравно не важи за опозиционе медије и појединце, али и они раде слично позивајући искључиво оне који критикују власт чак и када је критика без основа. На тај начин страдају истина и објективност, а дискурси моћи су ти који креирају шта је истина. Ипак ту је највећа одговорност на власти, јер она уместо да промовише демократска правила и такмичење, културу комуникације, дискриминише медије и међусобно поспешује њихову нетрпељивост приморавајући да се и новинари и обични људи сврставају до искључивости према другима. То се негативно одражава и на друштво и на све поре друштвеног живота и појединаца, јер расте нетолеранција и стигматизација посебно политичких противника. Развијен је дискурс политичке комуникације да је све допуштено како би се дисквалификовао

политички противник, као човек а не његови аргументи. То се онда преноси и на остале сфере друштвеног живота и на понашање појединаца, почевши од деце у школама до односа у породици, у јавности или у остваривању животних потреба. Наравно да не значи да су критичари власти или опозициони медији увек у праву, али грађанима треба пружити различита виђења и слободу избора. Власт треба да промовише владавину права, слободе говора и личности, моралне вредности, истину и да на томе гради идентитет друштва и појединаца. То наравно кошта, а може довести и до губитка власти. Зато је добро задржати контролу јавног дискурса, без обзира на умањење слободе и слабења угледа земље у свету.

Да би се постигли циљеви дискурсима моћи је неопходно (не)знање, а њега налазимо у образовању. Експлоатишу се успешно успеси појединаца на такмичењима или информатичара на пословном плану, иако је реч таленту појединца а много мање продукту система образовања.

Реалност је да су у школама критеријуми све нижи, да наставници не могу да издрже притисак и физичке претње родитеља и деце па су у тихом штрајку смањењем критеријума. Тако је лакше опстати. Недостатак наставног кадра и све мања заинтересованост за рад у тој области је очигледна, занимање је деградирано, платама, условима рада и држава не чини све што је у њеној моћи да промени стање и побољша бар физичку безбедност наставника. Истовремено све више средњошколских и занатских занимања недостају на тржишту рада. У високом образовању се самосталност факултета доводи у питање. Школују се непрофитабилни стручњаци или се, парадоксално, бесплатно школују најпрофитабилнији у сиромашној Србији за богате земље Запада. Знање нема цену, али није на цени. Тако се лакше манипулише и управља појединцима. То се види у запошљавању партијских кадрова у јавним установама, њиховим условљавањем да јавно, материјално и продуктивно подржавају власт и да константно изражавају беспоговорну лојалност. Тиме се одређује статус појединаца на оне који су за и који су против. Проблем је што је све то тешко доказиво, што се преко различитих форми подешених конкурса или механизмима притисака, уцена постиже циљ. Грађани се због егзистенцијалне угрожености тешко одлучују да обелодане све ове дискурсе моћи изражене над њима. У економској сфери се види да одређени људи и предузећа имају предност у јавним пословима или у профитабилним гранама, као што је станоградња, изградња путева и слично. Појединци који се критички односе према власти обично су премештани на слабије позиције или губе посао, а предузетници не добијају профитабилне и велике послове иза којих стоји држава.

У спољној политици се резултати виде кроз побољшање политичких, економских и безбедносних параметра. Они су изражених кроз већи међународни углед Србије, боље позиционирање, самосталност, бољи однос са великим силама, јачање сопствене моћи итд. Међутим два најважнија циља нису постигнута а то је улазак ЕУ и очување КиМ. О дискурсу поводом ЕУ смо већ говорили а дискурсу о КиМ говорићемо као о дискурсу немоћи.

Дискурс немоћи као дискурс моћи

Дискурс власти кроз различите форме немоћи у решавању или игнорисању многих питања прикрива своју моћ и циљеве који су више у функцији очувања власти него опште друштвене користи. Има више примера али КиМ је еклатантан пример за то.

Стање на КиМ је такво да су скоро све институције државе Србије нестале на том простору. Процес десуверенизације на КиМ започет с претходном влашћу још се више одвијао са СНС и партнерима и ту се види како се границе померају а реакције отупљују.

Предаване су ингеренције Србије на КиМ по редоследу. Прво локални избори, затим здравство, правосуђе, полиција, административни прелази, телефонски број, мобилна мрежа, енергетика, таблице, банке, социјалне и пензијске институције, тако да скоро ништа и не преостаје. Уведени су албанска полиција и специјалне снаге на северу, граде се објекти и отвара мост. Показало се да Србија нема ни један механизам ни моћ да заустави негативне процесе на КиМ по територијални интегритет и суверенитет државе као ни по грађане Србије тамо. Досадашњи „лош начин преговарања, лаковерност према ЕУ и преговарачкој страни, као и пристрасност ЕУ и земаља Запада довели су Србију у изузетно тешку спољнополитичку позицију (Пешић Р. З., 2024, стр. 326)“. Проблем је што за то нико не сноси одговорност од актуелне власти и што се у јавном дискурсу вербално осуђује, драматизује стање и евентуални одговори, а временом се границе толеранције све више померају. Нетранспарентни преговори и договори о којима јавност не зна су претворени у услов за улазак Србије у ЕУ, за шта такође и даље нема одговорности. У јавном дискурсу се то негира, истиче као принуда или ћути али обавеза остаје. Чини се да се чека да време учини своје. По питању КиМ је дискурс власти и јавног говора на најмоћнији начин изражен у негативном смислу, јер осим неких опозиционих гласова влада општи мук. И ту нисмо сагласни с Фукоом да суверенитет не изражава моћ, односно немоћ јер је хоризонтални или капиларни дискурс креиран управо да се о томе не говори, не полемише, а још мање пита за одговорност.

Дискурс немоћи се оправдава ширењем слобода, тржишним утакмицама, либералном идеологијом, вредностима развијеног света и слично. Има још неких примера таквог дискурса.

Да ли је власт немоћна да законом о раду укине експлоатацију радника и уведе право на достојанствен рад и радно време. Није немоћна, али не жели, јер су на таквом пословном амбијенту и довели стране инвеститоре који у својим земљама то примењују као пословну праксу или су отишли, јер то исто не могу тамо. Још је погубније што је ту реч о најмање креативним и плаћеним пословима и што власт тиме и грађане сврстава и позиционира испод просечности. Последице су вишеструке. Такву неолибералну експлоатацију су преузели и наши послодавци и „унапредили је“. Где се дену осмочасовно време за рад, одмор и друштвени и породични живот, освојено још пре два века. Осим тога ко има смелости у власти да тражи мање или „нормално“ радно време, кад председник државе ради свакодневно, брине о

свему и то јавно истиче. На страну што му је то и једини посао у животу. Мењају се навике, сви желимо да нам у свако време и доба све буде доступно, заборављајући да ти људи који врше услуге, али и остали грађани све мање имају времена за породицу, васпитање деце, за себе, пријатеље и свега оног што живот чини вредним, достојанственим и непоновљивим.

Да ли немоћ спречава власт да нормативно смањи број кладионица јер „према подацима Удружења приређивача игара на срећу, у Србији има 2.900 спортских кладионица, што је три пута више по глави становника него, на пример у Италији, пет пута више него у Великој Британији и шест пута више него у Шпанији“ (BIZlife, 2024). Има их више него продавница најјачих прехранбених ланаца. Уз то се не поштује закон да не могу бити концентрисане и близу школа, јер је то тешко изводљиво с обзиром да имамо око 3500 школа. Ту се види колики је то проблем о којем власт гласно и „немоћно“ ћути.

Да ли је инфлација апотека и приватне лекарске праксе индикатор добро уређеног „бесплатног“ здравственог система, болести нације или привилегованог пословање. Да ли је власт немоћна да уреди приватну и државну лекарску праксу у корист пацијената. Преданост послу, могућности лечења и лекарска етика се разликују у приватној и друштвеној пракси, тако се и мења свест појединаца на обе стране о месту и улози лекарске професије.

Кроз различите дискурсе релативизују се моралне и идентитетске вредности и уводи нова нормалност у којој је све допуштено у име слободе за тривијалности, док влада неслобода за суштинске ствари и неодговорност.

У образовању свака држава, посебно земље Запада воде рачуна о уџбеницима, њиховом пореклу и садржају, док „нашим тржиштем уџбеника, на којем се годишње окрене од 70 до 100 милиона евра, суверено владају фирме из Немачке, Словеније и Хрватске, а удео домаћих издавача сведен је на двадесетак одсто“ (Ђурковић, 2023.) Државна фирма, Завод за уџбенике и наставна средства формиран за ту сврху има удео само 3% а све се правда тржишним слободама такмичењем, избором, иако личи на обезвређивање предузећа и приватизацију. И да јесу тржишни услови, с неким стварима не треба трговати, јер кроз такве уџбенике пролазе различити наративи супротни нашим вредностима и идентитету а не често и неистине о догађајима из заједничке прошлости. Тако нам други намећу сопствени дискурс уз присуство и асистенцију власти, тихо мењајући и вредности и идентитет.

Сведоци смо да је власт немоћна или индиферентна на промовисање кроз медије и на друге начине силиконске културе девојака, насиља мушкараца, хулиганства на стадионима, а све опет правдајући се слободом избора, демократијом и могућностима да промените канал. Тамо где је допуштено све и свима нема слободе. Родна равноправност у комуникацији као демократска тековина и додворавање Западу и помодарству је атак на сопствени језик, културу, наслеђа и уз различите квер и цендер идеологије основа за промену идентитета и вредности.

Чињеница је да је у Србији све мање деце а да је у зградама све више кућних љубимаца и паса. Можемо Фукоово простирање моћи да видимо и на

овако ниским инстанцама и бизарним примерима кроз понашање власника и грађана. Власт је упркос прописима немоћна да спречи гласно лајање, шетање паса без повоца и корпе, присуство на дечијим игралиштима због чега су грађани принуђени да на такво насиље одговоре такође насиљем у сопствену одбрану. Тако нам немоћ државе производи деструктивну моћ једних и условљава такође примену моћи других. Када то постане образац понашања, онда се таква тривијалност јавља као један друштвени феномен који указује на оправданост насиља, иницира раст насиља и агресију и мења понашање и идентитет појединаца и самог друштва. Власт је такође циљано немоћна или индиферентна пред агресивним промовисањем сексуалне оријентације која одудара од уобичајене, руше се табуи и приближава деци школског узраста. Преко моде, музике, неких културних дела и сексуалне оријентације се креира екстравагантно понашање и мења идентитет. Навикава се на присуство дроге и насиља у школама, на то да се борите за оно што вас следује, како од других тако од државних институција, ако то не успете то је ваша немоћ. Настају проблеми код васпитавања деце, кроз форму демократизације и либерализације а због спречавања насиља, држава намеће права деци која се испољавају као насиље деце над родитељима. Много права а никакве одговорности, због чега се власт својим механизмима нормативне моћи ставља у васпитању између деце и родитеља. Све је у сврху самодисциплиновања појединаца и целокупног друштва и свепристности дискурса моћи власти.

На крају када говоримо о моћи или немоћи, о успесима или неуспесима креиран је један општи дискурс као образац за објашњење неостварених циљева или лоших резултата: прво се даје обећање и одређују рокови; затим се образлаже продужење рокова објективним околностима; промовише се делимично испуњење као завршетак, а ако се не изврши обећано, онда се потеже аргумент да су они ранији много више обећали, а да су ови сада много више урадили, односно да су мање лагали од њих. Скуп ових начина како држава и власт користе моћ да би уредиле живот и контролисале појединце, њихове потребе, оправдале своје неуспехе и афирмисала успехе Фуко назива биополитика.

СВРХА И РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУРСА МОЋИ ИЛИ БИОПОЛИТИКЕ

Сврху наведених дискурса налазимо у дисциплиновању појединаца и друштава с циљем очувања власти, али и неке опште друштвене добити. Фуко сматра да је моћ одиграла и позитивну улогу у прошлости доприносећи стицању знања, подизању културе, развијању научних и техничких достигнућа и свеопштем напретку људске цивилизације или појединих држава и друштава. Уосталом моћ тешко опстаје ако је само усредсређена на сопствену сврху, односно ако немају од ње користи друштво и појединци.

Није нам циљ био да анализирамо успехе власти, њих засигурно има, а и за то би требало довољно простора. Више смо присталице субјективизма,

јер појединце сматрамо довољно рационалним да могу сами проценити да ли им је боље или лоше и колико. Свесни смо да има и индиферентних, са мало очекивања, незаинтересованих за опште добро или само интересно опредељених, али то је плурализам стварности и појединаца. Не могу се оспорити достигнућа власти као што су: побољшање пословног амбијента; повећање инвестиција и запослености; повећање плата и пензија и сигурност исплата; изградња путева и болница; улагање у безбедност; боље спољнополитичко позиционирање итд. И то су изрази моћи власти и лидера.

Али има и других достигнућа и намера у спровођењу моћи о чему смо говорили, тако да бисмо резултате могли да сведемо на доминацију власти у свим сферама друштва, на производњу поданика и поданичког менталитета, на развијању дисциплинске моћи која је за Фукоа синтагма за више моћи и микрофизику њиховог простирања у све поре друштва. Моћ је кроз различите облике биополитике настојала да рационализује власт, да креира послушне појединце са предвидљивим политичким понашањем, посебно када је требало потврдити легитимитет и легалитет моћи/власти на изборима.

Није само моћ власти то вршила већ је постојао и изванпрестанак на то, наравно не свих, али избори указују на већину. Поставља се питање зашто се пристаје на све то, ако је тако јасно и очигледно како се моћ употребљава или злоупотребљава. Можда није све и свакоме јасно и очигледно али чињеница је да нема алтернативе, бар је нико не нуди осим само пукe смене власти. Грађани под утицајем прошлости, историјских догађања и вешто пласираног јавног дискурса размењују сигурност и извесност за слободу и достојанство, задовољавајући се што влада мир, што редовно стижу плате и пензије, а остало и није толико важно.

И моћ власти се мења, надограђује и трансформише, као и моћ лидера. Временом је харизматска моћ лидера, вероватно зрелашћу, еволуирала или себи додала и обележја пастирске моћи. Њу према Фукоу карактерише настојање да се моћ власти и управљања искористе за добробит поданика, тако што ће се потпуно и у танчина регулисати њихово понашање. Пастирска моћ размењује благостање и слободу и ствара један специфичан однос између „стада“ и „пастира“ који иде више на емотивну страну, него што се заснива на законима и прописима. Фуко идентификује три најважније идеје ове моћи. Прва је да пастир управља стадом а не територијом, што се код нас нарочито испољило на простору КиМ. Друга је што је у пастиру изражена колективност и чврстина заједнице, јер он управља и води стадо, па ће и стадо постојати док је њега. У нашем случају ако дође до смене власти биће угрожене све вредности и сама држава, народски речено „после мене потоп“. Трећа идеја је да је моћ пастира толико велика да бринући о целом стаду или заједници он у ствари брине и о сваком појединцу поименично (Фуко, 2000, стр. 245), тачније, ствара се осећај или илузија да се обраћа баш вама и да решава ваше проблеме и потребе. Остаје нам отворено и за размишљање да ли заиста постоје пастир, стадо и да ли на крају неко буде овца или су то само спекулативни и метафорички испади.

Оно што Фуко наглашава и што је посебно важно да свака моћ производи отпор. За сада је тај отпор недовољан, али као и све он се мења различитим поводом, неочекивано, стихијно или организовано, али и неминовно. На крају, увиђамо колико је политичка моћ моћна и има велике ефекте, да између осталог „обликују појединце и да је моћ крајње начело друштвене збиље“ (Павловић, 2012, стр. 305) с којом хтели или не морамо да живимо.

ЗАКЉУЧАК

Политичка моћ је феномен и концепт комплексне природе и најмоћнија од свих моћи. У демократским политичким системима моћ је децентрализована, подељена према гранама власти и кроз различите механизме контроле, као што су избори, надзор јавности, одговорност, медије, спречава се њена злоупотреба. У ауторитарним системима моћ је централизована и у рукама једног појединца или групе људи који се ослањају на бројне механизме репресије, манипулације, пропаганде и контроле појединаца и друштвеног живота. Проучавањем политичке моћи стичемо знања и разумемо како функционише политички систем и друштво, како се управља и доносе одлуке. Иако Фуко тежишно проучава хоризонталну капиларну дисперзију моћи у друштву ми смо искористили аналитичке и експланаторне могућност које нуди његова теорија прилагођавајући је и примењујући на Србију. Након анализе моћи у Србији на становишту смо да хоризонтална моћ није могућа без вертикалне, односно да је дисперзија капиларне моћи управо израз потребе одржања централне моћи. Аргументе за то смо нашли у друштвеној пракси и чињеницама, односно да је степен утицаја централне моћи на обликовање друштва у целини и појединаца пресудна. Покушали смо да кроз рад дамо и генеалогiju моћи актуелне власти, односно указали смо на начин како настаје и мења се моћ, развијају различити дискурси и мењају перспективе или како неуспеси постају успеси. Посебни отклони од суштинских обележја моћи није било, али је у практичном смислу отклон од континуитета представљала замена лидера. Тиме је моћ у пракси добила нову димензију и могло би се само спекулисати како би било да тога није дошло.

Ако бисмо резимирали како је актуелна власт успостављала и користила своју моћ редослед би се заснивао на следећим поступцима и начинима: вешто се баратало чињеницама максимизирајући успех, а минимизирајући неуспех приписујући га претходној власти; наравно да то не може ићи у недоглед, па се приступило прво дисциплиновању сопственог чланства и привилегијама; истовремено је извршена замена лидерске позиције, што је и лидерску моћ ојачало; следећи корак је омасовљавање партије у сврху дисперзије моћи и дисциплиновања. Заузврат је понуђена егзистенцијална сигурност и напредовање, док су остали скрајнути или легитимисани као противници; повећан је коалициони капацитет ради поделиле одговорности; егзистенцијалну и сигурносну зависност пратио је

улазак моћи у све друштвене поре према приоритетима где је неопходна како бисе креирао пожељан дискурс; установљено је (и примењено) да је моћ најлакше задобити кроз контролу егзистенцијалне и сигурносне сфере, кроз економију, репресивни апарат, здравствени систем, школство, при чему је неизбежна и контрола медија. Резултат је успешно одржање на власти.

Моћ је у Србији распрострањена на различите начине, кроз друштвене норме, различитим дискурсима и првенствено кроз свакодневну праксу. Отворено је много питања за која се не могу дати недвосмислени одговори. Рецимо колико је моћ власти заснована на моћи државних институција и политичког система или на моћи партије на власти и појединаца на њеном челу. Питање њене свеprisутности тражи одговор колико је то у опште друштвеном интересу, а колико у очувању власти или конкретних појединаца који је врше. Да ли је неопходно да моћ буде присутна тамо где би требали да важе неки други критеријуми или универзалне, логичке, рационалне или професионалне вредности и критеријуми. Рецимо у раду институција, запошљавању, економији, образовању и другим областима од јавног и заједничког интереса. Анализа и пракса показују да је директна или индиректна веза са владајућом структуром рецепт за пословни успех или напредовање у служби. У Србији је моћ централизована и у рукама уске групе људи са доминантном улогом једног појединца, што слаби институционалну моћ и моћ политичког и друштвеног система. То се посебно види у процесу одлучивања, када се одлука најави, читав систем је трансмисија за спровођење или оправдање. Употреба дисперзивне моћи доводи до различитих облика искључивости, поларизације друштва и дисциплиновања појединаца чинећи њихово политичко понашање предвидљивим и усмерени у жељеном правцу, а то је подржавање власти. Кроз различите капиларне канале моћ креира и пласира дискурсе који обликују друштво и појединце, мењају идентитет и понашање са сврхом очувања власти.

На крају можемо закључити да је политичка моћ у Србији концентрисана у врху власти и у оквиру лидерске позиције, а да су дисперзија и изграђени дискурси политичке моћи у функцији одржања те позиције и власти.

Традиционална и демократски настројена друштва и политички системи имају традицију и демократске механизме у избору, смени и контроли власти. Свака промена власти или лидера се не доживљава као историјска, радикална, трагична по појединце и националне интересе. Штавише, континуитет дисконтинуитета је пожељан како се власт не би деформисала и злоупотребила своју моћ. Време ја да тај природан процес разумемо.

Литература

1. Arendt, H. (1970). *On Violence*. London: The Penguin Press.
2. Bakrak, P., & Barac, S. M. (2006). Dva lica moći. *Nova srpska politička misao vol XIII, no 1-4*, str. 57-68.

3. BIZlife. (2024, 05. 20.). Srbija druga u Evropi po broju kladionica po glavi stanovnika. Srbija. Преузето 09. 12., 2024. са <https://bizlife.rs/srbija-druga-u-evropi-po-broju-kladionica-po-glavi-stanovnika/>
4. Foucault, M. (1994). *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
5. Freedom House. (2023). *Nations in Transit*. Report, Washington. Преузето 04. 24., 2024. са <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>
6. Luks, S. (2006). Моћ: jedno radikalno shvaćanje. *Nova srpska politička misao*, str. 69-110.
7. Pavlović, V. (2006). Klasična politička misao o moći. *Nova srpska politička misao vol. XIII no. 1-4*, str. 121-136.
8. *Politička enciklopedija*. (1975). Beograd: Izdavačka kuća "Savremena administracija".
9. Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво том I и II*. Београд: Просвета.
10. Вебер, М. (1976а). *Привреда и друштво том II*. Београд: Prosveta.
11. Дал, Р. (2006). Моћ. *Нова српска политичка мисао vol. XIII no 1-4*, стр. 45-55.
12. Ђурковић, М. (2023., 03. 03.). Тржиште уџбеника предато странцима. *Политика*. Преузето 09. 12., 2024. са <https://www.politika.rs/scc/clanak/540124/Pogledi/Trziste-udzbenika-predato-strancima>
13. Макијавели, Н. (1982). *Владалац*. Београд : Рад.
14. Павловић, В. (2012). *Политичка моћ*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
15. Пешић, З. Р. (2011). *Политички систем*. Ниш: КиБ.
16. Пешић, З. Р. (2013). *Институционализација политичке воље*. Ниш: Despot Book.
17. Пешић, З. Р. (2023). *Међународни односи*. Београд: Факултет за пословне студије и право.
18. Пешић, Р. З. (2024). Концептуални оквир спољне политике Србије као спољнополитички изазов. *Европа на раскрсници* (стр. 301-336). Београд: Факултет за пословне студије и право.
19. Политика. (2023, 09. 14.). О пензијама објективно. Преузето 09. 10., 2024. са <https://www.politika.rs/scc/clanak/571825/O-penzijama-objektivno>
20. Политика. (2024, 06. 24.). Ђурић: ЕУ може много да добије од чланства Србије, приоритет реформска агенда до 2027. *Политика*. Преузето 09. 10., 2024 са <https://www.politika.rs/scc/clanak/620195/Duric-EU-moze-mnogo-da-dobije-od-clanstva-Srbije-prioritet-reformaska-agenda-do-2027>
21. Републички завод за статистику. (2024). *Просечна плата за јун 2024. по запосленом*. Извештај, Београд. Преузето 09. 10., 2024 са <https://www.stat.gov.rs/oblasti/trziste-rada/zarade/>
22. Стојиљковић, З. (2016). *Грађани или поданици - огледи о социјалном капиталу и политичкој култури грађана Србије*. Београд: Завод за уџбенике.
23. Тадић, Љ. (1996). *Политиколошки лексикон*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

24. Транспарентност Србија. (2024). *Србија наставља пад на светској листи Индекса перцепције*. Београд.
25. Фуко, М. (1988). *Археологија знања*. Београд: Плато.
26. Фуко, М. (1998). *Треба бранити друштво*. Нови Сад: Светови.
27. Фуко, М. (2000). Ка критици политичког ума. *Нова српска политичка мисао Vol. 7 бр. 1-2*, 241-253.
28. Фуко, М. (2007). *Поредак дискурса*. Лозница: Карпос.
29. Хобс, Т. (1961). *Левијатан*. Београд: Култура.

DRŽAVNA ORGANIZACIJA, DRŽAVNI ORGANI DRŽAVNO SLUŽBENO LICE

Ljupka Petrevska

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd Srbija, e-mail: ljupka.petrevska@fbsp.edu.rs

Milivoje Kuzmić

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd Srbija, e-mail: milivoje.kuzmic@fbsp.edu.rs

Janko Reko

Univerzitet „Union – Nikola Tesla“, Fakultet za poslovne studije i pravo, Beograd Srbija, e-mail: janko.reko@fbsp.edu.rs

Abstract: *Državna organizacija predstavlja temeljni sistem kroz koji država ostvaruje svoje funkcije i zadatke prema društvu. Ona je strukturirana u okviru specifičnih državnih organa koji su zaduženi za sprovođenje vlasti na različitim nivoima i oblastima. Podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku ima ključnu ulogu u očuvanju ravnoteže i pravilnog funkcionisanja države. Zakonodavni organi su odgovorni za kreiranje zakona i politika, izvršni organi sprovode te zakone i upravljaju administracijom, dok sudski organi tumače zakone i garantuju pravdu kroz njihovu primenu. Svaka od ovih grana vlasti ima specifične nadležnosti i ovlašćenja, a državni organi deluju u skladu sa zakonima i ustavom zemlje. Pojam državnog organa odnosi se na institucije koje su pravno ovlašćene da deluju u ime države i obavljaju različite funkcije u skladu sa propisanim zakonima i regulativama. Državni organi obuhvataju institucije poput vlade, ministarstava, parlamenta, sudova, lokalnih samouprava i drugih specifičnih jedinica koje deluju u okviru javne administracije. Oni su odgovorni za sprovođenje zakona, regulisanje odnosa unutar društva, zaštitu prava građana i obezbeđivanje efikasnog upravljanja državnim resursima. Uloga državnih organa je ključna u obezbeđivanju zakonitosti, reda i stabilnosti unutar države. Državno službeno lice je fizičko lice koje je ovlašćeno da deluje u okviru državnog organa i vrši funkcije u skladu sa zakonom. Ova lica su imenovana ili postavljena na različite pozicije unutar državnih organa i zadužena su za obavljanje specifičnih zadataka, u skladu sa pravnim okvirima i odgovornošću prema građanima i društvu u celini. Državna službena lica moraju postupati u skladu sa zakonom, profesionalnošću i etičkim standardima, s obzirom na to da su odgovorna za donošenje važnih odluka koje utiču na svakodnevni život građana i funkcionisanje javne uprave. Postoji nekoliko tipova državnih službenih lica, u zavisnosti od nivoa vlasti i vrste funkcija koje obavljaju. Na primer, državni službenici u ministarstvima su odgovorni za sprovođenje politika i regulacija koje se tiču specifičnih oblasti, dok sudije i tužioci obavljaju svoje funkcije u okviru sudske grane vlasti, obezbeđujući poštovanje zakona i sprovođenje pravde. Osim toga, službenici lokalnih samouprava obavljaju zadatke na lokalnom nivou, blisko saradujući sa građanima i lokalnim institucijama. Državni organi i državna službena lica igraju ključnu ulogu u obezbeđivanju efikasnosti, transparentnosti i odgovornosti unutar sistema javne uprave. Kroz svoju nadležnost, oni omogućavaju funkcionisanje državnih institucija i osiguravaju sprovođenje zakona i propisa, što je neophodno za očuvanje stabilnosti i napretka države. Uloga državne organizacije je da pruži institucionalni okvir koji omogućava državi da odgovori na potrebe građana, zaštiti njihove interese i unapredi opšte dobro društva. Kroz koordinaciju različitih državnih*

organa, sistem državne organizacije garantuje da država može uspešno da sprovodi svoje funkcije i obaveze prema građanima.

Key word: *državna organizacija, državni organ, državno službeno lice, zakonodavna vlast, izvršna vlast, sudska vlast, javna uprava, pravni sistem, odgovornost, podela vlasti, decentralizacija, državna administracija, efikasnost.*

STATE ORGANIZATION, STATE AUTHORITY AND STATE OFFICIAL

Ljupka Petrevska

"Union - Nikola Tesla" University, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia, e-mail: ljupka.petrevska@fppsp.edu.rs

Milivoje Kuzmić

"Union - Nikola Tesla" University, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia, e-mail: milivoje.kuzmic@fppsp.edu.rs

Janko Reko

"Union - Nikola Tesla" University, Faculty of Business Studies and Law, Belgrade, Serbia, e-mail: janko.reko@fppsp.edu.rs

Abstract: *The state organization represents the basic system through which the state realizes its functions and tasks towards society. It is structured within specific state bodies that are in charge of exercising power at different levels and areas. The division of power into legislative, executive and judicial has a key role in preserving the balance and proper functioning of the state. Legislative bodies are responsible for creating laws and policies, executive bodies enforce those laws and manage the administration, while judicial bodies interpret laws and guarantee justice through their application. Each of these branches of government has specific competencies and powers, and state bodies act in accordance with the laws and constitution of the country. The term state authority refers to institutions that are legally authorized to act on behalf of the state and perform various functions in accordance with prescribed laws and regulations. State bodies include institutions such as the government, ministries, parliament, courts, local self-governments and other specific units that operate within public administration. They are responsible for enforcing laws, regulating relations within society, protecting the rights of citizens and ensuring efficient management of state resources. The role of state authorities is crucial in ensuring legality, order and stability within the state. A state official is a natural person who is authorized to act within a state body and perform functions in accordance with the law. These persons are appointed or appointed to various positions within state bodies and are in charge of performing specific tasks, in accordance with legal frameworks and responsibility towards citizens and society as a whole. State officials must act in accordance with the law, professionalism and ethical standards, given that they are responsible for making important decisions that affect the daily life of citizens and the functioning of public administration. There are several types of civil servants, depending on the level of government and the type of functions they perform. For example, civil servants in ministries are responsible for implementing policies and regulations concerning specific areas, while judges and prosecutors perform their functions within the judicial branch of government, ensuring compliance with the law and administration of justice. In addition, local self-government officials perform tasks at the local level, closely cooperating with citizens and local institutions. State bodies and state officials play a key role in ensuring efficiency, transparency and accountability within the public administration system. Through their competence, they enable the functioning of state institutions and ensure the implementation of laws and regulations, which is necessary to preserve the stability and progress of the state. The role of the state organization is to provide an institutional framework that enables the state to respond to the needs of citizens, protect their interests and promote the gener-*

al welfare of society. Through the coordination of various state bodies, the system of state organization guarantees that the state can successfully carry out its functions and obligations towards citizens.

Key words: *state organization, state body, state official, legislative power, executive power, judicial power, public administration, legal system, responsibility, division of power, decentralization, state administration, efficiency.*

UVOD

Državna organizacija je temeljni koncept na kojem počiva funkcionisanje svake moderne države. Ona obuhvata niz institucija, pravila i mehanizama koji omogućavaju sprovođenje vlasti i obezbeđuju pravni poredak unutar jednog društva. Organizacija državne vlasti zasniva se na podeli na tri osnovne grane: zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Ove grane međusobno saraduju i funkcionišu u okviru pravnog sistema kako bi obezbedile stabilnost, zakonitost i red. Svaka od ovih grana ima specifične zadatke i ovlašćenja, a državni organi, kao nosioci ovih funkcija, igraju ključnu ulogu u realizaciji državnih politika, zaštiti prava građana i očuvanju društvene stabilnosti.

Pojam državnog organa odnosi se na institucije koje su ovlašćene da obavljaju funkcije u ime države. Ovi organi su osnovni nosioci državne vlasti i odgovorni su za sprovođenje zakona, donošenje odluka i pružanje javnih usluga. Državni organi su organizovani u skladu sa zakonskim normama i funkcionišu u okviru jasno definisanih pravnih okvira. Njihova nadležnost obuhvata širok spektar aktivnosti, uključujući upravljanje državnim resursima, zaštitu prava građana, održavanje javnog reda i sprovođenje politika koje imaju za cilj unapređenje društvenog i ekonomskog razvoja.

S druge strane, državno službeno lice je fizičko lice koje vrši funkcije unutar državnog organa. Ova lica imaju odgovornost da obavljaju svoje zadatke u skladu sa zakonom i etičkim standardima, pri čemu su dužna da postupaju u javnom interesu. Državna službena lica, bilo da su politički imenovana ili zaposlena putem javnih konkursa, imaju ključnu ulogu u sprovođenju odluka državnih organa, kao i u pružanju usluga građanima. Njihova uloga je posebno važna u kontekstu transparentnosti, odgovornosti i efikasnosti rada državne uprave.

Državna organizacija, državni organi i državni službenici čine srž javne uprave, a njihovo efikasno funkcionisanje je od presudnog značaja za očuvanje pravnog poretka i zaštitu interesa građana. Razumevanje njihovih funkcija, nadležnosti i odgovornosti omogućava bolji uvid u način na koji država ostvaruje svoje ciljeve i kako javna uprava funkcionise u svakodnevnom životu. Ovaj uvod pruža osnovu za dalju analizu državne organizacije i njenog uticaja na društveni i politički život, kao i na funkcionisanje pravnog sistema i javne uprave.

Takođe, posebna pažnja će biti posvećena ulozi državnih službenika, jer su oni prvi kontakt građana sa državom, a njihovo ponašanje i efikasnost direktno utiču na poverenje javnosti u državne institucije. Funkcionisanje državne organizacije je ključ za stabilno i efikasno upravljanje državom, kao i za ostvarivanje prava građana i zaštitu javnog interesa.

U ovom radu biće obrađeni osnovni pojmovi državne organizacije, državnog organa i državnog službenog lica, kao i njihove međusobne veze i značaj u okviru pravnog i društvenog poretka.

1. DRŽAVNA ORGANIZACIJA I STRUKTURA VLASTI

Državna organizacija kao pojam može imati više različitih značenja. Državna organizacija predstavlja tvorevinu sa skupom organa koji izvršavaju određene zadatke. (Petrevska, Lj., Uvod u pravo, FPSP, Beograd, 42-43).

Državna organizacija, kao manje-više i ostale društvene organizacije, nije ništa drugo nego razgranat i usklađen sistem organa i njihovih odnosa. (M.V. Dimitrijević, M. Simić: Uvod u pravo, Niš, 2001, str. 59–61)

Državna organizacija predstavlja temeljni okvir kroz koji država ostvaruje svoje funkcije i zadatke, a njena struktura omogućava efikasno sprovođenje vlasti i obezbeđivanje stabilnog pravnog poretka. Ova organizacija se zasniva na principima podele vlasti, uspostavljenim kako bi se sprečila koncentracija moći u jednoj instituciji ili organu, i obezbedila vladavina prava i poštovanje demokratskih vrednosti. Kroz državne organe, podeljene prema nadležnostima, ostvaruju se zadaci zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, pri čemu svaki od ovih organa ima jasno definisane funkcije i ovlašćenja.

Podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku osigurava da se funkcije države obavljaju na način koji omogućava međusobnu kontrolu i ravnotežu između ovih grana vlasti, čime se sprečava zloupotreba ovlašćenja. Svaka grana vlasti ima ključnu ulogu u očuvanju pravnog poretka, a državni organi u okviru tih grana funkcionišu u skladu sa zakonima i ustavom zemlje. Osim centralnih državnih organa, ključnu ulogu u državnoj organizaciji igraju i lokalni organi vlasti, koji su zaduženi za upravljanje poslovima na lokalnom nivou.

1.1. Podela vlasti i funkcionalna struktura državnih organa

Princip podele vlasti, koji je prvi put sistematizovao Monteskje u svom delu "Duh zakona" (Montesquieu, 1748), predstavlja jedan od najvažnijih principa u savremenim pravnim sistemima. Prema ovom principu, vlast se deli na tri grane – zakonodavnu, izvršnu i sudsku – i svaka od njih ima specifične funkcije i nadležnosti, pri čemu nijedna ne može imati apsolutnu vlast. Ovaj sistem obezbeđuje ravnotežu između vlasti i osigurava da svaka grana kontroliše rad druge dve, što je ključno za očuvanje demokratskih principa i vladavine prava.

Zakonodavna vlast ima centralnu ulogu u formiranju pravnog okvira države. U većini modernih demokratskih sistema, zakonodavna vlast je poverena parlamentu, koji je odgovoran za donošenje zakona i usvajanje budžeta. Parlament takođe vrši nadzor nad radom izvršne vlasti, putem mehanizama kao što su poslanička pitanja, interpelacije i komisije za nadzor. U Srbiji, Narodna skupština predstavlja najviši organ zakonodavne vlasti i njene funkcije uključuju donošenje zakona, budžeta, ratifikaciju međunarodnih ugovora i kontrolu nad radom vlade (Ustav Republike Srbije, 2006).

Izvršna vlast je zadužena za sprovođenje zakona i upravljanje državnom administracijom. Ona obuhvata širok spektar aktivnosti, od sprovođenja unutrašnje politike do vođenja međunarodnih odnosa. U Srbiji, izvršnu vlast čine vlada, minist-

tarstva i predsednik Republike, koji su odgovorni za implementaciju zakona koje donosi parlament. Efikasnost izvršne vlasti zavisi od njene sposobnosti da pravovremeno sprovodi zakone i upravlja resursima na način koji doprinosi stabilnosti i napretku države. Ministarstva, kao ključni organi izvršne vlasti, imaju specifične nadležnosti po sektorima, kao što su obrazovanje, zdravstvo, privreda i bezbednost.

Sudska vlast obavlja funkciju tumačenja i primene zakona, obezbeđujući time poštovanje pravnog poretka i zaštitu prava građana. Nezavisnost sudske vlasti je ključni princip u očuvanju pravde i vladavine prava. U Srbiji, sudovi su zaduženi za rešavanje sporova, kažnjavanje krivičnih dela i zaštitu ustavnih prava građana. Sudska vlast funkcioniše nezavisno od drugih grana vlasti, a njen rad je regulisan zakonom kako bi se osigurala nepristrasnost i objektivnost u donošenju odluka.

1.2. Državni organi i njihova uloga u javnoj upravi

Državni organi su osnovni nosioci javne vlasti i zaduženi su za sprovođenje zakona, donošenje odluka i pružanje usluga građanima. Njihova organizacija i nadležnosti su uređeni zakonom, a funkcionišu na centralnom i lokalnom nivou. Centralni organi imaju ovlašćenja koja se odnose na celokupnu teritoriju države, dok lokalni organi obavljaju funkcije na nivou lokalnih zajednica, kao što su opštine i gradovi.

Centralni državni organi obuhvataju ključne institucije kao što su vlada, predsednik Republike i Narodna skupština. Vlada, kao centralni organ izvršne vlasti, ima odgovornost za sprovođenje zakona i donošenje operativnih odluka koje se tiču svakodnevnog upravljanja državom. Ministarstva, kao deo vlade, specijalizovana su za upravljanje određenim sektorima, a njihova efikasnost direktno utiče na sprovođenje državnih politika.

Lokalni državni organi, s druge strane, obuhvataju organe lokalne samouprave, koji upravljaju poslovima od neposrednog značaja za građane, kao što su komunalne usluge, lokalna infrastruktura i obrazovanje. Lokalna samouprava u Srbiji ima određeni stepen autonomije u donošenju odluka, ali je i dalje pod nadzorom centralnih vlasti, koje definišu zakonski okvir u kojem lokalni organi funkcionišu. Uloga lokalnih organa vlasti je od suštinskog značaja za rešavanje svakodnevnih problema građana i unapređenje kvaliteta života na lokalnom nivou.

Efikasnost rada državnih organa, bilo na centralnom ili lokalnom nivou, direktno utiče na funkcionisanje države i kvalitet života građana. Transparentnost i odgovornost u radu ovih organa su ključni faktori koji doprinose poverenju građana u institucije i legitimnosti vlasti. Zato je od izuzetne važnosti da državni organi deluju u skladu sa zakonima, etičkim standardima i principima dobre uprave.

2. DRŽAVNI ORGANI I NJIHOVA KLASIFIKACIJA

Državni organi predstavljaju ključne nosioce javne vlasti i imaju centralnu ulogu u sprovođenju zakona, upravljanju državom i obezbeđivanju funkcionisanja pravnog sistema. U zavisnosti od funkcija koje obavljaju i nivoa vlasti na kojem deluju, državni organi se mogu klasifikovati na različite načine. Ova klasifikacija je neophodna kako bi se bolje razumele specifične uloge i nadležnosti svakog organa, kao i kako bi se obezbedila efikasna koordinacija između različitih nivoa i grana vlasti. Podela državnih organa može se vršiti prema različitim kriterijumima, kao što su nadležnost, teritorijalna rasprostranjenost, način formiranja i vrsta funkcija koje obavljaju.

Ovo poglavlje analizira klasifikaciju državnih organa prema ključnim kriterijumima, sa posebnim osvrtom na njihov značaj u savremenim pravnim i političkim sistemima.

2.1. Klasifikacija državnih organa prema funkcijama

Jedan od osnovnih kriterijuma za klasifikaciju državnih organa jeste funkcija koju oni obavljaju. Prema ovom kriterijumu, državni organi se dele na zakonodavne, izvršne i sudske organe. Ova podela proističe iz klasične doktrine podele vlasti, koja je ključna za očuvanje ravnoteže između različitih grana vlasti.

Zakonodavni organi su odgovorni za donošenje zakona i drugih propisa koji čine pravni okvir države. U većini država, zakonodavni organi su parlamenti ili skupštine, koje čine predstavnici građana izabrani na slobodnim izborima. U Srbiji, Narodna skupština predstavlja najviši zakonodavni organ, čija je osnovna funkcija donošenje zakona i usvajanje budžeta, ali i kontrola izvršne vlasti putem mehanizama parlamentarnog nadzora.

Izvršni organi sprovode zakone i upravljaju državnim poslovima. U Srbiji, izvršna vlast je podeljena između predsednika Republike i vlade, koji zajedno upravljaju državom u skladu sa zakonskim ovlašćenjima. Vlada ima ključnu ulogu u sprovođenju zakona i upravljanju javnim sektorom, dok predsednik obavlja funkcije koje su vezane za predstavljanje države u međunarodnim odnosima i vrhovno komandovanje oružanim snagama. Ministarstva, kao specijalizovani organi izvršne vlasti, odgovorna su za upravljanje konkretnim sektorima kao što su zdravstvo, obrazovanje, privreda i unutrašnja bezbednost.

Sudska vlast, koju čine sudovi i sudije, ima ključnu funkciju u tumačenju i primeni zakona. Sudovi rešavaju sporove, sude u krivičnim i građanskim predmetima, i osiguravaju zaštitu prava građana. Sudska vlast je nezavisna od zakonodavne i izvršne vlasti, što je neophodno za obezbeđivanje nepristrasnosti i pravde. U Srbiji, sudovi su organizovani u hijerarhijskom sistemu, sa Vrhovnim kasacionim sudom kao najvišom instancom.

2.2. Klasifikacija državnih organa prema teritorijalnoj nadležnosti

Državni organi se takođe mogu klasifikovati prema teritorijalnoj nadležnosti, odnosno prema području na kojem vrše svoje funkcije. Prema ovom kriterijumu, državni organi se dele na centralne i lokalne organe.

Centralni državni organi imaju nadležnost nad celokupnom teritorijom države i obavljaju funkcije koje se odnose na sve građane. To su, pre svega, vlada, predsednik Republike, parlament i ministarstva. Ovi organi donose odluke koje imaju širi značaj i primenjuju se na nacionalnom nivou. Njihova uloga je da obezbede stabilnost i jedinstvo pravnog sistema, kao i sprovođenje politika koje utiču na sve građane države. Na primer, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja i Ministarstvo finansija imaju nadležnosti koje obuhvataju celokupnu teritoriju Srbije.

Lokalni državni organi deluju u okviru određenih teritorijalnih jedinica, kao što su opštine, gradovi i okruzi. Njihova nadležnost je ograničena na određeni prostor, a njihove funkcije su usmerene na rešavanje lokalnih problema i pružanje usluga građanima na lokalnom nivou. U Srbiji, lokalne samouprave imaju autonomiju u donošenju odluka koje se odnose na komunalne usluge, urbanizam, obrazovanje i lokalni privredni razvoj, ali su istovremeno podložne kontroli centralne vlasti. Ova decentralizacija vlasti omogućava veću fleksibilnost u rešavanju specifičnih lokalnih problema i unapređenje kvaliteta života građana u različitim delovima zemlje.

2.3. Klasifikacija državnih organa prema načinu formiranja

Način formiranja državnih organa predstavlja još jedan kriterijum za njihovu klasifikaciju. Prema ovom kriterijumu, državni organi se dele na organe koji su birani na izborima i na organe koji su imenovani ili postavljeni.

Izborni organi su oni organi čiji se članovi biraju direktno od strane građana na izborima. U Srbiji, Narodna skupština i predsednik Republike su primeri izbornih organa, jer se njihovi članovi biraju na slobodnim izborima u skladu sa Ustavom i zakonima zemlje (Ustav Republike Srbije, 2006). Ova vrsta organa direktno odražava volju građana i ima ključnu ulogu u očuvanju demokratskog legitimiteta države.

Imenovani organi su oni čiji se članovi postavljaju putem imenovanja, obično od strane izvršne vlasti ili drugih nadležnih tela. Na primer, članove vlade imenuje predsednik Republike, dok ministre postavlja premijer, a sudije i tužioce postavljaju nadležni sudski saveti. Imenovani organi često imaju stručnu ulogu i potrebni su za obavljanje specifičnih zadataka u okviru državnog sistema. Ova klasifikacija omogućava bolje razumevanje kako funkcioniše sistem državne vlasti i kako se biraju ili imenuju lica koja upravljaju različitim aspektima države. Pored ovih osnovnih kriterijuma, postoje i druge vrste klasifikacija državnih organa, koje zavise od specifičnosti pravnih sistema pojedinih zemalja.

3. DRŽAVNO SLUŽBENO LICE: DEFINICIJA, FUNKCIJE I ODGOVORNOSTI

Državno službeno lice igra ključnu ulogu u funkcionisanju javne uprave i sprovođenju državnih politika. Oni predstavljaju „ličnost“ države u svakodnevnom kontaktu sa građanima i direktno utiču na implementaciju zakona i propisa koje donose državni organi. Državna službena lica su odgovorna za pružanje usluga građanima, sprovođenje zakona, kao i za donošenje administrativnih odluka koje mogu uticati na prava i obaveze pojedinaca. Zbog značaja njihovih funkcija, njihova uloga je uređena strogim zakonima i propisima, koji definišu njihova ovlašćenja, odgovornosti, kao i etičke standarde koje moraju poštovati.

Ovo poglavlje se bavi definicijom državnog službenog lica, njegovim funkcijama, odgovornostima i etičkim standardima, sa posebnim osvrtom na ključne izazove sa kojima se suočavaju državna službena lica u savremenim uslovima.

3.1. Definicija i karakteristike državnog službenog lica

Državno službeno lice definiše se kao osoba koja, na osnovu zakonskog mandata, vrši određene javne funkcije u okviru državnih organa i zadužena je za sprovođenje zakona, odluka i administrativnih poslova države. Prema Zakonu o državnim službenicima Republike Srbije, državno službeno lice je lice zaposleno u organima državne uprave, čije su dužnosti i zadaci vezani za ostvarivanje državnih funkcija (Zakon o državnim službenicima, 2005). Ova definicija naglašava značaj državnih službenika kao glavnih aktera u sprovođenju zakona i donošenju odluka od značaja za funkcionisanje javne uprave.

Karakteristike državnih službenika uključuju profesionalizam, odgovornost, nepristrasnost i etičko ponašanje. Oni moraju postupati u skladu sa zakonima, ali i sa moralnim normama, kako bi obezbedili pravedno i efikasno sprovođenje javnih funkcija. Državna službena lica se biraju ili postavljaju na osnovu stručnih kvalifikacija, iskustva i sposobnosti, a njihova uloga je usmerena ka ostvarivanju javnog interesa.

Jedna od osnovnih karakteristika državnog službenog lica jeste neutralnost. Ona podrazumeva da državna službena lica moraju biti politički nepristrasna i delovati u interesu države, a ne pojedinaca ili političkih partija. Ova neutralnost je posebno značajna u demokratskim sistemima, gde službenici moraju osigurati sprovođenje zakona nezavisno od promena političke vlasti. Njihova lojalnost je usmerena ka državi i zakonu, a ne prema trenutnoj političkoj garnituri, što doprinosi stabilnosti i kontinuitetu rada javne uprave.

3.2. Funkcije i odgovornosti državnih službenih lica

Funkcije državnih službenih lica su raznolike i zavise od specifičnosti državnog organa u kojem rade. Međutim, osnovna funkcija svih državnih službenika jeste sprovođenje zakona, odluka i politika koje su doneli nadležni organi vlasti. U tom smislu, državna službena lica su direktno odgovorna za obezbeđivanje poštovanja zakona i ostvarivanje prava građana.

U okviru svojih funkcija, državna službena lica se mogu podeliti na različite kategorije, zavisno od njihove specijalizacije. Na primer, administrativna lica su zadužena za pripremu i sprovođenje pravnih akata, vođenje evidencija i rešavanje pravnih pitanja u okviru svog delokruga. Izvršna lica, kao što su policajci i inspektori, imaju ovlašćenja da direktno primenjuju zakon na terenu, što uključuje obavljanje inspekcijskih nadzora, vođenje istraga ili održavanje javnog reda.

Državna službena lica su odgovorna ne samo za primenu zakona, već i za zaštitu prava građana i obezbeđivanje pravilnog funkcionisanja državnih organa. Njihova odgovornost obuhvata obaveznu poštovanja zakona i transparentnog donošenja odluka koje su u skladu sa pravilima administrativnog postupka. Takođe, državna službena lica su obavezna da odgovaraju na pritužbe građana i obezbede da njihova prava ne budu povređena u okviru administrativnih procesa.

Pored toga, državna službena lica imaju odgovornost da spreče sukob interesa, odnosno situacije u kojima bi privatni interes mogao da utiče na njihovo donošenje odluka ili sprovođenje zakona. U tom smislu, zakonodavni okvir u Republici Srbiji jasno definiše pravila o sukobu interesa i obaveze državnih službenika da se pridržavaju etičkih standarda u svom radu. Službenici koji krše ova pravila mogu biti disciplinski kažnjeni, a u težim slučajevima mogu snositi i krivičnu odgovornost.

Odgovornost državnih službenih lica je jedan od ključnih elemenata njihovog rada. Prema zakonu, državna službena lica odgovaraju za štetu koju nanese građanima ili državi kao posledicu nesavesnog ili nezakonitog rada. Ova odgovornost može biti pravna, disciplinska ili krivična, u zavisnosti od težine prekršaja (Zakon o državnim službenicima, 2005). Pored toga, državna službena lica imaju dužnost da štite interese države i građana, te da pravovremeno reaguju u situacijama koje mogu ugroziti zakonitost ili sigurnost javnih poslova.

3.3. Etički standardi i profesionalizam u radu državnih službenih lica

Etički standardi u radu državnih službenika od suštinske su važnosti za održavanje poverenja građana u državne institucije. Etička pravila nalažu da državna službena lica moraju da obavljaju svoje dužnosti u skladu sa najvišim moralnim standardima, poštujući pravdu, zakonitost i jednakost u postupanju prema svim građanima. Ovi standardi definišu kako državna službena lica treba da se ponašaju u svakodnevnim aktivnostima, ali i u složenijim situacijama kada je neophodno doneti odluke koje mogu imati dalekosežne posledice.

Kodeks ponašanja državnih službenika, usvojen kao deo reforme javne uprave, jasno definiše principe ponašanja koje državna službena lica moraju poštovati. Ovaj kodeks uključuje pravila o transparentnosti, odgovornosti, zakonitosti, nepristrasnosti i političkoj neutralnosti. Transparentnost podrazumeva da građani imaju pravo da budu informisani o radu državnih organa i da službenici moraju pružiti tačne i pravovremene informacije o svom radu.

Jedan od ključnih elemenata profesionalizma državnih službenih lica jeste politička neutralnost. Politička neutralnost znači da državna službena lica ne smeju

da dozvole da politički interesi utiču na izvršavanje njihovih zadataka. Ovo je posebno važno u demokratskim sistemima, gde državna službena lica moraju da obezbede kontinuitet i stabilnost uprave, bez obzira na promene političkih struktura.

Profesionalizam državnih službenih lica takođe se ogleda u njihovoj sposobnosti da donose objektivne i nepristrasne odluke, u skladu sa zakonima i propisima. Ovo je posebno značajno u situacijama gde odluke državnih službenika mogu direktno uticati na prava i obaveze građana, kao što su administrativni postupci, donošenje rešenja o pravima ili rešavanje imovinskih pitanja. U slučaju kršenja etičkih standarda ili zloupotrebe ovlašćenja, državna službena lica podložna su disciplinskim merama koje mogu uključivati novčane kazne, suspenziju ili otkaz. Teža kršenja, kao što su korupcija ili zloupotreba službenog položaja, povlače i krivičnu odgovornost (Zakon o državnim službenicima, 2005).

Državna službena lica imaju ključnu ulogu u funkcionisanju javne uprave, sprovođenju zakona i pružanju javnih usluga građanima. Njihov rad je regulisan zakonskim okvirima koji definišu njihova ovlašćenja, odgovornosti i etičke standarde. Profesionalizam i politička neutralnost državnih službenika su od suštinskog značaja za očuvanje poverenja građana u državne institucije i osiguravanje efikasnog i nepristrasnog sprovođenja zakona. U tom smislu, reforma javne uprave i uvođenje strožih etičkih standarda i procedura doprinose unapređenju rada državnih službenih lica i jačanju integriteta javne uprave u Srbiji.

ZAKLJUČAK

Državna organizacija, državni organi i državna službena lica čine temelj svakog modernog pravnog i političkog sistema. Ove komponente omogućavaju državi da funkcioniše efikasno, da obezbedi sprovođenje zakona i pravdu, i da upravlja javnim poslovima na način koji je u interesu građana. Principi podele vlasti, organizacije državnih organa i odgovornosti državnih službenika su ključni za očuvanje vladavine prava, demokratije i stabilnosti društva.

Prva važna komponenta državne organizacije jeste podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, što omogućava ravnotežu između različitih grana vlasti i sprečava koncentraciju moći u jednom državnom organu. Ova podela je ključna za očuvanje demokratije i zaštitu prava građana, jer omogućava međusobnu kontrolu i nadzor između različitih grana vlasti. Zakonodavna vlast donosi zakone, izvršna vlast ih sprovodi, a sudska vlast osigurava njihovu primenu i tumačenje u skladu sa ustavom i zakonom. Ova tri stuba državne vlasti funkcionišu kroz mrežu državnih organa, koji deluju na centralnom i lokalnom nivou, osiguravajući da se zakoni primenjuju ravnomerno i dosledno na teritoriji cele države.

Državni organi, bez obzira na nivo na kojem funkcionišu, imaju jasnu nadležnost i odgovornost u okviru javne uprave. Centralni državni organi, kao što su vlada, predsednik i parlament, obavljaju ključne funkcije na nacionalnom nivou, dok lokalni organi vlasti upravljaju specifičnim problemima unutar svojih zajedni-

ca. Njihova međusobna saradnja i koordinacija omogućavaju efikasno funkcionisanje države, čime se obezbeđuje stabilnost i pravna sigurnost za građane.

Jedan od ključnih elemenata funkcionisanja države jeste rad državnih službenih lica. Ova lica su odgovorna za sprovođenje zakona, pružanje usluga građanima i donošenje administrativnih odluka koje utiču na svakodnevni život građana. Državna službena lica moraju postupati u skladu sa zakonima i pravilima, ali i sa visokim etičkim standardima, koji nalažu da deluju nepristrasno, transparentno i odgovorno. Njihova funkcija je od suštinskog značaja za poverenje građana u državne institucije, jer su oni ti koji predstavljaju „lice“ države u svakodnevnim kontaktima sa građanima.

Profesionalizam državnih službenika, kao i njihova politička neutralnost, ključni su faktori za održavanje stabilnosti i kontinuiteta rada javne uprave. Državna službena lica ne smeju dozvoliti da političke ili lične preferencije utiču na njihovo donošenje odluka. Ova neutralnost osigurava da se zakoni primenjuju ravnomerno i nepristrasno, bez obzira na političke promene ili interese pojedinaca. Istovremeno, državna službena lica moraju poštovati načela dobre uprave, što uključuje efikasnost, transparentnost i odgovornost prema građanima.

Odgovornost državnih službenih lica takođe je jedan od ključnih elemenata njihovog rada. Zakonodavni okvir u Republici Srbiji jasno definiše njihove dužnosti i obaveze, ali i sankcije za nesavesno ili nezakonito postupanje. Službenici koji zloupotrebe svoja ovlašćenja ili postupaju u sukobu interesa mogu biti sankcionisani disciplinski ili krivično, čime se obezbeđuje odgovornost i pravda u radu javne uprave. Ovaj sistem odgovornosti je ključan za održavanje poverenja građana u rad državnih organa i institucija.

Reforma javne uprave, koja je usmerena na unapređenje rada državnih službenika i uvođenje strožih etičkih standarda, ima za cilj jačanje integriteta javne uprave i poboljšanje efikasnosti u sprovođenju zakona i pružanju usluga građanima. Ova reforma se odnosi na jačanje transparentnosti, smanjenje birokratskih prepreka i unapređenje odgovornosti državnih službenika, čime se osigurava da državna uprava može odgovoriti na potrebe savremenog društva.

Zaključno, državni organi i državna službena lica su nezamenljivi stubovi svakog pravnog i političkog sistema. Njihova uloga u sprovođenju zakona, zaštiti prava građana i upravljanju javnim poslovima je ključna za funkcionisanje države. Održavanje visokih profesionalnih i etičkih standarda, zajedno sa odgovornošću i transparentnošću, doprinosi stabilnosti i poverenju u rad državnih institucija. Reforma javne uprave i jačanje odgovornosti državnih službenika predstavljaju osnovu za dalji razvoj demokratskog društva i unapređenje kvaliteta života građana. Država koja se oslanja na profesionalne i odgovorne državne službenike može obezbediti poštovanje prava građana, održati stabilnost i osigurati pravnu sigurnost za sve svoje članove.

LITERATURA

1. Montesquieu, C. L. (1748). *Duh zakona*. Pariz.
2. Petrevska, L.J., *Uvod u parvo*, FPSP, Beograd.
3. M.V. Dimitrijević, M. Simić: *Uvod u pravo*, Niš, 2001, str. 59–61
4. *Zakon o državnoj upravi* ("Službeni glasnik RS", br. 79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014, 30/2018 i 47/2018).
5. *Zakon o državnim službenicima*("Službeni glasnik RS", br. 79/2005, 81/2005 - ispr., 83/2005 - ispr., 64/2007, 67/2007 - ispr., 116/2008, 104/2009, 99/2014, 94/2017 i 95/2018).
6. *Ustav Republike Srbije* ("Službeni glasnik RS", br. 98/2006). Beograd: Službeni glasnik.

OBAVEŠTAJNA SLUŽBA KAO SOCIOLOŠKA KATEGORIJA

Jovo Vučković

Fakultet za poslovne studije i pravo Univerzitet-Nikola Tesla, Beograd, Republika
Srbija

jovo.vuckovic@fppsp.edu.rs

Milena Stević Milosavljević

Fakultet za poslovne studije i pravo Univerzitet-Nikola Tesla, Beograd, Republika
Srbija

milena.stevic.milosavljevic@fppsp.edu.rs

APSTRAKT: U ovom radu je više puta navedeno da se sociologija kao nauka, bazično bavi proučavanjem društva kao celine (uslovi, razlozi i nastanak), tj. izučavanjem osnovnih i bitnih postulata društvene zajednice koji integralno čine i okosnicu same državnosti. Dalji razvoj društvene zajednice, kasnije države, direktno je bio povezan, a i uslovljen pitanjem bezbednosti, odnosno bezbednog razvoja date zajednice, njenog opstanka i svekolikog napretka i razvoja. Brojni autori, kao i analitičari bezbednosti, domaći i inostrani, su приметили i eksploitalisali tu duboku povezanost i društvenu integrisanost bezbednosnih aspekata u društvenim zajednicama, odnosno državama. Dakle, od postanja do danas, bezbednost društva kao celine i države koje su nastajale i evoluirale u moderne zajednice, bio je prisutan i bezbednosni faktor kao važan i nezaobilazan činilac te evolucije i svekolikog napretka. Naravno, bezbednost kao širok pojam je meandrirao i isparcelisan je na više svojih integralnih delova, kao što su obaveštajne službe (vojne, civilne, razne vladine agencije, a u savremenom trenutku i korporativne/informativno-obaveštajna odeljenja ili samostalni savetnici za „sondiranje terena), policijsko-obaveštajne, carinske službe u čiji delokrug rada spada i deo obaveštajnih poslova koji tretiraju granice date države, granične prelaze i sl., u smislu kontraobaveštajnih aktivnosti, suzbijanja kriminala svih vrsta, pranja novca, proliferacije, te sprečavanja i borbe protiv terorizma. Sve navedeno, u korelaciji sa etabliranjem država kao modernih društvenih tvorevina, nedvosmisleno upućuje na povezanost obaveštajno-bezbednosnog segmenta sa državom/društvom (sociološki aspekt) kao neodvojivim delom te državnosti, uz korišćenje svih socioloških metoda istraživanja, a sa primarnom i akcentovanom ulogom obaveštajno-bezbednosnih institucija na zaštiti i očuvanju društva odnosno države i državnosti, dakle na sprečavanju i presecanju svih bezbednosnih pretnji koje eventualno ugrožavaju datu državu i/ili mogu biti destabilizujući faktor državnosti.

Кljučne reči: Država, bezbednost, obaveštajna služba, sociologija, društveni razvoj, napredak.

INTELLIGENCE SERVICE ASSOCIOLOGICAL CATEGORY

Jovo Vuckovic

Faculty of Business Studies and Law, Nikola Tesla University, Belgrade, Republic
of Serbia jovo.vuckovic@fppsp.edu.rs

Milena Stević Milosavljević

Faculty of Business Studies and Law, Nikola Tesla University, Belgrade, Republic
of Serbia milena.stevic.milosavljevic@fppsp.edu.rs

***Abstract:** In this paper, it has been stated several times that sociology as a science basically deals with the study of society as a whole (conditions, reasons and origin), i.e. by studying the basic and essential postulates of the social community, which integrally form the backbone of statehood itself. The further development of the social community, later the state, was directly connected and conditioned by the issue of security, that is, the safe development of the given community, its survival and all-round progress and development. Numerous authors, as well as security analysts, domestic and foreign, have noticed and exploited this deep connection and social integration of security aspects in social communities, that is, states. Therefore, from the beginning until today, the security of the society as a whole and the state that emerged and evolved into modern communities, the security factor was also present as an important and unavoidable factor of that evolution and all kinds of progress. Of course, security as a broad term has meandered and is divided into several integral parts, such as intelligence services (military, civil, various government agencies, and at the modern moment also corporate/information-intelligence departments or independent advisors for "field sounding"), police-intelligence, customs services, whose scope of work also includes the part of intelligence work that deals with the borders of a given country, border crossings, etc., in terms of counter-intelligence activities, suppression of all types of crime, money laundering, proliferation, and prevention and fight against terrorism. All of the above, in correlation with the establishment of states as modern social creations, unequivocally points to the connection of the intelligence-security segment with the state/society (sociological aspect) as an inseparable part of that statehood, with the use of all sociological research methods, and with the primary and accentuated role of intelligence- of security institutions on the protection and preservation of society, that is, the state and statehood, that is, on preventing and cutting off all security threats that may endanger the given state and/or may be a destabilizing factor of statehood.*

Keywords: State, security, intelligence service, sociology, social development, progress.

UVOD

Sociologija kao nauka, u najširem smislu, proučava uslove, razloge i nastanak društva kao celine, zakone društvenog razvoja i stvaranje društveno prihvatljivih standarda u društvenoj zajednici.

Francuski sociolog Emil Dirkem (*Emile Durkheim*) je poučavao da ljudi, ni kao pojedinci ni kao grupa, ne formiraju društvo, nego sasvim suprotno, promišljao je da društvo i procesi u njemu formiraju i formatiraju čoveka i njegov *modus operandi*.

“Sociologija je nauka koja izučava društvo, podrazumevajući s tim različite oblike društvenih odnosa, društvenih interakcija i njihov kulturološki aspekt. Područja kojima se sociologija bavi variraju od analiza običnih, svakodnevnih kontakata među anonimnim pojedincima na ulici pa do izučavanja socijalnih interakcija na globalnom nivou. Kao akademska disciplina sociologija se nalazi kao jedna od branši društvenih nauka **Sociologija daje posebnim društvenim naukama teorijski i metodološki okvir za izučavanje onih oblasti društvene stvarnosti ili pojedinih društvenih pojava koje su predmet njihovog izučavanja, a posebne društvene nauke daju sociologiji, pre svega ogroman empirijski materijal, kao i rezultate do kojih su došle izučavanjem zakonitosti posebnih oblasti društvene stvarnosti i pojedinih društvenih pojava.**”¹

Obzirom na navedeno vidljiva je sociološka korelacija i kompatibilnost obaveštajne službe sa državom, kao njenim bitnim elementom. Imajući u vidu da nepostoji „mirna godina, vek ili era“, povezanost obaveštajne službe i društvene zajednice i učešće obaveštajne službe u izgradnji države i društva se multiplikuje. To posebno dolazi do izražaja u aktivnostima obaveštajne službe u zaštiti društva i matične države i sprečavanja ugrožavanja države u celini, odnosno smanjenja na minimum verovatnoće u mogućnost dekompozicije njenog integriteta i suvereniteta.

Kao eklatantan primer inkorporisanosti obaveštajne službe u društenu zajednicu pa i važnost tih institucija navodimo primer Francuske i Engleske. U ovim državama, koje su bile i ostale „velike sile“ sa respektabilnim obaveštajnim zajednicama, ne tako davno, pre par vekova, zabeležen je jak uticaj obaveštajnih službi pa i njihovih šefova na društveni razvoj i stabilnost pomenutih država. Naime, istorija beleži ulogu Žozefa Fušea, koji važi kao tvorac tajne policije u Francuskoj, a čija uloga u Francuskoj buržoasnoj revoluciji, dovođenju Napoleona na vlast, u ratu sa Austrijom itd., je evidentna i kontroverzna.

¹ WIKIPEDIA-slobodna enciklopedija, *Sociologija*, Stranica:Razgovor, pristup Internetu ostvaren: 27.08.2024. – u 17:08

U Engleskoj, nezaobilazna ličnost, u sveri obaveštajno-bezbednosnih (tajnih) službi je svakao Frensis Volsingam koji slovi kao rodonačelnik prve moderne obaveštajne službe u toj zemlji. Posebno je važan deo njegovog angažovanja, na formiranju široke mreže „doušnika“ (agenata), te na upotrebi „gusara“ kao lica „sa one strane“ zakona, koji su po njegovom nalogu presretali i pljačkali španske brodove, čime su slabili sveukupnu moć Španije, a i podrivački delovali na njenu državnost. Ove aktivnosti se smatraju kao „pionirski“ poduhvati na planu specijalnih aktivnosti obaveštajnih službi.

1. OBAVEŠTAJNA SLUŽBA – SOCIOLOŠKI ASPEKT

Mnogi autori, u krugu akademske zajednice, ističu nekoliko aspekata - „stubova“ države i državnosti. Neosporno to su vojni segment, finansije, spoljni poslovi, zdravstvo i kultura, te unutrašnji poslovi (u širem smislu), tj., obaveštajno-bezbednosni sistem (u užem smislu).

Iz različitih razloga i pobuda, veliki broj populacije, u svim državama, ima potrebu ili interes (iz različitih razloga) da pronikne u suštinu rada obaveštajno-bezbednosnih službi ili da dođe u posed, makar i površno, do izvesnih saznanja o radu i delovanju službi, ili čak o pojedinostima vezanim za sprovođenje nekih tajnih akcija tih službi, u matičnoj državi ili šire u inostranstvu.

„Mnogi ljudi osećaju i dublju potrebu da se upoznaju s pojavama špijunaže i ovom sferom života. Neki, društveno opredeljeni, opet žele da obogate sopstvena saznanja, ili radi odbrane pokreta kojem pripadaju ili iz patriotskih pobuda. U svakom slučaju, ovo interesovanje budi aktivan odnos građana.“²

„Sociologija je opšta, teorijska i osnovna (fundamentalna) nauka o društvu kao celini svih društvenih pojava (društvenih delovanja, društvenih odnosa i kolektivnih društvenih tvorevina – grupa, ustanova i organizacija).“³ U tom smislu očigledan je društveni značaj obaveštajne službe i njene uloge u društvu i državi kao gradivnog elementa. To implicuje i širi, naučni pristup izučavanja obaveštajno-bezbednosnog korpusa jedne države, ali i formatiranja kao nastavno-naučne discipline ne samo na državnom nivou nego i globalno.

“Značaj naučnog proučavanja obaveštajnih službi može biti višestruk:

² Đorđević, O., (1978), *Šta je to špijunaža*, Politika, Beograd, str. 7.

³ Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., (2015), *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 29

Društveni značaj – uloga obaveštajnih službi je da pribavljaju pravovremene i tačne informacije za vođenje državne i bezbednosne politike, ustvari to je uslov prevencije svekolikog ugrožavanja.

Naučni značaj proučavanja obaveštajnih službi ogleda se u činjenici da je nauka ta koja svojim znanjima, teorijom, metodologijom i uticajem na praksu daje objašnjenje uzročno-posledičnih veza nastajanja pojava bezbednosti i pojava ugrožavanja, kao i objašnjenje uslova trajanja i prestanka navedenih pojava.

Praktični značaj proučavanja predmeta obaveštajne službe ogleda se u potrebi jednog društva da stalno unapređuje praktično delovanje obaveštajnih službi i informiše stručnu, ali i drugu javnost o pozitivnim, ali i negativnim delovanjima obaveštajnih službi.

Pedagoški značaj se ogleda u potrebi da se znanja i veštine iz oblasti obaveštajnih službi, preko školskog sistema, na osnovama nauke, prošire na što širu populaciju kako bi društvo time postalo više zaštićeno od njihovog destruktivnog delovanja iz inostranstva”.⁴

„Tvrdoca bronze nije ni u bakru ni u kalaju ni u olovu, koji su poslužili da ona nastane i koji su meka i savitljiva tela, ona je u njihovoj mešavini. Tečnost vode, njena hranljiva i druga svojstva nisu u dva gasa od kojih je ona sačinjena, već u složenoj supstanci koju obrazuju svojim udruživanjem. Valja priznati da te specifične činjenice su u samom društvu koje ih proizvodi, a ne njegovim delovima.“⁵

Sledeći navedeno može se, u komparativnom smislu, reći da je u svakoj društvenoj zajednici (državi) na delu tesna veza države, društva, pojedinca i obaveštajne službe. „Tako bezbednosne nauke po većini teoretičara proučavaju društvene pojave, pa bi se otuda mogle mogle svrstati u društvene nauke. Kako bezbednost predstavlja specifično društveno obeležje, slobodno se može reći da, bezbednosne nauke imaju svoje korene u sociologiji.“⁶

Sa stanovišta metodike u radu obaveštajnih službi, dakle profesionalno posmatrajući odnos sociologije i službi, možemo navesti „sociološku anketu“ kao čest metod u radu kojim se koriste razni diplomatski predstavnici u datoj zemlji ili naučni radnici sa urednom akreditacijom dobijenom od zvaničnika u jednoj državi. Najčešća pitanja u takvim anketama na koja anketirani (uzorak) treba da daju odgovor su: nacionalna pripadnost, veroispovest, socijalni status – stepen obrazovanja, bračno stanje i brojnost porodice, stranačka /ne/pripadnost, stepen i načini informi-

⁴ Parezanović, M., Željki, R., Stajić, Lj., (2024), OBAVEŠTAJNE SLUŽBE, Pravni Fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, str. 15 do 16.

⁵ Dirkem, E., (2012.), *Pravila sociološke metode*, Mediterran Publishing, Novi Sad, str. 23.

⁶ Nikolić, G., Milošević, M., (2022), *Obaveštajne i bezbednosne službe*, Fakultet za poslovne studije i pravo Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, str. 20.,

sanosti (internet, TV, praćenje štampe i koje, posedovanje mobilnih telefona, prisustvo naučnim skupovima i dr.). Mnogi bi rekli: „*Pa to su obična i bezazlena pitanja.*“. Tako je, ali mnogi od tih unesenih odgovora na postavljena pitanja, raznim analitičkim mešetarenjem i obaveštajnim analizama, od strane protivnika, mogu poslužiti i u „druge svrhe“.

Ipak, obaveštajna služba date države bi trebala da bude servis društva i državne tj. zvanične politike i da, temeljem tih postulata pomaženosiocima državne vlasti u funkcionalnoj izgradnji države. Dakle, služba se vezuje za društvo i državu, a politika nikako ne sme biti njeno opredeljenje ili *modus operandi*.

Znači onoga trenutka ili u nekom izvesnom periodu, kada se postigne određeni sociološki ekvilibrij između zahteva službe kao servisne institucije jedne države i naučnih metoda koje koristi sociologija, a služba ih usvaja i radi na toj osnovi, dolazi do uspostave korelcije poslova date službe koja rešava izvesne političke i bezbednosne dileme, i operacionalizacije socioloških metoda čijom primenom su i dovedene te dileme do svog realnog rešenja, odnosno do realizacije validnih bezbednosnih informacija.

2. MOGUĆE DEVIJACIJE I ZLOUPOTREBE

U svakoj državi, od postanja pa do savremenog doba, beleže se razne devijacije, kako sistemskog karaktera tako i na grupnom i pojedinačnom planu. Evidentne su i razne konfliktne situacije u kojima su inkorporisana delovanja obaveštajnih službi, bilo u pozitivnom pogledu kada se službe angažuju na prevazilaženju i anuliranju negativnih pojava, bilo da su delovi službe ili pojedinci iz sastava tih institucija vinovnici raznih devijantnih pojava pa i otvorenog pokušaja devastiranja ili razgradnje datoga sistema. Takve pojave su izdiferencirane i brzo su razotkrivane na primeru razgradnje SFR Jugoslavije, kojom prilikom su se obaveštajne službe iz sastava republičkih SDB Slovenije i Hrvatske stavile u službu do tada neprijateljske emigracije i zajedničkim snagama i tajno otpočeli naoružavanje najekstremnijih delova svoga naciona. Nedugo zatim su i otvoreno prešli na tu „druhu“ stranu i formirali zasebne službe bezbednosti u okviru tih separatističkih državnih zajednica.

„Konfliktne vizije pojavljuju se u dva oblika. Prvi i stariji je model spoljnih sukoba i uplitanja. Druga varijanta konfliktnih teorija društvene odnose posmatraju u sklopu unutrašnjih klasnih suprotnosti.“⁷

⁷ Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., (2015), *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 21

Doduše, u građanskom ratu na tlu Jugoslavije na delu su bile obe varijante, mada ova „druga“ – unutrašnja je više ličila na sukob sa pripadnicima druge nacije, tj., usmerena je bila prema Srbima, a manje je bila klasnog karaktera. „Država proizilazi iz rata. Bez rata ne bi postojala nikakva država. Sve poznate države su stvorene putem rata. Nakon pokoravanja počinje diferencijacija na staleže i klase. Uvi-jek u načelu postoje dvije klase: vladajuća i potčinjena. Države, međutim, nikada ne postoje bez razlika.“⁸

U tom kontekstu, svaka vladajuća klasa, kasta ili elita, nakon uspostave vlasti, nastoji da tu vlast očuva i da se održi na vlasti. To se ostvaruje preko primene sile, pa čak i represije nad onima koji nisu u vlasti, ali rade na tome ili postoji pretpostavka (osnovana ili neosnovana) da bi moglo doći do određenih procesa u državi i društvu koji bi eventualno ugrozili vladajuću garnituru pa i celu elitu, tj., klasu. Da bi se takve pojave predupredile, država se oslanja na obaveštajno-bezbednosni aparat, na unutrašnjem, ali i na spoljnjem planu.

„Pravna moć jednog čovjeka zavisi od mjesta koje zauzima u društvenoj strukturi. Isto važi i za društvene klase. Pravo uvijek ima tendenciju da održi postojeći poredak. Ono je instrument društvenog života, instrument koji je, uostalom, vrlo konzervativan. Država uživa suverenu moć; vladati ne znači ništa drugo do biti u stanju da se bezuslovno nametne volja drugim voljama. Država naređuje, subjekat se pokorava. Pravo prema njemu nije ništa drugo do jedna dobro shvaćena politička sila. Ta nejednakost proizilazi iz geneze države koja se sastoji od manjine koja vrši vlast i većine koja trpi.“⁹

Delokrug rada obaveštajnih službi, korelativan sa sociologijom, su svakako i eventualne devijacije u društvu/državi ili šire, što može biti od državnog i nacionalnog interesa.

„Nastankom nezavisne Republike Hrvatske nakon građanskog rata na prostoru nekadašnje SFRJ ponovo je aktivirana ideja o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi (nadalje: HPC) kao autokefalnoj crkvi koja bi okupljala sve (ili gotovo sve) pravoslavne hrišćane na tlu Hrvatske. Zvanično obnavljanje HPC proglašeno je 2013. godine, ali su inicijative za njeno ponovno aktiviranje pokretane još devedesetih godina, najčešće iz redova Hrvatske stranke prava. Kao izgovor za njeno formiranje iskorišćeni su rezultati popisa u Republici Hrvatskoj 2001. i 2011. godine, na osnovu kojih je tvrđeno da više od 100.000 pravoslavaca zahteva njeno osnivanje.“¹⁰

⁸ Kraljević, N., (2004), *Teorijski domet pomjeranja prava prema sociologiji*, IGAM, Beograd, str. 278.

⁹ Kraljević, N., isto, str. 282. - 284.

¹⁰ Stojanović, A., Lompar, R., (2019), *Angažman NDH na međunarodnom priznanju Hrvatske Pravoslavne Crkve 1942-1944.*, Balkanološki institut SANU, Beograd, str. 35-36.

Kao primer ističemo i stvaranje OZN i UDB. Nakon višegodišnjeg uspešnog obaveštajnog i kontraobaveštajnog rada ovih institucija, koje su u tom vremenu, visoko rangirane, pa su njihovi pripadnici nazvani „mač partije“, na površinu isplivavaju razne devijacije, samovolja, prekoračenje ovlašćenja i čak i zločini. Da li slučajno ili istorijski opravdano, Tito kao vrhovni autoritet, prema svim relevantnim pokazateljima, inscenira „ aferu prisluškivanja“, koja dovodi do poznate misterije Brionskog plenuma (Da li su tada država i društvo izgubili? – i to će ostati u amanet generacijama za ozbiljne rasprave.)

„Tito je obrazovao 16.juna 1966.godine dve komisije, kako bi navodno utvrdile stvarne činjenice, nepobitne dokaze u aferi koja se dimenzionirala sama po sebi. Jednu komisiju, vojno – tehničku, vodio je šef KOS Ivan Mišković – „Brk“, a drugu, državno-partijsku Krste Crvenkovski. Ranković je, premda prisluškivanje nije dokazano, ćutke pao na Brionima (1.jula. 1966.) u ime istorijske prekretnice i povukao se u samoizolaciju.“¹¹

Usledio je medijski pritisak spolja – partija i partijski zaključci; i iznutra – porodični rejting kod izvesnih familija koje su se onda revanšistički obrušile ne samo na Leku i grupu nego i na sve zaposlene.

„Ali, između ta dva načina prinude nalazi se sva razlika koja odvaja fizičku sredinu od moralne. Pritisak koji jedno ili više tela vrše na druga tela ili čak na druge volje ne bi mogao da se pomeša sa pritiskom koju svest jedne grupe vrši na svest svojih članova. U društvenoj prinudi je sasvim posebno to što ona potiče ne od krutosti nekih molekularnih sklopova već od ugleda koji se pripisuje nekim predstavama. Istina je da navike, pojedinačne ili nasledne, imaju isto svojstvo. One dominiraju nama, nameću nam verovanja ili prakse. Samo, one nama dominiraju iznutra jer su u punoj meri u svakome od nas. Nasuprot tome društvena verovanja i prakse deluju na nas spolja: pored toga, uticaj koji vrše i jedni i drugi u suštini je veoma različit.“¹²

„Neki“ događaji, možda i procesi su se prosto rečeno dogodili. Na to „nešto“ se nije moglo uticati, jer su neka lica (jedan broj) sa socijalne margine igrom okolnosti, tokom rata iskazali neverovatnu hrabrost i požrtvovanje, okačili činove i kao osvedočeni borci protiv nacizma kooptirani u OZN.

Dakle, evidentno je da i nakon ispunjavanja svih službenih radnji i provođenja mera koje predlaže služba, pa čak i preterana revnost u primeni ovlašćenja, u krajnjoj instanci moraju biti zadovoljeni i ispoštovani socijalni, politički i moralni faktori imanentni svakom sistemu i društvenom uređenju.

¹¹ Ćirković, C., S., (2022), HEFESTOV KRUG – *Strukture tajnih službi od Apisa do Rankovića*, Portalibris, Beograd, str. 265-267.

¹² Dirkem, E., (2012), *Pravila sociološke metode*, Mediterran Publishing, Novi Sad, str.28.

Imajući u vidu da u ovom radu nije primarna tema devijacije u službi i promašaji (nacionalni ili druge vrste), nego, upravo doprinos stabilnosti države u stručnom, socio-ekonomskom pa i u naučnom smislu, odnosno društveni benefiti kroz aktivnosti službe kao bitnog činioca državnosti, u tom smislu se akcentuje upravo taj sociološki pristup i korelacija sa ulogom u društvu službe bezbednosti.

„Vremenom se iskristalisalo pravilo da sociologija uvek dobija u značaju kada su društveni problemi najizraženiji: kad se umnože društveni sukobi, kada društveni poredak počne da guši ljude, kad jedni uzurpiraju vlast nad drugima, kad privreda zastane, pravo ustupi mesto bezakonju, kad oslabi društvena kontrola kad počnu da se raspadaju glavni kulturni obrasci.“¹³

Ako se pažljivo analizira gornji citat, očigledno je da sve navedeno, kao devijantno ponašanje u jednom društvu i u posebnim okolnostima, može da predstavlja predmet interesovanja obaveštajne službe i to kao procesi sa značajnom bezbednosnom konotacijom.

3. SAVREMENI TRENDovi

Još od Platona i Aristotela i njihovog izučavanja države i politike poznato je da svaka državna zajednica, da bi funkcionisala, mora zadovoljiti osnove principe svoje državnosti, a to su političko ustrojstvo, ekonomsko-finansijski sektor, bezbednosno-odbrambeni postulati, i pravna utemeljenost, dakle – zakoni.

„Država od davnih vremena obavlja dve osnovne funkcije: obezbeđuje društveno jedinstvo kroz podržavanje društva kao jedinstvene celine i obezbeđuje opstanak društva sredstvima prinude i drugim instrumentima kojima raspolaže.“¹⁴

Niti jedna država ne bi mogla zaživeti i opstati bez razvijene obaveštajno-bezbednosne zajednice. Svaka obaveštajna služba radi planski i pri tome koristi raspoloživu naučnu metodologiju. Ove premise jasno ukazuju na sociološki aspekt obaveštajne službe i njenog značaja u strukturi svake države.

Sve poznate i postojeće obaveštajne službe na svetu rade po ustanovljenim principima.

„Princip zakonitosti u radu kojim se obezbeđuje da služba zaista bude u funkciji realizacije političke volje nosilaca vlasti. Na tom principu se naročito insistira jer je prisutna tendencija jačanja položaja i uloge u društvu.

¹³ Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., (2015), *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 17.

¹⁴ Gaćinović, R., (2012), *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd, str. 36.

Princip razgraničenja nadležnosti čime se postiže racionalno korišćenje svih potencijala.

Princip koordinacije na osnovu koga se planira, usmerava i nadziru sve obaveštajne aktivnosti.

Princip integracije rezultata znači da svaka služba ima mesto gde se koncentrišu svi obaveštajni podaci.

Princip odgovarajućeg rasporeda snaga podrazumeva pravilno usmeravanje obaveštajnih potencijala.

Princip jedinstvene tehnologije podrazumeva poštovanje određenih faza u realizaciji obaveštajnih zadataka.¹⁵

Sa aspekta ovoga rada najvažniji je prvi princip jer forsira zakonitost kao osnovni postulat u radu obaveštajnih službi i njihovog odnosa u društvenoj zajednici, kao i zbog mogućnosti i tendencija da se „služba otme kontroli“ (sociološki problem) ukoliko se u potpunosti ne istraje na zakonitosti rada.

Znači, obaveštajna služba, iako bi se mnogi „spolja“ začudili, u svom radu uveliko koristi različite neobaveštajne načine sa ciljem dolaska u posed bezbednosno interesantnih podataka. Naime, u svom radu služi se sa većinom socioloških i naučno-istraživačkih metoda Takođe se služi logikom velikih brojeva i rezultantama cikličnih ponavljanja.

Tek onda, kada se iskoriste sve mogućnosti i primena neobaveštajnih metoda, kada se sve analitički posloži, kada se sumiraju rezultati i izvedu potrebni zaključci, služba predlaže tzv. „mere“. Tada se zauzima stav koje će se tajne aktivnosti i prema kome (pojedinaac, grupa, organizacija, država) sprovoditi, ko su nosioci poslova (manji ili veći timovi), dinamika izvođenja radova, rokovi, sistemi obaveštavanja i informisanja, način održavanja veze, troškovnici, moguća lateralna ometanja, eventualne odgovornosti, i sl.

Kada je država stvorena i ustoličila vlast to postulira, pored niza drugih ništa manje važnih segmenata državnosti, dosledno vođenje unutrašnje i spoljne politike. U tom kontekstu svaka država je izložena raznim iskušenjima, ali i pretnjama pa i otvorenim napadima na svoj integritet i suverenitet. Mogu biti napadi spolja, ali i nemiri iznutra. Takođe, posebno u poslednje vreme, nije mali broj „napada spolja snagama iznutra“ (specijalni rat-sponzorisani). Ovaj metod je posebno primenjivan kada u datu državu, obično veliku silu sa etabliranim univerzitetima, dolaze studenti ili akademski građani na doškolovanje i usavršavanje. Pored školovanja i specijalizacije, navedenim kandidatima se vrlo često, otvoreno ili kamuflirano, ponudi i rad za njihovu obaveštajnu službu uz razna obećanja, a ponekad

¹⁵ Nikolić, G., Milošević, M., (2022), *OBAVEŠTAJNE I BEZBEDNOSNE SLUŽBE*, Fakultet za poslovne studije i pravo Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, str. 73 do 75.

i uz solidnu materijalnu naknadu. Vrbovani agenti, sem stečenih naučnih i praktičnih znanja, iskustava i veština, vraćaju se u matičnu zemlju i kao agenti strane službe. Utvrđenom selekcijom neki počinju odmah sa obaveštajnim radom, a neki se „uspavljaju“ i na mig (po ukazanoj potrebi) svojih stranih mentora počinju delovati u obaveštajnom smislu. Dakle, to je primer „snaga iznutra“ preko kojih se ostvaruju razni strani interesi i uticaji u napadnutoj državi.

„Konfliktne vizije pojavljuju se u dva oblika. Prvi i stariji model spoljnih sukoba. Tu se uzroci sukoba nalaze u spoljnjem svetu, suprotnosti su izmeštene izvan uže društvene zajednice, a unutrašnji odnosi u zajednici vide se kao harmonični i beskonfliktni. Druga varijanta konflikata društvene odnose posmatraju u sklopu unutrašnjih klasnih suprotnosti. Uzroci sukoba izvire iz temelja društvene podele rada, zbog suprotnosti interesa nosilaca fizičkog i umnog rada, između klase proizvođača i klase vlasnika, između vladajućih i potčinjenih.“¹⁶

„Tomas Hobs polazi od teze da je čovek po prirodi sebičan, te da je čovek - čoveku vuk – (*homo homini lupus est*). Svaki po svojoj prirodi teži neograničenoj moći i bogatstvu, te je prirodno stanje odnosa među ljudima bespoštedan – rat svih protiv svih – (*bellum omnia contra omnes*). Razum pak upozorava ljude da to prirodno stanje što pre zamene društvenim stanjem u kojem država pisanim zakonima uređuje odnose.“¹⁷

Da bi država ovladala ovakvim saznanjima i da bi sazreli uslovi za prestrukturiranje „prirodnog u društveno“, potrebno je ispunjenje određenih uslova kao i društvena svest o evoluciji i napretku, a to je moguće jedino uz pomoć kvalifikovane državne administracije, pa samim tim i bezbednosnih službi kao neodvojivog dela države i političkog sistema. Dakle, kada bavljenje obaveštajnim radom postane mentalno stanje prekaljenih operativaca, ali ne u smislu eksploataisane sintagme „jednom policajac – uvek policajac“, nego kada oni, operativci izrastu u stvarne „ljude službe“. U SAD za ovakve profesionalce postoji kolokvijalni naziv – *old boys* (stari momci – op.a).

S tim u vezi, evidentan je uticaj prisustva i delovanja bezbednosno-obaveštajnog sektora na društveni razvoj, ali i na formiranje kolektivne svesti u njemu, pa makar to bilo (zabeleženo u praksi) u nekoliko „iskrivljenom“ pravcu (policijaska država).

4. ISTRAŽIVAČKI RAD

¹⁶ Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 21.

¹⁷ Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., isto, str. 15.

Da bi država bila funkcionalna sa zdravim socialnim, kulturno-društvenim i ekonomskim nacionom unutar nje sa tendencijama razvoja i zdravog napretka, primarno je, u užem smislu, a potom i u širem da se sačuva kontinuitet rada obaveštajno-bezbednosne službe kao korisnog sazajnog i informativnog *sine qua non* faktora.

U užem smislu, na osnovu informacija dobijenih od službe, shvata se i prihvata odnos u državi i politički procesi kakvi jesu, koja su društvena očekivanja i potrebe, koje su eventualne anomalije prisutne u društvu, prisutnost i ozbiljnost stope kriminala, itd.

U širem smislu, potrebno je uvažiti procene službe o ugrožavanju državnosti spolja, razmatrati na najznačajnijim instancama o izdiferenciranim aspiracijama drugih država u odnosu na vlastitu teritoriju ili delove teritorije, najozbiljnije shvatiti informacije o stvarnim opasnostima po državu i njen integritet i stabilnost, ma koliko to izgledalo neuverljivo ili banalno.

Dakle, sa aspekta službe, na delu je neprekidan istraživački rad (24 sata), tj. permanentan angažman na pitanjima bezbednosne zaštite i unutar državnih granica i izvana, kao i primena mera „KOZ“ – (kontra-obaveštajna zaštita – op.a.) u odnosu na sve vitalne atribute države, ali i u odnosu na građanstvo.

„Socijetalna ili društvena bezbednost jeste sposobnost društva da istraje u svom suštinskom karakteru pod izmenjenim uslovima i mogućim ili stvarnim pretnjama. Koncept socijetalne bezbednosti veoma je moderan u teoriji međunarodnih odnosa, naročito po pitanju identiteta. Ovaj koncept usredsređen je na nacionalne i etničke kolektivitete, religijske i kulturne aspekte međunarodnih odnosa.¹⁸

Ova definicija može dobro poslužiti za bavljenje istraživačkim radom u cilju razjašnjenja stepena potreba, načina rada, mogućnosti jedne obaveštajne službe ili cele bezbednosne zajednice, uz raspoložive kapacitete i posezanje za partnerskom saradnjom u smislu zadovoljavanja potpune informativne baze, za efikasno delovanje i pariranje aktuelnim bezbednosnim izazovima i pretnjama., kao i daljnjoj izgradnji društva u celini.

Pored navedenog, obaveštajne službe, u svom radu se koriste brojnim, gotovo svim, metodama koje su zastupljene u sociologiji kao nauci. Najčešće se radi uz oslanjanje na: analizu, sintezu, komparaciju, anketu/razgovor (isledni metod), slučajni uzorak, namerni uzorak, indukciju, dedukciju, statistiku, analizu sadržaja, teoriju igara i mnoge druge.

¹⁸ Gaćinović, R., (2012), *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd, str. 116-117.

Takođe, značajan je za navesti i odnos obaveštajne službe i bezbednosnog sektora jedne države kao celine sa tokovima međunarodne politike. U tom odnosu interaktivno, na širem međunarodnom planu, učestvuju obaveštajne službe, obično uz legendirano prisustvo u okviru matičnih diplomatsko-konzularnih predstavništava ili zakamuflirani u određena predstavništva svoje države, a detaširana u inostranstvu.

„Međunarodna politika kao nauka proučava spoljnopolitičku aktivnost subjekata međunarodnih odnosa, uslovljenu različitim interesima, u okvirima opštih kretanja međunarodnih odnosa i opštih uslova koji vladaju u međunarodnoj zajednici.“¹⁹

U tom smislu, brojni timovi sastavljeni iz raznih stručnih profesija i eksperata, su kooptirani i angažovani kao stručna, lateralna podrška pripadnicima obaveštajno-bezbednosnih institucija.

Naravno i po ukazanoj potrebi obaveštajna zajednica se, jednim delom, „oslanja“ i obezbeđuje uticaj medija i, u potrebnoj meri i u interesu matične države, kanališe pravce informisanja javnosti.

ZAKLJUČAK

Sociologija sa značajnom disperzijom interesovanja i teorijskim razmatranjima društva u celini predstavlja naučnu bazu u sferi društvenih nauka. Na sociologiju kao takvu, sve ostale društvene nauke se umnogome naslanjaju, a neretko je tretiraju i kao jedan od osnovnih izvora svog naučnog delovanja, kao npr. istorija, čiji su glavni izvor pored latinskog jezika i metodologije upravo i sociologija.

Vrlo često, u određenim uslovima, a i nakon više godina provedenih na poslovima bezbednosti, rad službe na granici između tajnog i javnog delovanja predstavlja stanje duha, možda i sociološki momenat.

Obaveštajna služba prilikom izvršavanja svojih redovnih aktivnosti, ali i prilikom sprovođenja posebnih mera i radnji, činjenično se služi gotovo svim metodama imanentnim sociologiji. Naravno sve te aktivnosti su korelativno i situaciono prilagođene metodologiji koja se praktično primenjuje u sklopu redovnih aktivnosti. Dakle, pripadnici se primarno služe intervjom kao osnovnim metodom dolaska do potrebnih saznanja. Nadalje, opservacija i diferencijacija su takođe bazne metode u radu službi i tsl. Na taj način, uz pomoć navedenih naučnih metoda obaveštajna služba dolazi do objektivnog i sistematskog naučnog saznanja. Samim tim, zajedno sa diplomatijom, obaveštajna služba značajno pomaže i istoriju kao nauku. Sve

¹⁹ Gavranov, V., Stojković, M., (1972), Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije, Savremena administracija, Beograd, str. 13.

narečeno eksplicitno etablira obavješajnu službu kao značajnu društvenu kategoriju, sa svim specifičnostima koje su neporecive. To je taj sociološki aspekt rada obavješajne službe, položaja u društvenoj zajednici, nevidljivih obavješajnih aktivnosti u tom smislu i stalnog angažmana službe kao servisa svakoj državi sa zadatkom očuvanja bezbednosne komponente date države.

Takođe, u krugovima obavješajno-bezbednosne, ali i akademske zajednice egzistira mišljenje da bi službe, ako to već nisu, bile „pozvane“ da zavedu operativno istraživanje u vezi sa nastankom, kratkotrajnim postojanjem, i pokušajem aktualizacije HPC (hrvatska pravoslavna crkva). Tim pre što bi takvo istraživanje bilo korelativno sa istorijskim, nacionalnim, sociološkim i obavješajnim aspektom.

LITERATURA

1. Ćirković, C., S., (2022), *HEFESTOV KRUG – Strukture tajnih službi od Apisa do Rankovića*, Portalibris, Beograd
2. Dirkem, E., (2012.), *Pravila sociološke metode*, Mediterran Publishing, Novi Sad;
3. Đorđević, O., (1978), *Šta je to špijunaža*, Politika, Beograd;
4. Gaćinović, R., (2012), *Bezbednosna funkcija države*, Institut za političke studije, Beograd;
5. Gavranov, V., Stojković, M., (1972), *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd;
6. Kraljević, N., (2004), *Teorijski domet pomjeranja prava prema sociologiji*, IGAM; Beograd;
7. Mitrović, M., M., i Vuković, S., D., (2015), *Osnovi sociologije prava*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd;
8. Nikolić, G., Milošević, M., (2022), *Obavješajne i bezbednosne službe*, Fakultet za poslovne studije i pravo Univezitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd;
8. Parezanović, M., Željki, R., Stajić, Lj., (2024), *OBAVEŠTAJNE SLUŽBE*, Pravni Fakultet Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad;